

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**BALKAN SAVAŞLARI VE SONRASINDA
BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ
ARASINDA NÜFUS GÖÇÜ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Gülay ÖZGÜR**

**Danışman
Doç. Dr. Kemal ARI**

İzmir, 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I- II
GİRİŞ.....	1
I-BALKAN SAVAŞLARI VE OSMANLI DEVLETİ’NİN GENEL DURUMU.....	4
A- BALKAN SAVAŞLARI.....	4
1- Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu ve Balkan Savaşları’nın Sebepleri.....	4
a- Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu.....	4
b- Balkan İttifakı	6
c- Balkan Savaşları’nın Sebepleri.....	12
2- Savaşın Gelişimi.....	18
a- Türk Ordusu’nun Durumu.....	18
b- Bulgaristan Cephesi.....	22
c- Diğer Cepheler.....	28

B- BALKAN SAVAŞLARI'NIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ.....	29
1- Balkan Savaşları'nın Sonuçları.....	29
2- Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti ve Göçlere Etkisi.....	34
II- BALKAN SAVAŞI VE SONRASINDA BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA NÜFUS GÖÇÜ.....	42
A- BALKAN SAVAŞI VE SONRASINDA GÖÇLER.....	42
1-Müslüman- Türklerin Bulgaristan'dan Göç Ettirilmesinin Tarihçesi	42
a- Balkan Savaşları Öncesinde Müslüman- Türk Nüfusu.....	45
2- Bulgar Mezalimi.....	48
a- Müslüman- Türklerin Göç Ettirilmesi.....	48
b- Türklerin Bulgarlaştırılması Politikası.....	55
c- Bulgar Mezalimini Duyurmak İçin Yapılan Çalışmalar.....	56
3- Bulgarların Durumu ve Bulgarların Göç Ettirilmesi.....	62
a- Osmanlı Devleti Yönetiminde Bulgarlar.....	62
b- Bulgarlara Yapılanlar.....	65
c- Bulgarların Göç Ettirilmesi.....	69
B- GÖÇMENLERİN İSKÂN ETTİRİLMESİ.....	70

1- Müslümanların Osmanlı Topraklarındaki İskânı.....	70
2- Bulgarların Bulgaristan'daki İskânı.....	73
3-Göçmenlerin Durumu.....	74
III- TÜRK- BULGAR MÜBADELESİ.....	79
A- İSTANBUL ANTLAŞMASI VE TÜRK – MÜSLÜMAN AZINLIKLARLA İLGİLİ KARARLAR.....	79
1- İstanbul Antlaşması.....	79
2- Türk- Bulgar İttifak Görüşmeleri.....	81
B-1913 TÜRK- BULGAR MÜBADELESİ.....	82
1- Mübadele Ek Protokolü.....	82
2-Mübadeleinin Uygulanışı.....	88
3-Mübadillerin Sosyal Durumları ve İskânları.....	92
SONUÇ.....	95
RESİMLER.....	98
EKLER.....	103
KISALTMALAR.....	118
BİBLİYOGRAFYA.....	119

ÖNSÖZ

Balkan tarihi, ancak Müslümanların göçü ve Müslümanların verdiği zayıf göz önüne alınarak anlaşılabilir. Çünkü Balkanlardaki devletler, ayrılıp gitmiş Müslüman sakinlerinin çilesi üzerine kurulmuştur. Aynı şekilde Türk tarihinde de Müslüman nüfusun uğradığı kayıp önemli bir bölüm oluşturur. Günümüzde Türkiye'nin nüfusunun önemli bir kısmını yine Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesiyle birlikte Anadolu'ya göç etmiş insanlar veya onların nesilleri oluşturmaktadır.

Türkler tarih boyunca göç sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır, dolayısıyla Türk kültüründe göç etmekten yana bir gelenek ve tavır vardır. Savaş koşulları nedeniyle güvenli bölgelere göç eden veya ettirilen insanlar her türlü tedbirlere karşı, devleti içinden kolay çıkılmayacak iktisadi ve sosyal bir takım problemlerle karşı karşıya getirmiştir.

Göç olayı bugün olduğu gibi tarihte de ekonomik ve politik nedenlerle birlikte görülmüştür.

Balkan Savaşları sonucunda, Balkanlar'daki Türk-İslam unsurunun büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp, diğer Balkan Devletleri'nin idarelerine geçmiş oldu. Özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Türkler, yapılan anlaşma hükümlerine rağmen, buldukları devletlerin hükümetleri veya halkları tarafından inanılmaz baskılara uğradılar. Gördükleri çeşitli zulümler neticesinde, yüzyıllardır yaşadıkları ata topraklarını ve ellerinde bulunan her şeyi bırakarak canlarını kurtarmak pahasına göçe zorlandılar. Bunların çoğu da yollarda uğradıkları saldırılar ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hayatlarını kaybettiler. Anavatan olarak kabul ettikleri Anadolu'ya ulaşan az sayıdaki göçmen de, Osmanlı Devleti'nin kontrolü dışında yapılan bu göçlerden dolayı devleti daha da zor duruma soktu.

Osmanlı ordusu, II. Balkan Savaşı sırasında Bulgarların elindeki yerleri geri almak için giriştiği savaşta, Bulgarların yaşadığı köylere benzer muameleler yapmışlardır. Bu hareketleri bir nevi Bulgarların daha önceden kendilerine yaptıklarının intikamını almak içindir.

Karşılıklı göçlerin yoğun bir şekilde yaşanması, savaş sonunda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ni bir mübadele protokolü imzalayıp, bu göçlerin bir düzen içinde yürütülmesi fikrini gerçekleştirmeye getirmiştir. Nitekim Mübadele fikri daha önceden 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında ortaya atıldıysa da, tarihte ilk defa Balkan Savaşları sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında uygulanmış ve ileride yapılacak mübadele anlaşmaları için ilk örneği teşkil edecektir.

Bu çalışmanın amacı, Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan göçleri irdelleyerek Osmanlı Devleti'ne etkilerini incelemektir. Aynı zamanda savaşların ve bunların sonucunda meydana gelen göçlerin karşılıklı her iki devleti de etkilediğini, birincil elden kaynaklarla ortaya koymaktır.

Bu araştırmanın yapılmasındaki asıl amaç geçmişteki üzücü olayları gündeme getirerek, insanlar arasında intikam ve düşmanlık duygularını uyandırmak değildir. Tarihi gerçekleri göstererek bu konuyla ilgilenenlere düşünme imkânı vermektir. Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan Türklerinin uğradıkları haksızlık, baskı ve zulümlerin tam bilânçosunu çıkarmak da değildir amacımız. Zaten bir araştırmanın dar çerçevesinde bunları ortaya koymak da imkânsızdır. İnsanların yakın geçmişte yaptıkları hataların acı sonucunu ve dehşetini göstererek bir daha tekrarlanmasını önlemektir isteğimiz. İnsanlar din, dil ve ırk ayırımı gözetmeksizin bu tür insanlık dışı olaylara elbirliği ile karşı çıkmalıdır.

Bana bu çalışmam sırasında yardımcı olan hocam Doç. Dr. Kemal Arı'ya, annem Hilmiye Özgür'e, kardeşim Beyti Özgür'e ve Sinan Okur'a teşekkürü borç bilirim...

Gülay Özgür

İzmir, 2008.

GİRİŞ

Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin egemenliği 1356 yılında Gelibolu yarımadasına çıkmasıyla başlamıştı. Rumeli'yi fethetmeye başlayan Osmanlı Türkleri daha fethin ilk yıllarında Rumeli'de Türk nüfusunu yerleştirme ve medeni yaşamı için gerekli tesisleri kurma çabalarına girişmişlerdir. Osmanlı devleti Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüne kadar topraklarını genişletmiş ve Balkanlar'da bir istikrar dönemini başlatmıştır. Bu istikrar XVIII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış ve XIX. yüzyılda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır¹.

Osmanlı Avrupa'sının kendine özgü bir yapısı vardı. Birçok farklı ırkın bir arada yaşadığı, birçok farklı dinin ve kültürün birbiriyle kaynaştığı, mücadele ettiği bir yapıya sahipti.

Bu özelliği ile bu topraklar, Fransız İhtilali ile doğan milliyetçilik fikrinden en fazla etkilenen ve en kolay işlenen bölge olmuştur. Bu topraklar kısa sürede Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırı merkezi ve isyan bölgesi haline almıştır².

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan, Osmanlı Devletine vergi ödeyen özerk bir prenslik olarak kuruldu ve 1908'de bağımsızlığını ilan edene kadar geçen süre içinde de fiilen bağımsız bir devlet gibi hareket etti. Genel olarak bu dönemdeki Türk- Bulgar ilişkilerini etkileyen en önemli unsur olarak azınlık hakları, statüleri, Türkiye'ye göçleri, vakıf malları, dini yönetimleri vs. ile Bulgaristan'daki Müslüman Türkler yer aldı³.

¹ T.C.Genelkurmay Başkanlığı, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay yay., Ankara, 2004, s.79.

² İhsan Sabri Balkaya, "Balkanlar'daki Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Bulgar Münasebetlerinin Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Boyutları (1913–1918)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 150, (Mayıs-Haziran 2004), s.26.

³ Ömer Turan, "Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşı'na Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri (1912-1920)", **XX.Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay yay., Ankara, 2005, s.95.

93 Harbi öncesinde Bulgaristan'daki Türk nüfusu Bulgarlardan fazla olmasına rağmen Bulgaristan'ın uyguladığı milliyetçi tavırlar yüz binlerce Türkü, Bulgaristan'ı terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Bulgaristan'daki Türkler iki bölgede hâkim durumda idiler. Bunlar: Kuzeydoğu kısmında Şumen, Razgrad ve Tırgovişte şehirleri civarındaki Deliorman ve güneyde Kırcali eyaletleriydi⁴.

Milliyetçilik fikri ile başlatılan isyanlar, çete savaşlarından dolayı özellikle Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan topraklarda yaşayan Türkler, çok daha fazla zulme maruz kalmışlardır. Bu savaş sırasında yaklaşık 500.000 Türk, yurtlarını bırakarak Doğu Rumeli, İstanbul ve Rodop Dağları'na göç etmiştir.

Doğu Rumeli Eyaleti'nin 1885'te ilhakından sonra, 250.000 Türk daha göç ettirilmiştir. Göç edenlerin mallarına ve mülklerine Bulgarlar el koymuşlardır.

Osmanlı'nın Rumeli Eyaletinde başlayan bağımsızlık mücadeleleri ve yapılan savaşlarla sınırlar sürekli olarak değişmiştir. Her değişen sınırda yaşayan Türkler bu durumdan en fazla etkilenenler olmuştur.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sonunda bu bölgedeki topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmiştir. Bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler, özellikle Yunanistan ve Bulgaristan olmak üzere, yapılan antlaşmalara aykırı olarak baskı ve zulme muhatap olmaya devam etmişlerdir⁵.

Osmanlı Devleti, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Balkan topraklarından Anadolu topraklarına doğru önemli bir göçe sahne olmaya başlamıştır. Balkan Savaşları bu göçlere hız kazandıran önemli bir faktör olmuştur.

Savaşlar sırasında meydana gelen tarihi zorunluluklar nedeniyle ve özellikle Müslüman Türk halkına uygulanan mezalimleri ve plansız yapılan göçleri önlemek için Türkiye ve Balkan Devletleri arasında, her iki tarafta da homojen bir yapı oluşturmak amacıyla karşılıklı nüfus değişimi düşünülmüş ve uygulanmıştır.

Türk Göç Hareketlerinin içinde mübadele fikri ilk olarak 1878'de Osmanlı-Rus barış görüşmelerinde ortaya atılmış fakat uygulanmamıştır.

⁴ İhsan Sabri Balkaya, **a.g.m.**, s.27.

⁵ Ahmet Halaçoğlu, **Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK yay., Ankara, 1995, s.26.

İlk karşılıklı nüfus değişimini sağlayan devletlerarası antlaşma, 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile olmuştur.

Balkan Savaşları ve sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan göçleri ve bunların akabinde 1913 Türk-Bulgar Mübadelesi'ni incelemeye başladığımızda, Balkan Savaşları'nı siyasi açıdan değerlendiren birçok sayıda eser bulunmasına rağmen, mübadele ve göç ile ilgili olarak belli başlı birkaç eser ve makalenin dışında bilgiye rastlamadık. Bu konunun çalışılmasına ve yeni bilgilerin ışığa çıkarılmasına devam edeceğimiz inancındayız.

Bu çalışmamızda, Balkan Savaşı ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü'nü üç bölüm halinde ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

I- BALKAN SAVAŞLARI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

A- BALKAN SAVAŞLARI

1- Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu ve Balkan Savaşları'nın Sebepleri

a- Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu coğrafyanın konumunun dünya ölçüsünde stratejik bir öneme sahip olması, büyük devletlerin rekabetine neden olmuştur. Osmanlı Devleti bu rekabetten faydalanarak uzun süre varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Fakat bazen aleyhine birleşen devletlerle savaşmak durumunda kalmış, yenilmiş, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Yine de aralıklarla sürüp giden bu savaşlarda, dünyayı hayrete düşürecek başarılar göstererek zaferler kazanmış ve dünya yüzünde yaşamaya hakkı olan bir devlet olduğunu göstermiştir.

17.yüzyıldan beri süre gelen bu yenilgiler ve geri çekiliş, imparatorluğun yok olma ihtimalini ve Balkan milletleri arasında bağımsızlık ülküsünün canlanmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında İngiltere, Rusya ve Avusturya gibi devletler Osmanlı mirasından fazla pay koparmak tutkusunu ve çıkar kaygılarını “Şark Meselesi”nin ruhunu teşkil etmiştir.

Aynı zamanda uzun bir süre, devletin baskı ile yönetilmesi, askeri, mali, sosyal, kültürel ve her bakımdan gücünü yitirmesine neden olmuştur. Ayaklanmalara sahne olmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış etki ve kışkırtmalar yüzünden çökmek ve dağılmak üzere bulunduğu hissini uyandırmış, savaşlar ve imzaladığı antlaşmalarla

da Balkan milletlerini bağımsızlıklarına ve siyasi emellerine fazlasıyla yaklaştırmış, geniş topraklar kazandırmıştı⁶.

Osmanlı Devleti'nin mevcut durumundan istifade etmek isteyen, Rusya başta olmak üzere büyük devletler, uzun yıllar devleti meşgul edecek ve daha da zor duruma düşmesine sebep olacak Balkan sorununu gündeme getireceklerdir.

Osmanlı Devleti'nin aleyhine Berlin Antlaşması'nın Balkanlar'la ilgili hükümleri zamanla şekillenmeye başlamıştı. Doğu Rumeli Bulgaristan Prensiği'ne bağlanmış (1865), Bosna ve Hersek Avusturya İmparatorluğu'na katılmış ve Bulgaristan bağımsızlığını duyurmuştu. İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da giriştiği ıslahat politikası da Balkan ülkelerini endişelendirmiş ve bu durumun genişleme isteklerine engel olabileceği düşüncesine kapılmışlardır⁷. Osmanlı Hükümeti, üst üste gelen bu olaylar zincirini kabul etmek istemediyse de bunlara karşı çıkabilecek siyasi bir güce de sahip değildi⁸.

Bütün bu kayıplara rağmen, Osmanlı Devleti Makedonya ve Arnavutluk'a sahip olmaya devam ettiğinden sınırları hala Adriyatik kıyılarına kadar uzanıyordu bu da Balkan devletlerinin elde etmek istediği topraklardı⁹.

Özellikle Osmanlı siyaset adamları ve Dışişleri mensupları Balkanlar'da bir savaşın çıkacağına ihtimal vermemiş ve Rusya'nın verdiği sahte teminata kanmışlardır. Bu tarihlerde, Sofya elçiliği görevinden gelmiş olan Asım Bey ile ondan sonra bu görevi üstlenen Ermeni kökenli Noradunkyan Efendinin kanaatleri de bir savaş çıkmayacağı doğrultusunda olmuştur. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti de onların etkisi altında kalmıştır¹⁰.

Balkanlar'daki gelişmelerden habersiz görünen Osmanlı Hükümeti, Balkanlar'a gözdağı vermek amacıyla Rumeli'de düzenlenen bir askeri manevradan sonra, ordunun yetişmiş, deneyimli personelini terhis etmek gibi bir hata yapmış ve yine deneyimli bazı subaylar da yenileşme bahanesiyle kadro dışı bırakılmıştır¹¹. İttihat ve Terakki, II.

⁶ Memduh Tağmaç, **Balkan Harbi (1912- 1913)**,I, Genelkurmay yay. , Ankara, 1970, s.3.

⁷ Enver Ziya Karal,**Osmanlı Tarihi**, IX, TTK yay., Ankara, 1996, s.287.

⁸ Vahdettin Engin, "Balkan Savaşları", **Popüler Tarih Dergisi**, S.50 (Ekim 2004) ,s.28–29.

⁹ **A.g.m.** ,s.29.

¹⁰ Enver Ziya Karal, **a.g.e.** , s.297. Muzaffer Erendil, "Balkan Savaşı ve Türk-Bulgar Harekâtına Dair Stratejik,Taktik ve Lojistik Değerlendirme", **XX.Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, Genelkurmay yay., Ankara, 2005, s.39.

¹¹ Muzaffer Erendil , "Balkan Savaşı ve Türk- Bulgar Harekâtına Dair Stratejik, Taktik ve Lojistik Değerlendirme", **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk- Bulgar Askeri Siyasi İlişkileri**, 1.baskı, Genelkurmay yay., Ankara, 2005, s.39.

Abdülhamit döneminin izlerini silebilmek için gerek ordu, gerekse bürokraside yoğun değişikliklere gitmiş, tecrübesiz yeni kadrolar sırf “İttihatçı” oldukları için, devlet hizmetlerine girmişlerdir. Bu da bazı küskünlüklere sebep olarak, devlet işlerinin aksamasına neden olmuş, orduda, bürokraside ve halk arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bunun bir başka göstergesi Arnavutluk’ta çıkan isyandır¹².

b- Balkan İttifakı

Balkan devletleri arasında her ne kadar bazı problemler olsa da, aralarında bir anlaşmanın yapılması fikri yeni değildi.

Balkanlar’daki Hıristiyanlar arasında Osmanlı Devleti’ne karşı ittifak kurma fikri çok eskilere dayanmaktadır. Şöyle ki daha 1860’da Osmanlı Devleti’ne karşı bir Yunan- Sırp işbirliği çalışmaları varken, buna Karadağ ve Romanya da dâhil edilmek istenmiştir. Hatta 1866 yılında Sırbistan ile Romanya arasında bir anlaşma bile imzalanmıştır. Hemen akabinde 1867’de de bir grup Bulgar ihtilalci ile Sırbistan arasında işbirliğine gidildi. Aynı yıl Yunan- Sırp anlaşması yapıldı. Fakat Sırpaların politikaları ile diğer Balkan devletlerin politikalarının çatışması nedeniyle bu ittifaklardan sonuç alınamamıştır¹³.

1879 yılında Rusya’nın aracılığı ile Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Romanya arasında bir konfederasyon kurulması ihtimalinden söz edilmekteydi. Yine Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında da Osmanlı topraklarının paylaşılması için bir ittifak oluşturulması isteği vardı. Fakat Bulgaristan’ın direnmesi üzerine bu fikir de başarısız oldu. 1904’te konfederasyon fikrine dönülmüş, fakat bu da sonuç vermemiştir¹⁴.

1882’de Karadağ, yine Osmanlı Devletine karşı Romanya, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan arasında bir ittifak kurulması girişiminde bulundu ise de Makedonya’nın

¹² Vahdettin Engin, *a.g.m.*, s.30.

¹³ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiyesi’nin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm*, İstanbul, 1986, s. 253.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.289-290. 1866-1868 yıllarında da Osmanlı Devletine karşı, Sırp Prensi III.Mihaylo Obrenoviç’in önderliğinde, Sırbistan, Karadağ, Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan’daki ihtilalci bir örgütü içine alacak şekilde birinci Balkan İttifakı’nın kurulmaya çalışıldığı ve bu ittifakın amacının Osmanlıları Balkanlar’dan çıkarmak ve Güney Slavlarını bir devlet altına birleştirmek için faaliyete geçildiği fakat Sırp Prensi’nin ölümü üzerine başarılı olamadığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Tufan, “Sırp Kaynaklarına Göre I.Balkan Savaşı”, *90.Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri*, Lüleburgaz Belediyesi Kültür yay., Lüleburgaz, 2004, s.39.

paylaşılması konusundaki zıt görüşler bu ittifakı da hayata geçiremedi. Bulgaristan, Yunanistan nezdinde 1883 yılında girişimlerde bulunmuş, fakat yeniden başarı sağlanamamıştır.

1890'da Sırbistan'la Yunanistan Makedonya konusunda anlaşmış ve Bulgaristan'a da bir pay çıkarılmıştı. Fakat Bulgaristan Makedonya'nın paylaşılmasından memnun olmadığından bu ittifaka dâhil olmamıştı.

1895'e gelindiğinde Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak çalışmalarında Rusya yeniden devreye girmiş ve Avusturya'nın Selanik yönünde ilerlemesi ve Balkanlar'daki nüfuzunu dengelemek için Bulgaristan'ı ve Sırbistan'ı birleştirme yoluna gitti ise de Balkan devletlerinin paylaşamadıkları Makedonya konusunda anlaşmazlıkların çıkması bu girişimi de engellemiştir.

Balkan ittifakının hayata geçirilmesi Avusturya'nın 1908'de Bosna- Hersek'i ilhakıyla, politikasının net bir şekilde su yüzüne çıkması dolayısıyla Rusya'nın yeniden girişimlerde bulunmasına neden oldu ve Trablusgarp Savaşı'nın çıkmasıyla cesaretlenen Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı uzun zamandır çalışmaları yapılan bu ittifakı gerçekleştirdiler¹⁵.

Görüldüğü üzere "Balkan İttifakı" fikri Balkan devletlerinin aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen uzun süre canlı tutulmuş ve Balkan Savaşları öncesinde uygulanmıştır.

Belli bir süreden beri Balkan devletleri arasında, Makedonya ve Balkanların statükosu ile ilgili görüş ayrılıkları karşılıklı çalışmalar sonucunda giderilmiş ve 13 Mart 1912'de Bulgar- Sırp Bağlaşma Anlaşması imzalanmıştır.

"İki devlet karşılıklı olarak Balkanlarda büyük devletlerden birinin geçici mahiyette de olsa, kuvvet kullanarak arazi ilhakına teşebbüs etmesi halinde, birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti ediyorlardı."¹⁶ Anlaşmanın bu hükmü, aslında doğrudan doğruya Avusturya'yı hedef tutuyordu. Çünkü Sırbistan Avusturya'nın günün birinde Yenipazar sancağını ve Sırbistan'ın Makedonya ve Arnavutlukta göz koyduğu yerleri ilhak edeceğinden korkuyordu. Ancak Bulgaristan, Sırbistan'ın bu kaygılarıyla pek ilgilenmiyor ve gözlerini Makedonya, Trakya ve hatta İstanbul'a dikerek anlaşmada bu hükümlere yer verilmesini istiyordu. Bu nedenle

¹⁵ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 254- 255.

¹⁶ Memduh Tamağaç, **a.g.e.**, s.45.

anlaşmaya; Türkiye’de karışıklıklar çıkar ve Balkanlar’daki statüko değişirse, iki devlet birbirlerine danışarak birlikte hareket edeceklerine dair gizli bir madde koymuşlardı¹⁷.

Bundan iki ay sonra, 11 Mayıs 1912’de iki devlet arasında ayrıca bir de askeri sözleşme, 1 Temmuz 1912’de de iki taraf genelkurmayları arasında bir anlaşma imzalandı¹⁸.

Bulgaristan bir yandan da Yunanistan ile anlaşma yollarını aramaktaydı. 1911’de iki ülke arasında başlamış olan görüşmeler, bağlaşma havasını oluşturmuş ve sonunda Eylül 1911’de Yunanistan, Sofya’daki büyük elçisi aracılığı ile Türkiye’nin herhangi bir taarruzu karşısında Bulgaristan’ın Yunanistan’ın savunmasına hazır olması halinde, aynı şekilde Yunanistan’ın da Bulgaristan’a yardım edeceği bildirilmiş. Oluşan şartlar doğrultusunda 29 Mayıs 1912’de Bulgaristan- Yunanistan arasında gizli karşılıklı yardım anlaşması imzalanmıştır. 22 Eylül’de de askeri sözleşme imzalanarak, Osmanlı Devleti’nin karşısında Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan’dan oluşan bir ittifak oluşturulmuştu.

Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne karşı giriştiği mücadeleler ve Makedonya üzerinde hak iddia etmemesi, aynı zamanda Sırbistan’la Yenipazar sancağı ile ilgili olarak aynı emellere sahip olması, bu küçük Balkan Devletini Sırbistan’la uzaklaştırırken Bulgaristan’la yakınlaştırmıştır. Hatta Bulgaristan- Sırbistan harbinde ve Kuzey ile Güney Bulgaristan’ın birleşmesinden sonra Karadağ Kralı Bulgaristan’la birleşmek istediğini göstermişti.

Sonuç olarak Balkan devletleri arasında yapılan ittifaka, Ağustos 1912’de Karadağ da katıldı. Asıl kaygı Osmanlı Devleti’nin paylaşılması söz konusu olduğu takdirde açıkta kalma fikriydi.

Karadağ ile yapılan sözleşmede, Bulgaristan otuz günden geç olmamak şartıyla harbe karıştığı takdirde, savaşa ilk önce Karadağ başlayacaktı. Böylece amaç; Türk özerk illerinin alınıp Osmanlı yönetiminde bulunan Hıristiyanların kurtarılması, Bulgaristan ve Karadağ’ın sınırlarının genişletilmesi ve Sırbistan ile Yunanistan’ın haklı isteklerinde doyurulması ve sınırları sonra belirlenecek Arnavutluk devletinin kurulmasıdır.

¹⁷ A.g.e., s.45.

¹⁸ A.g.e., s.46.

Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin aleyhine imzaladıkları dostluk ve bağlaşma anlaşmalarıyla askeri sözleşme ve anlaşmalarının tarihlerine bakılırsa, bu görüşmelerin harpten en az yedi ay öncesinden imzalandığı ve Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmasını düşündükleri harbin taarruza dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki bağlaşma metinlerine bakıldığında Osmanlı ordusunun taarruzu söz konusu olduğu takdirde savaştan bahsedilmekteyse de, bu daha çok maksatlarını gizlemek için yapılmıştır.

Nitekim Osmanlı ordusundan hiçbir saldırı ve tehdit olmadığı halde, Karadağ ordusu 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederek taarruz harekâtına başladı. Diğer bağlaşıklar ise daha sonra 18 Ekim 1912'de Osmanlı sınırlarını geçerek, taarruza başladılar¹⁹. Her ne kadar Bulgar- Yunan Anlaşması'nın metni savunma nitelikli de olsa Yunanistan da diğer bağlaşıkları gibi saldırı politikasını izledi. Maksat Osmanlı topraklarında almayı hedeflediği yerleri diğer bağlaşıklara kaptırmamaktı. Ayrıca Berlin Anlaşması'nın 23 maddesinin uygulanması ile ilgili Bulgaristan'ın Büyük devletlere başvuru isteğine karşılık Sırbistan'ın karşı çıkması da Balkan bağlaşmasının gerçek amacını ortaya koymaktadır.

O sırada Balkanlar'da silahlı bir çatışmanın önüne geçmek için Avrupalı devletler büyük bir çaba gösterdiler.

Örneğin Fransa, seferberliğin ilan edilmesinden iki gün önce, Almanya'ya mevcut durumun korunmasının sağlanması için müdahale edilmesi teklifinde bulunmuştu.

Rusya da Sırbistan'a Türkiye'ye karşı savaşa karışmamasını, aksi takdirde Avusturya tarafından taarruza uğrayabileceği konusunda uyarıda bulundu.

Ekim 1912'de diğer büyük devletler adına Rusya ve Avusturya- Macaristan, "harbe sebep olacak her hangi bir harekete taraftar olmadıklarını, Rumeli'de reform sorununu kendi ellerine aldıklarını ve harp çıktığı takdirde sonucu ne olursa olsun sınırların değişmesine asla izin vermeyeceklerini" söylediler²⁰.

Balkan devletlerinin ittifakı ve ileride yapılacak Balkan Savaşı için hazırlıklar konusunda özellikle çetelerin bir takım çalışmalarda bulunduğu binmekte. Örneğin 29 Eylül 1911 tarihinde Manastır valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gelen bir şifreli yazıda,

¹⁹ A.g.e., s.49- 50.

²⁰ A.g.e., s.50- 51.

Bulgar çetelerinin ve voyvodalarının bir Balkan ihtilaline hazır olmaları gerektiğine ilişkin emrin çete ve voyvoda reislerine Bulgaristan Hükümetince verildiği belirtiliyordu. Yazıda; çete ve voyvodalar ile ilgili yapılan sorgulamada anlaşıldığına göre; komite reisleri toplanmış; Türkiye ve İtalya arasındaki harbi uzun sürmesi veya Yunanistan ile Türkiye arasında bir husumet zuhur olursa, Makedonya Edirne komitesine Osmanlı Avrupa'sında bulunan diğer müttefik komutanlarla birlikte ihtilal ilan etmesine ve Selanik merkezi veya Sofya komitesinden yeni bir talimat gelinceye kadar bu genel emri uygulamaları gerektiği belirtilmiş. Ne olursa olsun Makedonya'nın paylaşılması ve bölünmesi Sırbistan'ın kararlarının Bulgaristan'ın amaçlarına aykırı olduğuna vurgu yapılıyordu²¹.

Gerçekten de bu ülkeler, savaştan çok kısa bir süre önce birbirlerine düşman ülkeler idi. Bulgaristan'la Sırbistan, bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz birbirleriyle savaşmışlar ve düşmanlıkları sürmekteydi. Keza Yunanlılarla Bulgarlar da ittifak öncesinde birbirini boğazlıyorlardı. Karadağlılarla Sırp lar, aralarında kan bağı olmasına rağmen, sürekli çatışıyorlardı²².

Bulgar kaynaklarına göre: 12 Ekim'de bağlaşıklar daha açık ve belirli bir reformun yapılması için doğrudan Türk Hükümetine başvuracaklarını bildirmişler ve 13 Ekim 1912'de İstanbul'a gönderdikleri notada: "*Büyük devletlerin ve Balkan devletlerin rızasıyla reformun hemen düzenlenmesi ve Berlin Antlaşması 23. maddesindeki milliyet esası göz önüne alınmak sureti ile illere yönetim özerkliğinin verilmesi, Belçika veya İsviçreli genel valiler seçilmesi, tahsil özgürlüğü verilmesi, il yönetim kurulu, jandarma, milis örgütü kurulması*" gibi konuların uygulanmasını istediler. Bu reformun uygulanması için büyük devletlerin elçileri, bağlaşıkların gözetme ve denetlemesi altında bulunacak olan Hıristiyan ve Müslüman eşit sayıda katılacakları meclise bırakılacaktı.

Balkan devletleri, ayrıca samimiyetin bir göstergesi olarak Osmanlı Devleti'nden genel seferberlik emrinin geri alınmasını istemekteydiler. Böylelikle Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmış oluyorlardı. Bu notayı meydan okuma sayan Türk Hükümeti 15 Ekim 1912'de hemen İtalya ile barış antlaşmasını imzaladı. Aynı gün Sofya, Belgrat, sonra da Atina elçilerini geri aldı ve 16 Ekim'de Bulgaristan ile

²¹ BOA, **DH.SYS**,DN. 74-2, GN. 2-152, 29.09.1911.

²² Aram Andonyan, **a.g.e.**,s.10.

Sırbistan'a, 18 Ekim'de de Yunanistan'a harp ilan etti²³. Böylece yukarıda da belirtildiği gibi kışkırtmanın bağlaşıklık devletler tarafından yapıldığına kuşku yoktur.

Bağlaşıklar Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri sert notaları ile Osmanlı Devleti'nin içi işlerine karışmış oluyor aynı zamanda büyük devletlere gönderdikleri arabuluculuk tekliflerinin cevabını beklemeden hareket etmiş oluyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içte ve dışta bulunduğu genel durum ve ayakta kalabilmek için sürdürdüğü çabalar başka telafisi olmayan hataları beraberinde getirmiş, bu ittifakın gerçekleşmesi için bir başka sebep oluşturmuştur. Bunlardan biri İttihat ve Terakki Hükümeti'nin çıkardığı "Kiliseler ve Okullar Kanunu" dur. Bu kanunla Makedonya'daki Bulgar ve Rumlar arasındaki anlaşmazlıklar çözülmüş ve ittifakı güçlendirmişti.

Balkan ittifakını kolaylaştıran bir başka konu ise Girit meselesi nedeniyle hükümetin mitingler düzenlenmesini sağlayıp, Yunan mallarının boykot edilmesi nedeniyle Yunanistan'ın Balkan İttifakına daha fazla yaklaşmasına neden olmuştur.

Yine Yunanistan hedeflerine daha fazla yaklaşmanın Balkan İttifakına girmekle gerçekleşeceğini, tek başına Osmanlı Devleti'ni mağlup edemeyeceğini görmüştü²⁴.

Balkan İttifakı, tamamen Osmanlı ülkesinden toprak koparma ilkesine dayanmaktadır. Devletin içinde bulunduğu iç ve dış bunalım bu ittifakı daha da kolaylaştırmıştır²⁵.

Dört ufak ve henüz çok genç devletçiğin, daha önceden birer eyaleti oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurup başkaldırmaları, kazandıkları şaşılacak başarılar yeni bir tarih sayfası açmıştır²⁶.

Balkan devletleri aralarında anlaşmış oldukları dönemde Osmanlı devlet yöneticileri durumu iyi değerlendirememişlerdir. Ancak, aynı sırada Türk basını, batı basınından aldığı haberlerle, devleti ikaz için bazı çalışmalar içerisinde bulunmuştur.

²³ Mevcut durumu Bulgar tarafı farklı göstermek için, halkın 1912 yılı başından beri mitingler düzenleyerek Bulgar hükümetinden Makedonya'yı kurtarmasını talep ettiklerini belirtmiş. Bu nedenle 23. maddenin uygulanması için büyük devletlere başvurduğunu ve silah gücüne davrandığını belirtmiştir. Memduh Tamağaç, **a.g.e.**, s.51- 52.

²⁴ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 255- 257.

²⁵ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.304.

²⁶ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s.9; İbrahim Artuç, **Balkan Savaşı**, Kastaş yay., İstanbul, 1988, s.64.

c- Balkan Savaşları'nın Sebepleri

Balkan Savaşı'nı doğuran olaylar içinde en önemli yer tutan olaylardan biri Makedonya sorunudur.

Makedonya; eski Selanik, Manastır merkezi, Serfice sancakları ve Kosova ilinin Üsküp sancağını kapsamaktaydı. Irk, dil ve milliyet ayrılıkları olan bu bölge halkını birbirinden ayırmak imkânsızdı²⁷. Belki de bu yüzden Balkanlardan yeni milli devletler kurulduğu halde, Makedonya'nın Osmanlı Devleti yönetiminde bırakılması sebepsiz değildir²⁸. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki salt egemenliği devam ettiği sürece Makedonya'daki değişik ırklar, seslerini çıkarmadan Osmanlı egemenliğinde kalmışlardı. Fakat devletin zayıflamasından ve Balkanlar'da yeni devletlerin kurulmaya başlamasıyla bu devletler, ırkdaşlarını kendi taraflarına çekmek için propaganda çalışmalarına giriştiler. En önemli propaganda araçları okullar, kiliseler ve çetelerdi²⁹.

Makedonya ve genel olarak Rumeli kültürlerin harman olduğu, çeşitli din ve uluslardan halkların yaşadığı bölgedir³⁰.

Makedonya'daki çalkantılar daha 19. yüzyıl sonlarında zirveye çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin epeyce uğraştırmıştı. Burada en büyük etken Bulgar çeteleri, kilise adamları ve Bulgar, Sırp ve Rum okullarının yetiştirmiş olduğu milliyetçi öğretmenler. Hükümet Rumlarla Bulgarların kanlı çatışmalarına engel olamamış, her iki tarafın kurmuş olduğu çeteler karışınca karşılıklı adam öldürmeler sürekli artmış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bulgar köylerinin çoğu Bulgar çetelerine uymuş, onlarla işbirliği içinde onlar ne derse yapan bir vaziyette olmuşlardır³¹.

Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Osmanlı Devleti'nin mirasından pay kopartabilmek için çabalamışlardır. Bunun için Sofya'da, Atina'da ve Belgrad'da Makedonya meselesiyle uğraşan komiteler kurulmuş ve bu dönemde bunların

²⁷ Memduh Tamağaç, **a.g.e.**, s. 34.

²⁸ **A.g.e.**, s. 34.

²⁹ Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, **Rumeli'yi Neden Kaybettik**, Örgün yay., İstanbul, 2007, s. çeşitli sayfalar.

³⁰ Tevfik Çavdar, **Bir Örgüt Ustasının Yaşamöyküsü Talat Paşa**, 4.baskı, İmge yay., Ankara, 2001, s. 80.

³¹ Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, **a.g.e.**, s. 249. Makedonya Meselesi için ayrıca bkz. Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi**, II, 1.baskı, Küre yay., İstanbul, 2006, s.94- 100; Balkan Meselesi ile ilgili gelişmeleri dönemin mizah dergileri de işlemiştir. Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri ve Osmanlı hükümeti'nin 1908- 1914 döneminde izlediği politikayı eleştiren bu mizah dergilerin incelemesi için bkz. Tobias Heinzelmann, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908- 1914**, 1.baskı, Kitap yay., İstanbul, 2004.

Selanik'te, Manastır'da, Üsküp'de, Serez'de şubeleri vardır. Bütün Bulgar, Rum ve Sırp öğretmen ve papazları da bunların doğal üyeleri olmuşlardır. El altından kurulan çeteler zaman zaman dağlara çıkmış, zaman zaman da kendi milliyetlerinden olup da isteklerine uymayanları cezalandırmışlardır. Ayrıca sınırlardan sürekli olarak silah depolanarak, çeteci gençler gizi gizli askeri eğitim alarak ilerisi için zemin hazırlanmıştır³².

Bulgarlar Makedonya'da nüfusun büyük çoğunluğunun kendilerinde olduğunu, uydurma istatistikler göstererek, çeşitli dillerde kitaplar ve broşürler yayınlayıp; hem Osmanlı hükümeti, Rumlar ve patrikhane tarafından maruz bırakıldıkları “zulümler” konusunda Avrupa'da heyecan uyandırmaya çalışmışlardır³³. Böylece Osmanlı devleti, Avrupa karşısında bir kez daha zor duruma düşürülmüştür. Türkler zalim ve vahşi, Bulgarlar ise mazlum ve kahredilmiş bir halde lanse edilmiştir.

Makedonya meselesi yüz yıldan beri Balkanlardaki barışı tehdit eden önemli bir olay olmuştur. Balkan Devletlerinin her biri nüfusun çoğunluğunun kendilerinde olduğunu öne sürmüş ve bu nedenle Makedonya'yı aralarında bölüşmeleri ve anlaşmaları mümkün olmamıştır.

Yunanlılar, Büyük İskender'den Bizans'ın son devirlerine kadar buranın kendilerinde bulunduğunu; Bulgarlar, 9. yüzyılda Krum, Omurtag ve o zamanki Simon zamanında; Sırp, 14. yüzyılda Etienne Uroş (Duşan) döneminde buraya sahip olduklarını ileri sürerek, ele geçirme düşüncesindeydiler. Ayrıca Bulgaristan Ayestefanos Antlaşması ile Makedonya'nın büyük bir bölümüne sahip olmuşken, kaybetmiş ve bunun acısını kolay kolay unutacağına benzemiyordu³⁴. 11 Mart 1870'te merkezi İstanbul'da bulunmak üzere, Bulgar Ekzarhlığını kurmuşlar ve böylece milli birliklerini mezhep birliği ile de kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Avusturya-Macaristan'ın da Makedonya üzerinde emelleri bulunmaktaydı. Bunlar Ege denizine çıkmak ve kendi sınırları içindeki Slavlar için çekici gelebilecek büyük bir Slav devletinin kurulmasını engellemekti³⁵.

Ekzarhlığın kurulması ve 1890'da Sofya'da Merkezi Edirne- Makedonya Komitesinin kurulmasından sonra Bulgarlar Makedonya ve Trakya üzerindeki

³² Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, **Rumeli'yi Neden Kaybettik**, 1.baskı, Örgün yay., İstanbul, 2007, s. 232.

³³ Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, **a.g.e.**, s. 250.

³⁴ Memduh Tamağaç, **a.g.e.**, s. 35.

³⁵ **A.g.e.**, s. 35,36. Ayrıca bkz. Aram Andonyan, **Balkan Savaşı**, Aras yay., İstanbul, 2002, s.75.

emellerine hız vermişlerdir. Yine 1893'te Selanik'te “ Makedonya Dâhili İhtilal Komitesi Teşkilatı” Makedonya'ya özerklik vermek üzere kurulmuştur. Buna rağmen Bulgarların pek çoğu, Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanması fikrini savunuyorlardı. Bu iç örgütten bağımsız çalışan dış örgüt de Avrupa büyük devletlerini Makedonya meselesi ile ilgilenmek üzere çalışmalar yapmaktaydılar.

1895'te Bulgarlar, Makedonya'da hem iç karışıklıklar çıkartmak, hem de burada yeni Bulgar metropolitleri tayin ettirmek, Yunanlılar ise bunları önlemek çabasıındaydılar. Makedonya her geçen gün daha ciddi ve kanlı olaylara sahne olmaya başlamış, Osmanlı Devleti mecburen buraya asker yığmak durumunda kalmıştı. Fakat karışıklıkların bitmesi söz konusu değildi ve Makedonya Komitesi ciddi şekilde çete faaliyetlerine girişmiş durumdaydı.

Mayıs 1897'de Avusturya- Macaristan ile Rusya arasında, Boğazlar ve Balkanlar konusunda yapılan anlaşmanın Balkanlar'la ilgili hükmü de Bulgarlar, Sırlar ve Rumlar arasındaki problemlerin asıl etkeni olmuştur. Buna göre Balkanlar'da geri kalan topraklar bu devletlerarasında denklik bozulmadan paylaşılacaktı ve iki devlet bununla ilgili koşullar oluştuğunda bu konuda ayrıca anlaşmaya varacaklardı.

Osmanlı- Yunan savaşı da Balkanlar'da genel bir hoşnutsuzluğa sebep olmuş, Makedonyalılara Giritlilerle aynı yolda yürümeleri için örnek teşkil etmişti.

Kısaca Makedonya'daki bu unsurların gayreti; Makedonya'da veya onun belirli bir bölgesinde çoğunlukta olduklarını ispat etmek ve ondan sonra oranın iddia edilen çokluğuna mensup Balkan devletine ilhakını sağlamak.

Görüldüğü üzere bu üç unsurun ilk hedefteki düşmanlığı Osmanlı devleti değil, daha ziyade diğer unsurlara karşı idi ve asıl çekişme kendi aralarında gerçekleşmişti. Mücadelede kullandıkları başlıca üç vasıta çeteler, din adamları ve öğretmenlerdi.

Örneğin Bulgar çeteleri diğer unsurlara ait köylere baskınlar düzenleyerek mümkün olduğunca çok adam öldürüp, yakıp yıkıp zayıflatmak ve kendi unsurunun gücünü artırmak çabasıındaydılar. Keza Sırp veya Sırplığa eğilimli bazı köyleri korku yüzünden kendilerine Bulgar demeye, Bulgar ülküsüne hizmet edecek papaz ve öğretmenlik istemeye zorlamışlardır³⁶.

³⁶ Memduh Tamağaç, a.g.e. ,s.37. Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, a.g.e., s.255.

Osmanlı Devleti bu isyanları bastırması için Avusturya- Macaristan ve Rusya aracılığıyla Bulgaristan'a baskı yapmalarını isterken, Avrupa devletleri de Makedonya'ya ilgileri dolayısıyla bu meselenin çözümlenmesini bu iki devlete vermeyi kararlaştırmıştı.

Bu iki devlet, Osmanlı Devletinden burada ıslahat yapılmasını önermişlerdir. Osmanlı Devleti bu öneriyi kabul edip, en tecrübeli valilerinden Hüseyin Hilmi Paşa'yı olağanüstü yetkilerle genel müfettiş olarak atadı. Fakat onun gayretlerine rağmen karışıklıklar 1903'te büsbütün artmış, ihtilal komitesi bir gün Osmanlı Bankası'nı bombalamış ve baskılarına devam etmişti. Çeteler, Makedonya dağlarına çıkarak her yerde Türk halkına taarruza başladılar. Bu ayaklanmaya Makedonyalı Slavlar, Kuzey Ulahları ve bir kısım Ortodoks Arnavutlar da katılmıştır. Yaklaşık 26.000 asinin katıldığı bu ayaklanma üç ay kadar sürmüştür³⁷.

*“Komitenin verdiği bilgilere göre ayaklanmanın acıklı bilânçosu şöyleydi: 5328 Türk öldürülmüş, 198 kasaba yakılıp yıkılmış, 30000 Makedonyalı Bulgaristan'a kaçmış, 71.000 kişi evsiz kalmış, yaklaşık olarak 6.000 Makedonyalı ölmüş ve 1500 kişi de siyasi tutsak alınmıştı.”*³⁸.

Meşrutiyet'in ilanı geçici olarak da olsa Balkanlar ve Makedonya sorununa etkisi olumlu olmuştur. Avrupa devletleri kendi devlet politikaları gereğince bu gelişmeyi olumlu bularak Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını bir süreliğine durdurdular.

Aynı olaydan yararlanan Avusturya- Macaristan devleti bilindiği gibi Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bu gelişme üzerine Avrupa Devletleri tepki göstermişler, İngiltere ve Fransa Berlin Antlaşması'nın tek taraflı değiştirilemeyeceğini ve yeni bir konferansın toplanmasını talep etmişlerdir. Avusturya- Macaristan bu konferansın ilhaki onayladıktan sonra toplanabileceğini bildirmiştir. Şüphesiz ki bu olayda Almanya'nın desteğine güvenmiştir. Sırbistan en büyük tepkiyi göstermiş ve bu olay Rusya'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Böylece Balkanlar'daki dengeler Rusya lehine çevrilmiştir³⁹.

³⁷ Memduh Tamağaç, **a.g.e.** , s.38

³⁸ **A.g.e.** , s.39.

³⁹ Memduh Tamağaç, **a.g.e.** , s.42- 44.

Bu arada İttihat ve Terakki'nin 3 Temmuz 1910'da aldığı bir kararla "Kiliseler Birliği" kanununu çıkarması ile Balkan ülkelerini Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmeye teşvik etmiş ve bu fırsattan yararlanmışlardır⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nin bir diğer hatası, Sırbistan'ın Avrupa'dan satın aldığı top silahlarının Sırbistan'a nakline Avusturya-Macaristan Devleti izin vermediği halde Selanik üzerinden geçirilmesine izin vermesi, dolayısıyla Sırbistan ordusunun güçlenmesine dolaylı olarak yardım etmiş oldu ve bu silahların Türk ordusuna karşı kullanılabileceği değerlendirmesini de yapamadı⁴¹.

Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaş içinde olması, Balkan devletlerini, Makedonya'yı ele geçirmek için yeni çabalarına zemin hazırladı ve bu çabaların sonucu olarak da Balkan savaşları patlak verdi. Balkan Savaşları aslında II. Meşrutiyet'le başlayan amaçlar zincirinin en önemli halkalarından birini oluşturmuştur⁴².

Hükümetin gafleti yanında, bazı etkili çevrelerin söylemleri de savaşa hazırlıksız yakalanmak için sebep teşkil etmiştir. Örneğin Adalet Bakanlığı'nın hukuk müşavirliğini yapan Avusturyalı Kont Ostorrog, Osmanlı yetkililerine görüşlerini şöyle dayatıyordu: "*Balkan Devletleri Türkiye'ye saldıramazlar. Zira Avrupalılar buna izin vermeyeceklerdir. Çünkü Avrupa Devletleri kendilerini ilgilendiren iç meselelerle daha çok meşguldürler*"⁴³.

Osmanlı hükümetini yönlendiren Ostorrog'a göre, bir savaş çıkması halinde halifenin gücünün bütün Müslüman dünyasını Hıristiyan âlemine karşı ayaklandıracak kadar güçlüydü⁴⁴.

İşte böyle bir ortamda Balkan devletleri aralarında siyasi ittifak yapmaya giriştiler ve Balkan Savaşları'nın ortaya çıkmasını sağlayan ortam oluştu. Fakat muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti'nin yenileceğine hiçbir ülke ihtimal vermiyordu. Bu yüzden Avrupa devletleri, savaşın sonucu ne olursa olsun, statükonun değişmeyeceğini, toprak kazanan tarafın aldığı toprağı iade edeceğini ilan etmeleri bu düşüncelerinden kaynaklanmaktadır⁴⁵.

⁴⁰ Vahdettin Engin, **a.g.m.**, s.30.

⁴¹ Muzaffer Erendil, **a.g.m.**, s.39.

⁴² Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK yay., Ankara, 1997, s.651-652.

⁴³ Vahdettin Engin, **a.g.m.**, s.31.

⁴⁴ **A.g.m.**, s.31.

⁴⁵ **A.g.m.**, s.32.

Balkanların, savaş öncesine kadar uzun yıllar süren kaynaşma çalışmalarının bazı sebepleri vardır. Bunlardan belki de en güçlü olarak karşımıza çıkan, Fransız İhtilali'nin bir sonucu olan *Nasyonalizm* ve *Liberalizm* akımlarıdır⁴⁶. Gerçekten de Balkan Savaşları, Avrupa tarihinde milliyetçilik ve çatışmanın hâkim olduğu bir dönemin başlangıcını temsil eder. Bu savaşlar, Balkan halklarının İtalya ve Almanya örneğinde olduğu gibi büyük ulusal devletlerini oluşturma yolundaki ilk ortak gayretleridir⁴⁷. Fransa ve Almanya'dan gelen milliyetçilik akımının Balkanlar'daki ilk etkisi ağırlıklıla kültürel idi. Kısa süre içerisinde milliyetçiliğin vurgusu politik hale geldi ve milli birliklerini sağlama yönünde güçlü bir istek duymaları, Balkan devletlerini Osmanlılara karşı harekete geçirdi. Kalkınmak için önce ulusal birliklerini tamamlamaları gerektiğine inanan Balkan devletleri diyebiliriz ki özellikle Almanya'nın politik ve ekonomik başarılarını taklit etmeye çalıştılar. Milliyetçiliği, özgün jeopolitik varlıklarını meşrulaştırmak aracı olarak gördüler⁴⁸.

Ayestefanos Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları içine Makedonya'nın katılması, bağımsız Sırbistan'ın ilk günden itibaren topraklarını sürekli genişletmeye çalışması, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan'da yarattığı hayal kırıklığı ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine toprak kazanmak istemesi bu savaşların sebepleri olarak görülebilir⁴⁹.

18 Eylül 1885'te Doğu Rumeli özerk ili ilhak edildi ve Osmanlı valisi sınır dışı edilerek, Bulgar prensi aynı zamanda Doğu Rumeli valisi ilan edildi⁵⁰. Bu olaydan sonra Balkanlar yeni bir karışıklık dönemine girmiş oldu. Osmanlı Devleti 1 Ocak 1886'da Bulgaristan'la Doğu Rumeli ilinin birleşmesini resmen kabul etmiş oldu⁵¹.

Balkan devletleri'nin örgütlenmesinde başrolü oynayan Rusya'nın tutumu ve Balkan devletlerini kendi emelleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması da bu ittifakın oluşmasında önemli bir yere sahipti. Fakat Balkan krizi başladığında Rusya, garip ve çelişkili bir tutum izlemiştir. Rusya'nın bu tutumunun en önemli sebebi müttefiki Fransa ile birlikte hareket etmek durumunda kalması idi⁵².

⁴⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.652.

⁴⁷ Richard C.Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913**, Homer yay., İstanbul, 2003, s.IX.

⁴⁸ Richard C.Hall, *a.g.e.*, s.2.

⁴⁹ Ahmet Halaçoğlu, **Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK yay., Ankara, 1995, s.10.

⁵⁰ Memduh Tamağaç, *a.g.e.*, s. 27.

⁵¹ *A.g.e.*, s. 27.

⁵² Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.663.

2- Savaşın Gelişimi

a- Türk Ordusunun Durumu

Balkan Savaşı başladığında Osmanlı ordusu garip bir vaziyette bulunmaktadır. Çünkü bir taraftan ordu terhis edilmekte bir taraftan da silâhına davet edilmektedir. Ayrıca subaylar askerlerini tanımamakta, askerler de subaylarını. Böylece karışık bir vaziyette savaş başlamıştır⁵³.

Başkumandanlık vekâleti ordunun seferberlik sırasındaki hazır olma durumunu, asker sayısına göre belirlemiştir. Yani askerin durumunu, ordunun durumunu muhakeme etmeden hareket edilmiştir. Örneğin Kırcaali ve Edirne çevresinde 150 bin asker sayısına ulaşıldığında, ordunun saldırıya geçmesi için bir engel olmadığı düşünülmüştür⁵⁴.

Yine 3. Kolordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa 4 Ekim 1912'de Kırkkilise'ye gittiğinde açıkça seferberlik olmasına rağmen, kolorduda 23 bin asker olmasına rağmen orduda her şeyin yetersiz olduğunu gözlemlemiştir⁵⁵.

Türk ordusunun savaşın başlamasına birkaç gün kala bile düşman ordusunun durumu ile ilgili hiçbir bilgilerinin olmaması savaş öncesi önemli istihbarat eksikliğidir. Bulgar ordusu ile ilgili bilgiler ancak yabancı basının verdiği bilgiyle sınırlı olup kesin bir strateji oluşturacak nitelikte değildi. Bulgar ordusunun toplanma merkezi, taksim ve tevzii ile savaş düzeni hakkında hiçbir bilgi tam olarak mevcut değildi.

Bulgarların hudutlarda saldırıya geçmeleri ile bu bölgede bulunan Müstakil Süvari Tümeni tarafından gönderilen raporla ve esirlerden alınan ifadelerle düşman hakkında bir nebze bilgi sahibi olunmuştur⁵⁶.

Seferberlik sırasında bazı nizamiye taburlarının sayısını tamamlamak üzere gelen askerlerin parti parti gelmesine rağmen, elbise bulunmadığından, bunların giydirilmesi konusunda büyük sıkıntılar çekilmiştir⁵⁷.

⁵³ Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, Kaynak yay., İstanbul, 2006, s. 28.

⁵⁴ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, Güncel yay., İstanbul, 2003, s.7.

⁵⁵ Mahmud Muhtar Paşa, , **a.g.e.** , s.8.

⁵⁶ **A.g.e.** , s.8, 9.

Kolorduların mevcutlarının artmasıyla bir başka sorun daha ortaya çıkmış, erzak sağlanması konusunda büyük sıkıntılar çekilmiştir. Depolanmış erzak da olmadığından asker için gereken erzakın zaman zaman etraftaki ahaliden de sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle komutanlar Harbiye Nezareti'ne trenlerle durmadan asker gönderileceğine mevcut askere yiyecek için birkaç katar erzak ve peksimet gönderilmesini bildirmek zorunda kalmışlardır⁵⁸.

Orduda cephane kolları, seyyar hastane takımları, sıhhiye birlikleri ve seyyar ekmekçi bölükleri de güçlüklerle kurulabiliyordu. Yapılacak keşifler için yeterli at bulunmadığından, çok az sayıda süvari bu görevi üstlenmekteydi⁵⁹. Bu da yetmezmiş gibi savaş sırasında bazı tümenlerdeki birlikler mevcudu az bile olsa bir düşman birliği ile karşılaşsa, panik içinde bütün ağırlıklarını yolda bırakarak kaçtığından ordunun birçok mühimmatı boş yere heba olmaktaydı⁶⁰.

Savaştan bir yıl önce Osmanlı Devleti dört-beş modelden oluşan on yedi uçak sipariş etmiş. Savaşın ilanından üç-dört ay öncesinde de on ikisi İstanbul'a getirildiği halde, bunları sevk ve idare edecek yeterli subay olmadığından ya da her subay sadece bir makineyi kullanabildiğinden dolayı verim alınamamıştır. Herhangi bir arıza sonrasında subaylar başka bir uçağı kullanamadığından, ayrıca orduda bunların kullanımı için seyyar hangar tedarik edilemediğinden hava koşullarından dolayı uçuş yapılamıyordu. Böylece son derece önemli bu keşif aracından hiçbir yarar sağlanamamış oldu⁶¹.

Kırkkilise bozgunu, tarihimizde benzeri görülmemiş bir olay oldu. Birliklerimiz burada yenilmemişler, paniğe kapılarak kaçmışlardır. Burayı 3.kolordu Mahmut Muhtar Paşa komutasında savundu. Mahmut Muhtar Paşa'nın birlikleri kuzey sınırını dağlık yamaçlarında dört kol halinde inen 3. Bulgar ordusuyla savaşmışlardır⁶². Fakat Türk ordusu Bulgar ordusu ile ilgili net bir bilgiye sahip değildi ne yazık ki. Telgraf ve telefon hizmetlerinin iyi işlememesinden dolayı Osmanlı birlikleri arasındaki bağlantı yetersizdi ve birbirlerinin hareketleri hakkında tam bir bilgiye sahip değillerdi⁶³.

⁵⁷ Mahmud Muhtar Paşa, , **a.g.e.** , s.10. Hatta Mahmud Muhtar Paşa'nın belirttiğine göre Abdullah Paşa'nın Lüleburgaz'da on bin kadar yedek asker giydiremediği için İstanbul'a geri göndermiştir.

⁵⁸ **A.g.e.** , s.10.

⁵⁹ **A.g.e.** ,s.10, 11.

⁶⁰ **A.g.e.** , s.8.

⁶¹ **A.g.e.** , s.17.

⁶² Stephane Lauzanne, **a.g.e.**, s.32- 33. Ayrıca bkz. Mahmud Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s.22-26.

⁶³ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s. 459.

21 Ekim’de iki kuvvetin ileri karakolları arasında ilk çatışmalar başladı. 22 Ekim günü, Kırkkilise’nin on kilometre kuzeyinde Erikler ve Mustafapaşa’da şiddetli savaşlar oldu. Türk ordusu başarılı bir şekilde savunmasını yürütmüş ve 23 Ekim günü, Bulgarlar Türk saflarını yaramamışlardır. Fakat aynı günün gecesi üç tûmenden birinin komutanı olan ve Petra çevresinde bulunan Aziz Paşa’nın Bulgarlara gece baskını düzenlemesi, Türk ordusunun tam anlamıyla bir bozum yaşamasına neden olmuştur. Paşa, keşif kollarından düşmanla ilgili bilgi almaksızın, düşmanın da bir gece baskını düzenlemek üzere olduğunu bilmeden, askerlerinin yeterince eğitilmiş olmadığını, dolayısıyla bir gece baskınına hazır olmadıklarını düşünmeden harekete geçmişti. İki tugay Bulgar mevzilerine farklı kollarından ilerleyince, gecenin zifiri karanlığının da etkisiyle tugaylardan biri yolunu karıştırdıca diğer tugayın üzerine düşmesiyle, bunları düşman kuvvetleri zannedip ateş edince, diğerleri de kendilerini savununca ortaya korkunç bir manzara çıktı. Bu ani silah seslerinden ayağa kalkan Bulgar kuvvetleri de toplarını birbirine ateş eden Türk kuvvetlerine doğrultunca, hata anlaşıldı. Hiçbir akıl ve mantığa sığmayan korku Türk askerlerini sardı ve hızla, bozgun halinde geri çekilmeye başladılar.

Petra’dan yardıma gönderilen bir birlik bile bu insan selini durduramadı, tam aksine onlar da onlara kapılarak kaçmaya başladılar. Bu haber kıtalara yayılınca, artık hiçbir şey durduramadı kıtaları. Birbirlerini çiğneyerek, hatta öldürerek Petra’yı boşalttılar, Kırkkilise’ye doğru ilerleyerek I. Ve III. Kolordunun askerlerine de bu panik havasını yaydılar. Subayların, erat üzerinde hiçbir etkisi kalmamıştı. Top, tüfek, malzeme her şeyi bırakarak kaçıyorlardı⁶⁴. 24 Ekim Perşembe günü Bulgarlar Kırkkilise’ye geldiklerinde, siperler bomboştu, onları kadınlar ve çocuklar ellerinde çiçeklerle karşıladı⁶⁵.

Balkan Savaşları üzücü, heyecanlı ve büyük bir siyasi anlam taşıyan tarihteki nadir savaşlardandır. Güneydoğu Avrupa’daki güçler dengesini kökten değiştirecek ve Dünya Savaşı’na sürüklenen dünyanın gidişatını etkileyecektir.

Osmanlı Devleti’nin İtalya ile yaptığı savaşı henüz sonlandırmamış olması, iç işlerinde karışıklıkların olması ve Yemen, Arnavutluk ve Asir’deki ayaklanmaların bastırılması için bazı askeri kıtaların buraya gönderilmiş olması seferberlik ve yığınak işini aksatacaktır.

⁶⁴ Aram Andonyan, **a.ge.**, s. 460- 461.

⁶⁵ Stephane Lauzanne, **a.g.e.**, s.35.

Türk Devletinin harbi kışkırtmadığı ve hatta harbe hazırlıksız yakalandığı dahi söylenebilir. Çünkü Türk Genelkurmay Başkanlığı, Bulgar seferberliğini ancak ilanının ertesi günü öğrenmişti. Türk ordusunu eksiklerini tamamlaması için en az beş yıla daha ihtiyacı olduğu, ayrıca bağlaşıklık devletlerin ordusunun toplamından çok olmadığı da Türk Hükümeti tarafından görüşülmüştür⁶⁶.

Müttefik ülkeler, savaştan çok kısa bir süre önce birbirlerine düşman ülkeler idi. Bulgaristan'la Sırbistan, bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz birbirleriyle savaşmışlar ve düşmanlıkları sürmekteydi. Keza Yunanlılarla Bulgarlar da ittifak öncesinde birbirini boğazlıyorlardı. Karadağlılarla Sırp, aralarında kan bağı olmasına rağmen, sürekli çatışıyorlardı⁶⁷. Fakat Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak ve devletin içte ve dışta yaşadığı bunalımlar bu ittifakı kolaylaştırmış⁶⁸ ve Osmanlı Devleti'nin hiç beklemediği bir anda başlamasına neden olmuştu.

Savaş başladığında Osmanlı ordusu bir ay gibi kısa bir sürede perişan olmuş ve Balkan Savaşı Osmanlı Devleti için bozgun, sefalet ve felaket olmuştur. Düşman orduları Çatalca'ya kadar gelmiş, yüz binlerce Türk ve Müslüman yerlerini yurtlarını bırakarak Rumeli'den göç etmeye başlamıştır. Bunların bir kısmı düşman tarafından katledilmiş, bir kısmı da açlık ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle ölmüş, Rumeli'deki Türk toprakları üzerindeki Türk hâkimiyetine son verilmiş. Bu savaştan önce yapılan 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı bile bu denli yıkıcı olmamış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılış döneminde Balkan Savaşı en yıkıcı savaş olmuştur⁶⁹.

İstanbul'da üniversite öğrencileri ve bunların yönlendirdikleri halk, hükümetin savaşa girmemek için yaptığı teşebbüslere rağmen savaşa girmek için mitingler düzenliyorlardı⁷⁰.

Bulgar ve Yunan çeteleri de, Makedonya'daki faaliyetlerini arttırdılar. Karadağ da Osmanlı sınırında olaylar çıkarmaya başlamasıyla ve 8 Ekim 1912'de Osmanlı

⁶⁶ Genelkurmay başkanı Bulgar ordusunun hazırlığını tamamlayıp, sınıra saldırıda bulunacağını seferberliğin ilerleyen günlerinde öğrenmiş, bu yüzden düşman saldırılarının bir süre daha ertelenmesi için hükümetten girişimlerde bulunulmasını rica etmişti. Türk ordusunun hazırlanmış bir mevzide savaşı kabul edebilmesi için en az 25 günün kazanılması gerekmekteydi. Bkz. Memduh Tamağaç, **a.g.e.**, s.53-55.

⁶⁷ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s.10.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.304.

⁶⁹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.304.

⁷⁰ H.Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum saati yay., İstanbul, s.50.

Devleti'ne savaş açmasıyla, hemen arkasından da 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, iki gün sonra da Yunanistan'ın savaş ilan etmesiyle Balkan savaşları başladı.

b- Bulgaristan Cephesi

Balkan savaşları başladığında Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 23.806.000, Balkan devletlerinininki ise 10.167.000 idi. Fakat Osmanlı devleti'nin nüfusu çok geniş bir coğrafyaya yayıldığından ve ayaklanmalar sebebiyle ancak 15 milyondan asker alınabiliyordu. Balkanlar'da 450.000 kişilik Türk ordusu, buna karşılık da 510.000 kişilik Balkan devletleri orduları vardı. Türk ordusu "Doğu Ordusu" ve "Batı Ordusu" olarak ayrılıyor ve kısa bir süre sonra iki ordu arasındaki bağlar kopunca yenilgi kaçınılmaz olmuştur⁷¹.

Bulgaristan ile Osmanlı arasındaki sınırda Tuna veya Balkan sıradağları gibi doğal savunma hatları kalmadığından ve sınırın İstanbul'a yakınlığının 200- 250 km kadar olması ciddi bir şekilde hazırlıklar gerektirmekteydi. Bulgaristan'a karşı yapılacak herhangi bir savaşta, Anadolu'dan gelecek olan kuvvetlerin buraya katılması en az bir ayı gerektirmekteydi. En kötü ihtimal, Balkan Savaşları'nda da olduğu gibi diğer Balkan devletlerinin de katılımının sağlanması ve müttefik bir ordunun saldırısı söz konusu olduğunda askeri durum doğal olarak bir kat daha ağırlaşacağından Doğu Trakya'da Kırklareli ve Edirne'nin birer kale olarak silahlandırılması ve Çatalca hattının da hazırlanması gerekmektedir. Fakat Osmanlı devleti buraların tahkimi ve uzun menzilli topçuların yerleştirilmesi için ciddi bir teşebbüste bulunmamıştır⁷².

Bulgar kuvvetleri 18 Ekim 1912'de Yanbolu-Kırklareli istikametinde olmak üzere taarruzlarına başlamış, 21 Ekim 1912'de Arda ve Tunca nehirleri arasında 35 km. cephe üzerinde Edirne'nin 16-20 km batısı ve kuzey bölgesine kadar ilerlemiştir.1.ve3. Ordular, Edirne-Kırklareli hattının 15-20 km kuzeyine kadar yaklaşmıştır⁷³.

Türk Doğu Ordusu, Bulgar ordusuna karşı, Kırklareli-Edirne-Yenice hattında savunma kararı vermiş, iki kat üstün Bulgar kuvvetlerine karşı taarruza geçilmiş ve Bulgar ordusu geri çekilme yollarını tespit etmek için planlama yaparken bunu yanlış

⁷¹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Ankara Üniversitesi basımevi, Ankara, 1995, s.76.

⁷² Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I,TTK yay., Ankara, 1992, s. 62- 63.

⁷³ T.C.Genelkurmay Başkanlığı, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay yay., Ankara, 2004, s.80-81.

değerlendiren Türk ordusu da geri çekilmiştir. Alınan bu yanlış kararı değerlendiren Bulgar ordusu taarruza geçmiş ve Türk kuvvetleri tutunamayarak Pınarhisar-Lüleburgaz hattına çekilmek zorunda kalmıştır. Yine Kırcaali Müfrezesinin, Bulgar Rodop Grubunun taarruzu karşısında dağılması ve yerli halkla birlikte panik halinde Gümülcine'ye çekilmesi ile Bulgarlar Batı Trakya'ya hâkim olmuştur. Böylece doğu ve batıdaki Türk ordularının bağlantısı savaşın başlamasından on bir gün sonra kesilmiştir⁷⁴.

Piyadelerin dağılıp mevzii almaları ve tümenlerin yerleşmesi, karmaşa içinde ve güçlüklerle yapılabiliyordu. Askerlerin, subayların, tabur ve alay kumandanlarının acemiliği ise aşikârdır⁷⁵. Fakat her şeye rağmen yer yer düşmana karşı topçu atışlarımızın büyük etkisinin olduğu ve düşman bataryalarını susturduğu ve piyadelerinin zedelenmesine sebep olduğu da gözlenmiştir⁷⁶.

Batı Trakya'yı savunmaya ve Trakya ile Makedonya arasındaki yerleri korumakla görevli Ali Yaver Paşa kolordusu silahlarını Bulgarlara teslim etmiş, Halepli Zeki Paşa komutasındaki Vardar ordusu da, Sırlara karşı Kumanova savaşını (23- 24 Ekim 1912) kaybetmişti. Bir kısım Bulgar kuvvetleri de Tekirdağ limanını ele geçirmişler ve Bolayır civarında görünmüşler. Bu durumda tüm Trakya Bulgarların eline geçtiği için düşman hatları gerisinde kalan, ikmal ve irtibat yolları kesilen Edirne, Yanya ve İşkodra kaleleri, cesur kumandanlar (Edirne'de Şükrü Paşa, Yanya'da Esat Paşa ve Vehip Bey, İşkodra'da Hasan Rıza Paşa) komutasına savunmalarını sürdürmüşlerse de bir süre sonra dayanamayarak teslim olmak zorunda kalmışlardır⁷⁷.

Osmanlı devleti 12 Kasım 1912'de mütareke talebinde bulunmuş, Bulgarlar ise Çatalca mevzilerine yaptıkları taarruz kırıldıktan sonra görüşme önerilerini kabul ederek uzun süren görüşmelerin neticesinde 3 Aralık 1912'de bir mütareke imzalanmıştır. Edirne'den geçen demiryolundan Bulgarların ordularının her türlü ihtiyaçlarını karşılamalarına rağmen, Edirne kalesine de yiyecek gönderilmesi şartının kabul ettirilmesi ihmal edilmiştir. Çeşitli sebeplerden Osmanlı ordusunun yenilmesi ve Edirne'ye yardım sağlanamamasından dolayı Kamil Paşa hükümetine ve başkumandanlığa bilhassa ordunun genç kesimi tarafından tepkiler oluşmasıyla, Babiâli baskını ismiyle anılan hükümet darbesi yapılmış (23 Ocak 1913). Nazım Paşa

⁷⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.81.

⁷⁵ Mahmud Muhtar Paşa, , **a.g.e.** , s.16.

⁷⁶ **A.g.e.** , s.16.

⁷⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 64- 65.

öldürülmüş ve Kamil Paşa hükümeti istifaya zorlanmıştı. Mahmud Şevket Paşa kabinesi ve yeni başkumandan vekili Ahmet İzzet Paşa Edirne'yi kurtarmak amacıyla 2 Şubat 1913'te mütarekeyi sonlandırarak Bolayır taarruzunu ve Şarköy çıkarmasını (8 Şubat 1913) gerçekleştirmişlerdir. Fakat bu amaç gerçekleşemediğinden 161 günlük savunmadan sonra Edirne 16 Mart 1913'te Bulgarların eline geçmişti. Bu hadiselerden dolayı kesilen Londra görüşmeleri tekrar başlayarak 30 Mayıs 1913'te Londra Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı devleti, Midye- Enez hattının ötesindeki Trakya ve bütün Rumeli'yi Balkanlı müttefiklere bırakmayı kabul etmişti. Bu antlaşmanın yarattığı hava içinde sadrazam Mahmud Şevket Paşa öldürülmüş (11 Haziran 1913) ve Sait Halim Paşa sadrazamlığında yeni hükümet kurulmuştu⁷⁸.

Balkan müttefiklerinin Osmanlı devleti'nden aldıkları toprakları paylaşamamaları üzerine II. Balkan Savaşı başlamış (29 Haziran 1913) ve Londra Antlaşmasının şartlarının ortadan kalkması gibi bir durumla karşılaşan Osmanlı devleti Edirne'nin kurtarılması için ortaya atılan fikirleri gerçekleştirmek için harekete geçmiştir.

Bulgarlar, Çatalca önlerindeki kuvvetlerinin hemen hepsini eski müttefiklerine karşı çevirmiş olduklarından, Omsalı devletinin yapmış olduğu keşifte Lüleburgaz'a kadar önemli bir kuvvet karşılına çıkmamış idi. Lüleburgaz'da Bir Bulgar taburu esir edilmişti. Bundan da cesaretle Enver Bey'in talimatıyla, Eşref Bey müfrezesinden dört bin kişilik gönüllü kuvveti, Draç torpidosuyla, Bafra gambotunun himayesinde, 13 Temmuz 1913 sabahı Ereğli ve Tekirdağ'da başarılı bir çıkarma yaparak Muratlı'ya ulaşmıştı. Enver ve Hafız Hakkı Beylerin idaresiyle yapılan taarruzda da Çorlu çevresindeki Bulgar kuvvetleri de yenildi. 15 Temmuz 1913'te Osmanlı ordusu Midye-Enez hattına varmıştı. Aynı sırada Bulgar ordusu her yerde eski müttefikleri tarafından bozguna uğratılmıştı. Romanya da kuzeyden saldırarak, Bulgarların elindeki Dobruca'nın bir kısmını ele geçirmişti⁷⁹.

Osmanlı Hükümeti'nde Londra Antlaşması'nı ihlal etmek hususunda birçok tereddüt olmasına rağmen, Midye- Enez çizgisinin geçilmesi konusunda karar alınmıştır. 19 Temmuz 1913 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından büyük devletler nezdindeki sefirlerimiz vasıtasıyla, bir nota verilmişti. Bu teşebbüsün amacının Edirne'yi geri almak olduğu, bu meseleyi Bulgaristan'la çözmeyi daha uygun bulmasına

⁷⁸ A.g.e., s. 65- 66.

⁷⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 67.

rağmen, Bulgarların ele geçirdikleri yerlerde, müttefiklerinin de gördükleri gibi zulüm yaptıkları için beklemenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu amaca ulaşıldıktan sonra da ordunun duracağı ve her halde Meriç nehrinin sağ sahiline kesinlikle geçmeyeceği belirtilmiştir⁸⁰.

Balkan ülkelerinin aralarında çıkan ihtilaftan yararlanmak isteyip kaybettiği topraklarını almak isteyince, Avrupa devletleri Osmanlı devletini yine engellemeye çalışmışlardır. Hatta Osmanlı devleti Edirne'ye girse İstanbul'u dahi kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı belirtilmiştir⁸¹.

Böyle bir taahhüt altına girmek doğru olmasa da Osmanlı devleti buna uyarak, Edirne'yi aldıktan sonra Meriç batısına geçmemiştir. Sadece Edirne'nin güneybatısında, Meriç'ten Kızıldeliçayı'na kadar uzanan dar sahayı işgal etmişti, çünkü bu köprübaşına, şehrin emniyeti ve İstanbul'la demiryolu irtibatı bakımından ihtiyaç vardı⁸².

Midye- Enez hattını geçip de Edirne'ye ilerleyen Osmanlı ordusunun ilerisinde X. Hurşit Paşa Kolordusuna bağlı gönüllü akıncılar bulunmaktaydı. Bunlar Edirne alındıktan sonra çekilen Bulgarların peşinden Mustafapaşa'ya doğru ilerlemişlerdir. Bulgarlar bu bölgede daha çok Bulgar çetelerini bırakmışlardı. Hurşit Paşa kolordusunun Mustafapaşa'ya sürdüğü üç bin mevcutlu akıncı müfrezesi, kendiliğinden Bulgar çetelerini takip etmek üzere sınırı geçerek Bulgar toprağına girmiş, Kaptan Tana ve Nikolaviç kuvvetlerini bozguna uğratmış, Habibçe, Harmanlı ve Hasköy bölgelerinde dört gün süren akınlarda bulunmuşlardır. Yapılan bu akınlar, Bulgaristan'ı gerek büyük devletler nezdinde, gerekse Babiâli'ye şikâyet edilerek akıncı müfrezemiz geri çekilmişti⁸³.

Eski Bulgar topraklarında akınlar yapan müfrezemizin Edirne'ye dönmesinden sonra, Batı Trakya'da, Bulgar çetelerinin Türklere zulüm ve tecavüzlerde bulduklarına dair raporlar gelmeye başlamıştır. Aynı sırada Balkan Devletleri arasında 10 Ağustos 1913 günü Bükreş Antlaşması imzalanmış ve buna göre Yunan-Bulgar sınırı belirlenmiştir. Buna göre sınır: Serez ve Drama'nın epeyce kuzeyinden geçmekte ve Kavala'nın 30 km. kadar doğusunda, Mesta Karasu'yun ağzında Ege'ye

⁸⁰ Cemal Paşa, **Hatırat**, Arma yay., İstanbul, 1996, s.51. Ayrıca bkz. Tefik Bıyıkhoğlu, **a.g.e.**, s. 68- 69.

⁸¹ Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, Kaynak yay., İstanbul, 2006, s. 29. Ayrıca bkz. Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.52- 53.

⁸² Tefik Bıyıkhoğlu, **a.g.e.**, s. 69.

⁸³ **A.g.e.**, s. 70.

varmaktaydı. Batı Trakya'yı Bulgarlara bırakmak zorunda kalan ve Edirne'nin kurtuluşu sırasında burayı ellerinde bulunduran Yunanlılar, buranın teslimi sırasında olabildiğince Bulgarlara sorun çıkarmaya ve Osmanlı devletini de olaya müdahalesini sağlamaya çalışmaktaydılar.

Osmanlı devleti ise daha önceden belirtmiş olduğu gibi Meriç'in batısına geçmeyeceğine dair verdiği sözü tutmakta kararlı olduğundan, her ne kadar elverişli bir durum ortaya çıktı ise de uzak durmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Babîâli, Batı Trakya'daki Bulgar zulüm ve tecavüzüne maruz kalan halkı korumak için bölgeye bazı ufak birlikler gönderilirse, bunun Meriç'in batısına geçme manasında algılanmamasını, 19 Ağustos 1913'te Avrupa merkezlerindeki elçilerine haber vermek durumunda hissetmişti⁸⁴.

Edirne'nin kurtarılmasından sonra, eski Bulgar topraklarına giren Hurşit Paşa kolordusu emrindeki akıncılardan 116 kişilik bir çete, daha Edirne'ye döndükten kısa bir süre sonra Bulgarların yaptıkları zulümlerle ilgili raporlar geldiğinde, kolordu kurmay başkanı Enver Bey'in emir ve talimatıyla, Edirne'den Ortaköy'e gönderildi. 15 Ağustos 1913'te Batı Trakya'ya giren bu müfreze, *Umum Çeteler Kumandanı* Eşref Kuşçubaşı'nın emrinde idi. Ondan başka 15 subay ve 100 seçme er de bulunmaktaydı. Bunlar, Ortaköy'den sonra Papazköy civarında Bulgar çetelerinden bin iki yüz kişilik Domuzciyef çetesi tarafından vahşice şehit edilmiş 400 Türk'ün cesetleriyle karşılaşmıştı. Bunu yapanları cezalandırmak üzere, müfreze kendiliğinden Koşukavak üzerine giderek, ertesi gün Bulgar çetesinden 83 er ve Domuzciyef ile birlikte beş subay ve altı kaptan esir edilmiş, böylece çete dağıtılmıştı. Daha sonra Mestanlı'yı (18 Ağustos) muharebesiz, Kırcaali'yi ise (19 Ağustos 1913) bir Bulgar süvari alayı ile yaptığı başarılı mücadele sonucu ele geçirmişlerdir. Bu üç kazada da asayiş sağlanarak, yerli hükümet reisleri tayin edilmiştir. Eşref müfrezesinin bu üç kazayı işgal etmesi, Başkumandanlık Vekâletince onaylanmamış ve Enver Bey, istemeyerek de olsa müfrezenin daha fazla ilerlemesinin uygun olmadığını bildirmiştir⁸⁵.

⁸⁴ **A.g.e.**, s. 73.

⁸⁵ **A.g.e.**, s. 74, 75. Aynı konuya *Hatırat*'nda değinen Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.53. Batı Trakya'yı Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyelerinin işgal ettiğinden bahsediyor. Fakat Tefik Bıyıklıoğlu bu bilginin yanlış olduğunu, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir yıl sonra 5 Ağustos 1914'te kurulduğunu ve Batı Trakya işgal edildiğinde de mevcut olmadığını, işgalin doğrudan doğruya Enver Paşa tarafından idare edildiğini, dolayısıyla Cemal Paşa'nın konu hakkında net bir bilgisinin olmayabileceğini belirtiyor, bkz. Tefik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.88.

Buna rağmen Batı Trakya'nın işgal ve idaresi için yeni kuvvetlerin gerekeceğini düşünen Müfrez kumandanı, Enver Bey ile Ortaköy'de bir görüşme yaparak, bazı subayların Batı Trakya'ya geçmeleri için özel izin verilmesini sağlamıştır⁸⁶.

Batı Trakya'daki işgal hareketinin ikinci safhasında, Gümülcüne (31 Ağustos 1913) ve ertesi günü İskeçe işgal edilmiştir. Meriç'in batısındaki Sofulu ve Ferecik civarında bulunan Bulgar kuvvetleriyle milli kuvvetlerimiz arasındaki sert çatışmadan sonra da Bulgarlar Yunanlılarda bulunan Dedeağaç'a sığınmışlar⁸⁷.

Yukarıda belirtildiği gibi Batı Trakya'da işgal sahasının genişletilmesi ve ardından bu bölgede *Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi*'nin kurulması hem İstanbul'da hem de Sofya'da hayret ve heyecanla karşılandı. Yabancıların da etkisi ile Başkumandanlık vekâletince, Batı Trakya'ya gidenler geri çağrıldı. Batı Trakya'ya gidenler, kendilerini Batı Trakya Türklerine karşı sorumlu hissederek başladıkları işi yarım bırakmak istemediklerinden, *Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi*'nin bağımsızlığını ilan ettiler. Dedeağaç'ı da Batı Trakya'ya girdikten bir buçuk ay gibi uzun bir süre sonra Yunanlılar kendi rızalarıyla teslim ettiler⁸⁸.

Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali ve Gümülcüne'ye Türk gönüllü kuvvetleri girince, Bulgaristan yine büyük devletler nezdinde bu meseleyi çözme yoluna gitti. Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı ordusunun işgaline dair Bulgar iddialarını yalanlaması da Batı Trakya'yı muhafazada ısrarcı olmayacağını göstermekte ve Fransa ile Rusya'nın Bulgaristan'ı Osmanlı devleti ile anlaşması yolundaki telkinleri üzerine, 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan hükümlere göre, Batı Trakya Hükümeti ile bu işte çalışanların da söz konusu olan bölgeyi, en geç, 25 Ekim 1913'e kadar boşaltmaları gerekmektedir⁸⁹.

Bulgarlar, kendi idarelerine geçen Batı Trakya Türklerine ve Bulgaristan Türklerine geniş kapsamlı haklar tanımak, I. Dünya Savaşı'na kadar gerçekleşmeyen ittifak vaadinde bulunarak ve Babıâli'ye Batı Trakya'da genişleme ümitleri vererek Batı Trakya'yı ele geçirmişlerdir⁹⁰.

⁸⁶ Tefvik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 75.

⁸⁷ *A.g.e.*, s. 76.

⁸⁸ *A.g.e.*, s. 79.

⁸⁹ *A.g.e.*, s. 84- 85.

⁹⁰ *A.g.e.*, s. 85; Ayrıca Bulgarlarla yapılması planlanan ittifak ile ilgili olarak daha ayrıntılı olarak bkz. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 56- 60; Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması görüşmelerinin sürdürüldüğü ile ilgili olarak Bulgar basınında değişik tarihlerde çıkan haberlerde

İstanbul Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Batı Trakya'yı bırakması olumsuz yönde tesirler yarattığı için, Cemal Paşa bu bölgenin olaysız olarak boşaltılması için bölgeye giderek, çalışmalarda bulunmuştur⁹¹.

Bölge boşaltıldıktan sonra, Batı Trakya'da Fuat Bey (Fuat Balkan) ve arkadaşları, İstanbul'da bulunan "Muhacirin Müdürü" ve yukarıda adı geçen Batı Trakya Hükümeti'nin kurulmasını sağlayan önemli kişilerden olan Süleyman Askeri Bey'in talimatlarına göre hareket etmeye başladılar. Hem Batı Trakya'da milis kuvvetlerinin silahlarını saklama yoluna gittiler, hem de Türklerle Bulgarlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmekte büyük yararları oldu. Ayrıca Bulgar Sobronya meclisine, Türklerin de, Bulgarlar kadar mebus çıkarmaları sağlandı⁹².

c- Diğer Cepheler

Sırp kuvvetleri ile ilk büyük savaş, Kumanova Meydan Muharebesi olmuştu.23 Ekim 1912'de başlayan savaşta önce Osmanlı kuvvetleri saldırıya geçmiş ve başarı kazanmıştı, fakat ikinci gün oluşan boşluktan yararlanan Sırlar, Osmanlı ordusunun panik halinde geri çekilmesini sağlamışlardı. Bu yenilgi sonrasında Üsküp ve Manastır da elden çıkmıştı⁹³.

Yunanlılar ile savaşlar Serfice ve Yenicevardar'da devam etmiş ve Yunanlılar bu savaşları kazanmıştı. Selanik, tek bir kurşun atılmadan Yunanlılara teslim edilmişti. Kısa bir süre sonra buraya Bulgar kuvvetler de yerleşmişti. Yanya şehri de uzun süre dayanmasına rağmen Osmanlı yönetiminden çıkmıştı. Ayrıca Yunanlılar askeri destekten yoksun bırakılan Ege Adaları'nı da işgal etmişlerdi⁹⁴.

Savaşın başlamasından sonra Karadağlılar başarılı olduysa da İşkodra önlerinde durduruldular. Osmanlı kuvvetlerinin bütün direnişlerine rağmen İşkodra şehri 10 Nisan

değiniştir. Hatta böyle bir ittifakın önemli ve öncelikli bir konu olduğu da yapılan yorumlar arasındadır. Bkz. **Utro**, Sofya, 2 Eylül 1913, no: 934.

⁹¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.55. Ayrıca bkz. Tevfik Biyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.86.

⁹² **A.g.e.**, s. 90.

⁹³ H.Yıldırım Ağanoğlu, **a.g.e.**, s.53.

⁹⁴ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s.402.

1913'te teslim oldu. Fakat savaş sonunda Avrupalı devletler buranın Arnavutluk'a bırakılmasını başardılar⁹⁵.

Her cephede yenilgiye uğrayan Osmanlı devleti ile Balkan devletleri arasında 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildi.

30 Mayıs 1913'te Londra'da barış imzalandı. Osmanlı Devleti, Avrupa'daki tüm topraklarını kaybetmişti. Trakya'da sınır Midye-Enez çizgisiydi ve Edirne Bulgarlara bırakılmıştı. Arnavutluk bağımsız olmuş, Ege Adaları'nın geleceği Avrupalı devletlerin kararına bırakılmıştı⁹⁶.

Savaş bitmişti ama Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklar bitmemişti. Barışın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra Bulgaristan 29 Haziran 1913'te bir baskın hareketiyle Sırp'lara ve Yunanlılara saldırdı. Altı günlük savaştan sonra Bulgarlar mağlup oldular. Romenler de bundan istifade edip, düşmanlıkları olan Bulgaristan'a saldırıp, Plevne ve Silistre'yi ele geçirerek Dobruca'yı almışlardı⁹⁷.

Osmanlı ordusu da fırsattan istifade ederek 15 Temmuz'da harekete geçer ve Midye-Enez hattına kadar ilerler. Kırklareli ve Edirne ciddi bir savaş olmaksızın geri alınır. Meriç nehrine kadar olan bütün Doğu Trakya ele geçirilir⁹⁸.

B- BALKAN SAVAŞLARI'NIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ

1- Balkan Savaşları'nın Sonuçları

Balkan Savaşları, Güneydoğu Avrupa'daki güçler dengesini kökten değiştirecek ve Dünya Savaşı'na sürüklenen dünyanın gidişatını etkileyecektir.

Balkan Savaşları üzücü, heyecanlı ve büyük bir siyasi anlam taşıyan tarihteki nadir savaşlardandır.

⁹⁵ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s.328-329.

⁹⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.679.

⁹⁷ **A.g.e.**, s.680.

⁹⁸ **A.g.e.**, s.687.

Balkan Savaşlarıyla Rumeli'nin kaybedilmesi imparatorluk için büyük ve ciddi bir kayıp olacaktır. En ileri ve en verimli eyaletler Rumeli'deydi. Bu toprakların kaybedilmesi ile İttihat ve Terakki'nin siyasetlerinin ağırlığı Anadolu'ya kaymış, Türkçülük fikrinin egemen hale gelmesine etken olmuştur. Toprakların üçte birinin kaybı beraberinde ulus devlet için bir nüfus temeli sağlamış, nüfus daha da homojenleşmiştir⁹⁹.

Dört ufak ve henüz çok genç devletçiğin, daha önceden birer eyaleti oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurup başkaldırmaları, kazandıkları şaşılacak başarılar yeni bir tarih sayfası açmıştır¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Savaşı sonrasında İstanbul kapılarına kadar çekilmiş, bu duruma İkinci Balkan Savaşı ile son verilmiş ve Edirne'nin geri alınması ile İstanbul ve Boğazların güvenliği açısından daha elverişli bir sınır sağlanmıştı. İstanbul Antlaşması ile belirlenen sınırın dışında kalan Batı Trakya, Makedonya ve Arnavutluk ile Ege Adaları tamamen elden çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti toprak kaybına uğramıştır¹⁰¹.

Bir ay süren II. Balkan Savaşı sonrasında Balkan Devletleri arasında 10 Ağustos 1913'te Bükreş Barış Antlaşması imzalanır. Buna göre Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya verdi. Yunanistan Kavala'yı alarak, Dedeağaç bölgesinde, yani Mesta-Karasu ırmağı ile Meriç arasında, Ege Denizi'ne çıktı. Böylece Güney Makedonya'dan başka, Batı Trakya'nın bir kısmını da ele geçirmiş oldu. Sırbistan Manastır, İştıp, Üsküp, Priştine'yi, Karadağ da Plevlye ve Cakova'yı aldı. Bulgaristan da Makedonya'dan küçük bir kısım almış oldu¹⁰².

Osmanlı Devleti'nin, Balkan Savaşları'ndan sonra imzaladığı ilk antlaşma, Bulgaristan ile 29 Eylül 1913 tarihinde İmzalanan İstanbul Antlaşması'dır¹⁰³.

Savaşı bitiren diğer anlaşmalar ise, Yunanistan ile Atina'da imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli barış antlaşmasıdır. Karadağ ile ise 14 Mart 1914'te barış anlaşması

⁹⁹ Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanlı İskan Politikası (1913- 1918)**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s.31.

¹⁰⁰ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s.9.

¹⁰¹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.350.

¹⁰² Ahmet Halaçoğlu, **a.g.e.**,s.23.

¹⁰³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, II/2, Kısım I, Ankara, 1983, s.484. Ayrıca antlaşma maddeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. **Düstür**, Tertib-i sani, C.VII, s.16-23; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Başbakanlık yay., Ankara, 2002, s.3-35.

imzalanmıştır. Sırbistan ile sınır kalmamasına rağmen 26 Mart 1914 tarihinde imzalanan barış anlaşması ile savaş durumu sona ermiştir.

Balkan Savaşları'nın üç mağlubu vardı. Türkler, Bulgarlar ve Avusturyalılar. Dolayısıyla bu üç devlet Birinci Dünya Savaşı öncesinde aynı ittifak içinde bir araya geldiler. Savaş sonunda ise Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ yüzölçümlerini iki katına çıkarmışlardı¹⁰⁴.

Osmanlı devleti'nin kaybolan topraklarında, yapılan zulümler nedeniyle artık barınamayan Müslüman nüfus büyük kitleler halinde Anadolu'ya sığınmıştır. Bu göçler bugün Anadolu'nun etnik kompozisyonunu belirlediği kadar, tarımsal teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında da çok önemli rol oynamıştır¹⁰⁵.

Balkan Savaşları'ndan sona zayıf düşen Türkiye, artık hiçbir hakka sahip değildir. "Kuvvet hakka galiptir" teorisi Türkiye için savaş öncesinde verilen garantilere rağmen uygulanmıştır. Arnavutluk ve Makedonya'da Türk nüfusu fazla olmasına rağmen, göz önünde bulundurulmamış ve Bakan haritası değiştirilmiştir¹⁰⁶.

Balkan Savaşları sonucunda, Balkanlar'daki Türk-İslam unsurunun büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp, diğer Balkan Devletleri'nin idarelerine geçmiş oldu. Özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Türkler, yapılan anlaşma hükümlerine rağmen, buldukları devletlerin hükümetleri veya halkları tarafından inanılmaz baskılara uğradılar. Gördükleri çeşitli zulümler neticesinde, yüzyıllardır yaşadıkları ata topraklarını ve ellerinde bulunan her şeyi bırakarak canlarını kurtarmak pahasına göçe zorlandılar. Bunların çoğu da yollarda uğradıkları saldırılar ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hayatlarını kaybettiler. Anavatan olarak kabul ettikleri Anadolu'ya ulaşan az sayıdaki göçmen de, Osmanlı Devleti'nin kontrolü dışında yapılan bu göçler nedeniyle, devlette daha da fazla sıkıntı yaşanmasına sebep oldular¹⁰⁷.

Yunanistan'ın idaresine giren topraklardan Osmanlı ülkesine 200.000'den fazla Türk göçmeni gelmiştir. Ayrıca Makedonya'dan Türklerin kovulması ve zulüm

¹⁰⁴ H.Yıldırım Aġanoġlu, **a.g.e.**, s.58-59.

¹⁰⁵ Ayhan Kaya, Bahar Şahin, **Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri**, 1.baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2007, s.448.

¹⁰⁶ Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, 2. baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2006, s. 28.

¹⁰⁷ Tefik Bıyıklıoġlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I,TTK yay. ,Ankara,1987,s.92. Ahmet Halaçoġlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK yay., 1995, s.26.

görmesi, Osmanlı ülkesinde tepkilerle karşılanmış¹⁰⁸, hatta Osmanlı ülkesinde bulunan yerli Rumlara karşı tepki olarak bazı saldırılara başlanmıştı. Her ne kadar hükümet bu saldırılara taraftar olmuyor ve bu yüzden memleketin başına Avrupa büyük devletleri tarafından bela geleceğini takdir ediyorsa da hem bu olayları, hem de Müslümanların yürek parçalayacak bir tarzda öldürülmeleri ile neticelenen Yunan, Sırp ve Bulgar mezalimini önlemek için bazı girişimlerde bulunmuştur¹⁰⁹. Bu girişimlerden en önemlisi Talat Bey'in, Balkan harbinde ihanetleri görülen unsurlardan memleketi temizlemeyi ön plana almasıdır. İlk olarak İstanbul Antlaşması ile Edirne, Kırklareli ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edildi¹¹⁰. Balkan hükümetlerinin ikide birde yaygara yapmalarını önlemek için, Makedonya'nın Osmanlı hükümetinin elinden çıkmasından sonra İstanbul Antlaşması'na ek olarak Bulgarlarla imzalanan gizli bir protokol gereğince de, Osmanlı hududu dâhilinde kalan Bulgarların Bulgaristan dâhilinde oturan Türklerle mübadelesi karar altına alınmış ve uygulanmıştı¹¹¹.

Trakya bölgesinden göç eden Rum ve Bulgarların terk ettikleri emlak ve arazi, emval-i emriyeden sayılıp, bedellerinin hazineye teslimi kararlaştırılmış ve bazı evlere de Rumeli'den gelen göçmenler ile fakir halktan kimseler yerleştirilmiştir.

Bulgaristan'da kalan Batı Trakya Türkleri de, barış antlaşması hükümleri ve vaatlere rağmen, Bulgar hükümetinin ve komitacılarının baskı ve zulümlerine uğradılar. Balkan Savaşları'nda olduğu gibi sonrasında da birçok kişi Osmanlı Devleti'ne sığınmak için göç etti¹¹².

Balkan savaşları'nın Türkler üzerindeki etkisi çok fazladır. Bu etkilerden bir tanesi de milliyetçilik fikrinin uyanışındır¹¹³. Balkanlar'ın yitirilişi Osmanlı kimliğinin bir kenara bırakılmasına sebep olmuş, ulus devlete geçiş bir tür "ulusal türdeşliği" gündeme taşımış ve Balkan Savaşları yenilgisi sırasında ve sonrasında Türk olmayan unsurların göçürülmesiyle kendini göstermiştir¹¹⁴.

¹⁰⁸ Tefik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.92.

¹⁰⁹ Cemal Paşa, **Hatırat**, Yay.Haz.Metin Martı, Arma yay., İstanbul, 1996, s.79.

¹¹⁰ **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları**, Giriş İsmail Arar, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1986, s.165'ten aktaran Ahmet Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.26.

¹¹¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.78.

¹¹² Ahmet Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.28.

¹¹³ Tanil Bora, "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu", **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Bağlam yay., İstanbul, 1997, s.196.

¹¹⁴ Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.104, (Ağustos 2002), s.46.

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin kayıp, yaralı ve ölü olmak üzere, yaklaşık olarak 250.000 kişi oldu. Avrupa'daki topraklarının %83'ünü, Avrupa'daki nüfusunun %69'unu kaybetti. En verimli topraklarıyla üretken nüfusunun büyük bir kısmını da kaybetmiş oldu. Avrupa'daki toprakları savaş öncesinde 167.000 kilometre kare iken, İstanbul Antlaşması'ndan sonra 26.000 kilometre kareye düştü. 12 Ada ve Ege Adaları yanında Girit'i de kaybetti¹¹⁵.

Balkan Savaşları, bundan sonra uluslar arası savaşlarda ülkelerin kullanacakları pek çok stratejinin, savaş tekniklerinin ilk kez uygulandığı, Almanya ve Fransa'nın ürettikleri seri atışlı topların ve şarjörlü tüfeklerin ilk kez kullanıldığı ve siper harbi taktiğin uygulandığı savaştır¹¹⁶. Bir nevi I.Dünya Savaşı'nın provası görünümündedir.

Edirne'nin geri alınması Balkan Savaşı'ndan sonra ümitsizliğe düşen halkın biraz olsun moralini yükseltmiştir¹¹⁷.

Balkan Savaşları'ndan sona zayıf düşen Türkiye, artık hiçbir hakka sahip değildir. "Kuvvet hakka galiptir" teorisi Türkiye için savaş öncesinde verilen garantilere rağmen uygulanmıştır. Arnavutluk ve Makedonya'da Türk nüfusu fazla olmasına rağmen, göz önünde bulundurulmamış ve Bakan haritası değiştirilmiştir¹¹⁸.

Balkan Savaşı'nda tıp alanında ve sivil yardım konusunda kat edilen gelişmeler, I.Dünya Savaşı'nda ortaya çıkacak olan cerrahi gelişmelere ışık tutacak niteliktedir. Savaş alanında birçok cerrahi müdahale yapılarak, birçok hayat kurtarılmıştır¹¹⁹.

Yine bu savaşta ilk kez Bulgar ve Osmanlı ordusu karşılıklı olarak batılı devletlerden satın aldıkları savaş uçaklarıyla bombardıman yapılıp, keşif seferleri düzenlediler¹²⁰.

Sağlık hizmetlerinde de ırk ve din ayırımı yapılmaksızın ilk defa iş birliğine gidildi. Cenevre'deki uluslar arası Kızılhaç Genel Merkezi, Belgrat'ta uluslar arası bir büro kurarak, savaş esirlerine yardımcı olmaya çalışıldı. Kızılhaç ve Hilal-i Ahmer cemiyetleri, Belgrat'a bağlı olarak yerel birimler kurdular.

¹¹⁵ Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2007, s. 403.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s. 403. Balkan Savaşları sırasında tarafların kullandığı silahlar, toplar ve bütün askeri mühimmatla ilgili olarak ayrıntılı resimlerle süslenmiş Aleksandır Viçkov, **Balkanskata Voyna 1912-13**, Anjela yay., Sofya, 2005, s.47- 64.

¹¹⁷ Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, , s. 29.

¹¹⁸ **A.g.e.**, s. 28.

¹¹⁹ Sacit Kutlu, "Filibe Üsera Hastanesi'nde Osmanlı Askerleri Esaret Hatırası İki Fotoğraf ve Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih**, S.112, Ağustos 2003, s.40.

¹²⁰ Sacit Kutlu, **a.g.e.**,s. 404.

Savaştaki devletlerin Kızılhaç ve Hilal- i Ahmer cemiyetleri arasındaki haberleşme sayesinde, Osmanlı devletinde esir düşen Balkan devletlerinin askerlerinin bilgileri Belgrat'a, aynı şekilde de müttefik devletlerde esir düşen Osmanlı askerlerin kimlikleri ile ilgili bilgi alınabilmisti. Ailelerin gönderdiği eşyalar, paralar ve hediyeler bu yolla esirlere iletilebildi. Ayrıca Balkanlar'dan İstanbul'a ve Anadolu'nun değişik yerlerine göç edenlerin geride kalan akraba ve aileleriyle ilgili bilgi alınması da bu sayede sağlanmıştır¹²¹.

Savaş esnasında, Osmanlı Hilal- i Ahmer cemiyetinin Edirne kuşatması sırasında Edirne hastanesine göndermek istediği tıbbi yardımlar, Alman imparatoriçesinin araya girmesine rağmen, Bulgarlar tarafından engellenmiştir. Yine Balkan savaşları başladığı sırada Yunanistan, Hilal- i Ahmer doktorlarını tutuklayarak çalışmalara engel olmuşlardır.

Balkan Savaşları sırasında Hindistan ve Mısır gibi Hilal- i Ahmer Cemiyetleri yardıma candan katılmışlardır. Sadece Müslüman ülkelerden değil, İngiltere, ABD, Romanya, Avusturya, Belçika, İsveç, İsviçre ve Hollanda Kızılhaçları da Osmanlı Hilal- i Ahmer cemiyetine yardımlar göndermiş, geçici hastaneler açmışlardır¹²².

Müslüman- Türk kadınlar için hemşirelik mesleği Balkan Savaşları ile başlamıştır¹²³.

2- Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti ve Göçlere Etkisi

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı toprakları'nın üçte birinin elden çıkması, Müslüman Türk nüfusun Anadolu'da yoğunlaşmasına ve Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkmasına sebep olan unsurlardan olmuştur. Çünkü gelen göçmenler, Anadolu'da yaşayan yerli halka yaşadıklarını anlatarak etkilenmelerini sağlamışlar ve bu da Batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık gibi fikirlerin iflas etmesine sebep olmuştur. Yani Balkanlar'ın kaybedilmesiyle ivme kazanan milliyetçilik, ulus devlete geçiş sürecini hızlandırmış, yine bu dönemde Rumların, Bulgarların ve Ermenilerin Anadolu dışına

¹²¹ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s. 408.

¹²² **A.g.e.**, s. 408.

¹²³ **A.g.e.**, s. 408.

göç ettirilmesi nüfusun homojenleşmesini sağlamış, bu şekilde Türk milliyetçiliği etrafında kurulacak olan ulus-devletin temelleri atılmıştır¹²⁴.

Bulgaristan'a kalan Batı Trakya'daki Türkler barış antlaşmasının hükümlerine ve şifahi vaatlere rağmen, Bulgar komitacılarının ve Bulgar hükümetinin baskı ve zulümlerine uğradılar. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kaldılar. Takriben 200 bin kişiyi bulan bu Müslüman ahalinin geri iadesi için, I. Dünya Savaşı sırasında Bulgar meclisinde bulunan Türk mebuslar vasıtası ile Bulgar hükümeti nezdinde girişimde bulunuldu ise de sonuçsuz kalmıştır. Bulgar Hükümeti, Batı Trakya'daki Müslüman nüfusu azaltmak için de I. Dünya Savaşı sırasında 28.000 kişiyi silâh altına alarak, hizmetlerini yapmak üzere Türkiye'ye göndermiş ve geri dönmelerine izin vermemiştir. Göç eden Türklerin yerine Makedonya Bulgar mültecilerini yerleştirmişti. Batı Trakya'dan 200.000 fazla Türk çıkarılmasına rağmen, buradaki Türk nüfusu yine de 500.000 fazla idi¹²⁵.

18 Ekim'de savaş ilan edilip edilmediği bile henüz anlaşılmamışken, Bulgar ordusu sınırı geçerek Büyük Derbent ve Lalapaşa yolundan harekete geçmiş. Fakat onlardan önce daha da zalimane bir şekilde Bulgar komitacıları, sınır üzerinde bulunan Hacılar, Tekke, Hacı Danişment, Sarı Dalaşman, Seymen, Süleyman Danişment, Malkoçlar, Devletli Ağaç, Büyük ve Küçük Kanara ve Kızılıklı gibi Müslüman köylerini yakıp yıkmışlar¹²⁶. Bunun sonucunda canlarını kurtarabilenler daha güvenli işgal edilmemiş topraklara doğru göç etmeye mecbur kalmışlardır.

Müslüman köylüler, evlerini, topraklarını bırakarak kaçmış, yanlarına sadece eşyalarıyla hayvanlarını alabilmişlerdir. Bulgarlar bu boşalmış köylerden geçerken de evleri yakmış ve yağma etmişlerdir, geri kalan hayvanları yemişlerdir. Edirne vilayeti boşalmış ve harap haliyle nerdeyse on yılda bile düzelmeyecek bir görüntüye bürünmüştür¹²⁷.

¹²⁴ Tuncay Bilecen, "Balkan Göçlerinin Sosyal Boyutu", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 142, (Ekim 2005), s.79.

¹²⁵ Tefik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 93.

¹²⁶ Georges Remond, **Bir Fransız Gazetecin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, Profil yay., İstanbul, 2007, s.67.

¹²⁷ **A.g.e.**, s.68; Cengiz Orhonlu, "Balkan Türklerinin Durumu", **Türk Kültürü**, S.21, Ankara, Temmuz 1964, s.52.

Savaş sırasında Türk ordusunda bulunan Bulgar asıllı askerler, Bulgar tarafına geçerek Türk ordusunu daha da müşkül duruma düşmesine sebebiyet vermişlerdir¹²⁸.

Bazen gelen muhacirler geçtikleri yerlerde Hıristiyan köylerine rastladıklarında olaylar çıkmıştır. Hatta Alpulu köyünde yerli Hıristiyanlar ile muhacirler arasında çatışma olmuş ve köy yakılmıştır. Yine bu Hıristiyan köylülerden bazıları da Sarıçal köyü yakınında bazı askerleri öldürmüşlerdir¹²⁹.

Türk kuvvetleri Çatalca hattına çekildiği zaman, İstanbul'da halk savaş ciddiyetini sanki daha iyi kavramış, daha fazla heyecan insanları sarmış. Bulgarların İstanbul'a doğru ilerlediği rivayetleri ağızdan ağza dolaşarak, paniğe sebebiyet vermiş, en ufak bir gürültüde kalabalığın birbirine karışmasına neden olmuş.

Lakin ülkeyi yönetenler bir şeyler koparabilmek, bir makam elde etmek derdine düşmüş oldukları için kişisel ve siyasi hırsları için ne yaklaşan top seslerini ne de bulaşıcı hastalıkların korkunç ölümleri beraberinde getirdiklerini görememişlerdir.

Çatalca'daki Osmanlı ordugâhında yenilginin izleri silinmeye çalışılarak yavaş yavaş her şey yapılmaya, tamamlanmaya çalışılmış, askerlere erzak verilerek, sağlık gereçleri temin edilmiş, böylece koleranın püskürtülmesi için gerekli şartlar oluşturulmaya gayret gösterilmiş. Sadece sekiz gün içinde 17.000 kişinin koleradan öldürüldüğü belirtilmiştir.

Yüz binlerce koleralı asker ve muhacirlerin geçtikleri ve çadır kurdukları yerlerdeki pislikler çamurlaşarak yolları kaplamış. Askerler bunca acıya rağmen yine de metanetlerini korumayı başarmışlar ve hazırlıklarını tamamlamışlardır. Bulgarlar karşılarında bitkin, harap olmuş bir ordu beklerken, aslında beklenmedik bir şekilde toparlanmış askerlerle karşı karşıya kalmış olmalıdır.

Bulgarların Çatalca'dan çekilirken yaptıklarını Georges Remond şöyle tasvir ediyor:

“Üç bin nüfus bulunan Müslüman mahallesinde bir hane bile kalmamıştı. Bulgarlar çekilmeden önce hepsini yakmışlar, yıkmışlardı. Yalnız birkaç duvar ve bölme kalmıştı. Aslında iki camiye pek dokunmamışlarsa da, ahıra çevirdiklerinden içleri gübrelerle pislenmişti. Mezar taşlarını hep kırmışlardı. İster savaş açısından olsun, ster başka bir görüş sebebiyle olsun hiçbir sebep bu vahşice muameleyi meşru gösteremez.

¹²⁸Georges Remond, **a.g.e.**, s.68.

¹²⁹**A.g.e.**, s.72.

Binaların yapısı o kadar bozulmuştu ki, bir Rum veya Bulgar evine rastladığı zaman durmuş ve yine Müslüman evine atlamıştı. Rum mahallesine hiç de dokunulmamıştı. Türkler geldikleri ve Müslüman kardeşlerinin ellerinin enkazının üstünden geçtikleri zaman Rumların bir camını bile kırmamışlardır. Rum mektep ve kiliselerine de hiçbir zarar gelmemiştir. Bu yumuşaklık, bu uysallık, bu itaat veya hissizlik her türlü övgü ve takdire değer”¹³⁰.

Savaşta sahne olan yerlerdeki Türk halkı için büyük bir faciadır. Sonra da yönetim bakımından bir faciadır. Adeta yüz kızartıcı bir bozgunur.

Balkan Savaşları’nda yaşanan en büyük bozgun, ordunun iki hafta gibi kısa bir süre içinde çekilmesi, askerlerin aç, sefil, ellerindeki bütün teçhizatı terk ederek kaçmasının yanında Rumeli’nin bağlarından kopup gelen, daha perişan yüz binlerce muhacirin, yüz binlerce göçmenin sürüne sürüne, eriye eriye akan kabilelerini eklemeliyiz.

Balkan Savaşları başladığında bir süredir Türklere karşı Balkan milletlerini destekleyen batılı ülkeler, yine bu ülkelerde yayınlanan gazetelerde savaş kışkırtıcılığındaki ve Osmanlıların yenilgisindeki başarılarını yerinde saptamak için İstanbul’a ve oradan da savaşın cereyan ettiği Trakya’ya yazar ve muhabirlerini göndermişlerdir. Bunlardan Stephane Lauzanne ve Georges Remond’un İstanbul’a geldiklerindeki izlenimleri şaşırtıcı bir gerçekliği otaya koymaktadır; Osmanlı Devleti önemli bir savaşın içerisinde, fakat başkentteki günlük hayatta göze çarpan ufak tefek bazı olaylar dışında herhangi bir değişiklik yoktur. İstanbul sokaklarını işgal eden kalabalıklar, muharebeye pek kayıtsız görünüyor, duvarlara asılan ilanlarda savaşla ilgili hiçbir konu ve işaret bulunmayıp konu tamamen “Sefiller”, “Magda” ve “Aşk Mahsulü” gibi tiyatro oyunlarıyla ilgilidir. Bunun dışında seferberlik ile ilgili sadece şehir genelinde at arabalarının azaldığı ve sadece birkaç cılız atın etrafta görüldüğü belirtilmiş. Yine vapurların neredeyse tamamına, Anadolu’dan gelmekte olan askerlerin nakli için el konulmuştur. İstanbul sokaklarından geçen asker taburlarına bazı azınlıktan kişilerin tahrik edici sözler sarf ettikleri de görülmektedir. Her ne kadar İstanbul’da

¹³⁰ Georges Remond, a.g.e., s.163- 165.

yaşayan azınlıklar Osmanlı Devleti'nin mahvını arzu etse de bu durumdan Türklerin kayıtsızlığının hiç etkilenmemesi de etkileyici bir gözlem olmuştur¹³¹.

Stephane Lauzanne'na göre Osmanlı Ordusu savaşın iki önemli sahasından birincisi olan “seferberliği” başarıyla tamamlamasına rağmen, ikincisi olan “savaşı” başarısız olarak tamamlamıştır. İki hafta süreyle on beş bin askerin düzenli, yöntemli bir şekilde Asya'dan Avrupa'ya geçtiğini gözlemlemiştir. Bir kısım askerin, Haydarpaşa garına kadar trenle gelerek buradan mavnalarla karşı kıyıya geçip, buradan da Sirkeci'de bekleyen otuz trenle İstanbul'dan ayrıldıkları; bir kısmın da İzmit Körfezi kıyılarında toplanarak buharlı gemilerle Marmara'yı geçip Yeşilköy'e gelip buradan yine trenlerle ayrıldıkları belirtiliyor. Geçiş yapan bu askerlerin her birinin yepyeni giyindikleri, hatta Türklere göre bugüne kadar bu kadar iyi donanımlı askerin savaşa gittiğinin hiç görülmediği vurgulanmaktadır. Bu orduda yaşlısından gencine erkekler vardı, fakat hepsinin yüzleri sert, erkeksi ve güçlüydü. Yalnızca kumanya çantalarında pek yiyeceğin olmadığı kesindi, fakat yazarın da ifade ettiği gibi: “*Türk askerinin yemek yemeden de çok iyi savaştığını bildiğinden bu ayrıntıya pek önem verilmiyordu*”. Sadece İstanbul'da değil Yeşilköy'deki ordugâhta da ordunun durumunun çok iyi olduğunu görmüş hatta askerlerin düzenli olarak günlük ücretlerini aldıklarını tespit etmiştir¹³². Coşkuyla cepheye giden bu Türk askerinin nasıl olur da düşmanla karşı karşıya geldiklerinde düzensiz olarak geri kaçtıkları hatta hiç savaşmadan bozguna uğramaları söz konusu olabilir¹³³.

Bulgarları İstanbul kapılarına kadar getiren zincirleme yenilgilerin başlangıcı oldu bu savaş ve Osmanlı ordusuna bağlanmış bütün ümitleri boşa çıkardı¹³⁴. Bulgarların İstanbul'a ulaşmak için Edirne'yi düşürmeye ihtiyaçları yoktu artık. Ele geçirdikleri ganimetler de oldukça fazlaydı: 50 top, 100 kadar araba, 7 bataryaya yetecek kadar top, her bir top için 300 mermi, sekiz on bin mavzerle milyonlarca fişek, 18.000 frank değerinde piramidon (pahalı bir ilaç), haritalar, erzak ve her türlü eşya...¹³⁵

¹³¹ Stephane Lauzanne, **a.g.e.**, s.14-15. Aynı yazarın savaş sırasındaki izlenimlerini içeren bu kitabı **Balkan AcılarıHastanın Başucunda Kırk Gün**, Kastaş yay., İstanbul, 1990. Ayrıca bkz. Georges Remond, **a.g.e.**, s. 15- 16.

¹³² Stephane Lauzanne, **a.g.e.**, s.24-27.

¹³³ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, Güncel yay., İstanbul, 2003, muhtelif sayfalar.

¹³⁴ Aram Andonyan, **a.g.e.**, s. 465.

¹³⁵ **A.g.e.**, s. 465.

Yine bu bozgununda Osmanlı ordusu 1.500 ölü ve yaralı ile 2.000- 3.000 esir vermişti¹³⁶.

Bu kayıp, Aleksandır Viçkov'un aktardığı bilgilere göre ise; 1.000 kadar ölü ve yaralı ile 1.500 kadar da esir olarak belirtilmektedir. Ayrıca 532 ölü ve 1.420 yaralı askerin de Bulgar kuvvetlerinin kayıpları olarak gösterilmektedir¹³⁷.

Kırkkilise bozgununda Osmanlı ordusunun çok kötü şartlarda çekildiğinin göstergesi bir başka ve çok önemli delil de, Rumeli göçmenlerinin İstanbul'a doluşmasıydı. Aram Andonyan, göçmenlerin İstanbul'daki durumlarını şöyle aktarıyor: *“Sirkeci’de, Üsküdar’da, Haydarpaşa’da ve genellikle İstanbul’un bütün büyük meydanlarında, ardi arkası kesilmeyen manda arabalarının geçidi korkunç sefalet manzaraları sergiliyordu. Çokları, Özellikle kadın ve çocuklar, belediyenin çöp arabalarına dolmuşlardı. Göçmenlere tahsis edilen ekmekler de aynı çöp arabalarıyla taşınıyordu. Alt yüzü aşkın yıldan beri Avrupa toprağında yerleşmiş bu Türk nesli, cihangir atalarının altı yüzyıl önce Asya’dan Avrupa’ya geçerken taşıdıkları aynı kıyafeti, aynı zihniyeti taşıyarak, aynı arabalarla geçtiler İstanbul’a, oradan da Asya’ya. Üzüntüyle kaydetmek gerek ki, İstanbullu zengin Müslümanlar genellikle tam bir kayıtsızlık gösterdiler göçmenleri sefaleti karşısında. Onlar daha sonra, savaşta yaralanan ve koleraya yakalanan yahut da açlıktan erimiş, bitkin, neredeyse ölüm derecesine varmış Osmanlı askerlerinin yürekler acısı sefalet ve ıstırapı karşısında da kayıtsız kaldılar”*¹³⁸.

Türk ordusunun Kırkkilise bozgunundan iki gün sonra 25 Ekim’de Lüleburgaz hattında durması gerçekten büyük bir başarıydı. Asker aç, yorgun ve yalınayak çamurlara bulanmış, soğuktan donarak yine de komutanlarının emirlerine uymaya çalışıp durmuşlardı. Muhtemelen Bulgar kuvvetleri yorgun düşmemiş olsalardı ve takibe devam etselerdi bu pek mümkün olmayacaktı¹³⁹.

Kırklareli Savaşı’nda olduğu gibi Lüleburgaz Savaşı’nda da ordunun kötü yönetildiği tartışılmaz, fakat Lüleburgaz’da ordu daha fazla yokluk içindeydi. 4- 5 gün süren Lüleburgaz Savaşı, her iki tarafın büyük kayıplar vermesine sebep oldu, Osmanlı ordusunun yenilgisi ve çekilmesiyle sonuçlandı. Ordu, hemen bütün toplarını ve

¹³⁶ A.g.e., s. 466.

¹³⁷ Aleksandır Viçkov, **Balkanskata Voyna 1912-13**, Anjela yay., Sofya, 2005, s.97.

¹³⁸ Aram Andonyan, a.g.e., s. 467.

¹³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, II, Remzi yay., İstanbul, 1976, s.308.

malzemelerini kaybetmişti. İdaresizlik ve özellikle açlık orduyu sarmıştı. Hâlbuki mevsim, köylerde ambarların dolu olması gereken mevsimdi. Harmanlar daha yeni kaldırılmıştı. Hatta seferberlik sırasında da cephelerin bulunduğu yerlere erzak gönderildiği bilinmekte, fakat büyük bir ihtimalle yerine ulaşamamıştır. Yine Lüleburgaz istasyonunda düşmana çok miktarda erzak ve cephane bırakılmışken, ordunun felaketine erzaksızlığın ve cephanesizliğin sebep olduğu hep vurgulanır¹⁴⁰.

Bulgar basınında yer alan haberlerde Türk ordusunun açlık ve sefalet içerisinde olduğu, askerlere ekmek veya başka yiyecek madde verilemediği, günde ancak bir avuç un dağıtılabildiği bildiriliyordu. Ayrıca Türk ordusunun kendi içindeki anlaşmazlıklara da değinilerek, Türk tarafının bir an önce barış antlaşmasını imzalamak istediği belirtiliyor¹⁴¹.

Balkan Harbi başlamadan önce, Selanik depolarında 89.000 maver varken, Anadolu'dan gelen askerlerin silahsız olarak Balkanlar'a sevk edilmesi. Yine Manastır istasyonunda fazlasıyla erzak yığılmışken, birkaç kilometre ötede askerlerin açlıktan kıvrılması, Manastır'dan çekilen tümen komutanının, aldığı askeri eğitime göre değil de Kur'an-ı Kerim'den fal bakarak, kaçış yollarını tespit etmesi ibret alınacak örneklerdir. Cephelerin, kasabaların ve köylerin düşmesi, Rumeli'de savaşın bir hafta içinde kaybedilmesi ve askeri büyük bir bozguna uğrayarak, düşman kuvvetleriyle karşılaşmadan yollara dökülmesi, yollarda adeta yaralı olanların bile üzerinden basarak kaçmaları, topçuların piyadeyi çiğneyişi ve her şeyin terk edilerek sürüler halinde insan sellerinin olması tesadüfi değildir¹⁴².

Edirne muhasarası sırasında Osmanlıların, 15.000, Bulgarların da 10.000 ölü ve yaralı kaybı olmuştur¹⁴³.

Gerçekte bu yaşanan bozguna kabahat erlerde ve küçük komuta kademelerinde değildi. Seferberlikte geç kalınması, taarruz edelim etmeyelim tereddütlerinden, düşman kuvvetleri ile ilgili istihbaratın yetersiz olması ve düşmanla ilgili doğru bilgi sahibi olmadan harekete geçilmesi bunlara sebeptir¹⁴⁴.

Ordunun yorgun argın Lüleburgaz hattına çekildiği zaman Ordu Komutanı Abdullah Paşa'nın yalnız işeden değil, orduyla ilgili haberden de yoksundu. Muharebe

¹⁴⁰ A.g.e., s.322- 329.

¹⁴¹ **Utro**, Sofya, 5 Eylül 1913, no: 937.

¹⁴² Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.349.

¹⁴³ **A.g.e.**, s.330.

¹⁴⁴ İbrahim Artuç, **Balkan Savaşı**, Kastaş yay., İstanbul, 1988, s. 135.

hattına elli kilometreden daha yakındı, fakat bu muharebe hattıyla haberleşmek için Abdullah Paşa'nın e telsizi, ne de telli telgrafi, ne sara telefonu, ne otomobili, ne uçağı, ne de başka bir şeyi vardı. Hatta dört gün boyunca devam eden muharebe sırasında, paşa, ordusunun muhtelif yerlerinde neler olup bittiğini, sağ ve sol kanatlarının nerelere konuşlandığını bilmiyordu¹⁴⁵. 31 Ekim sabahı atına binip sol kanada doğru giderken biraz ilerler ilerlemez ilk kaçanlara rastladı ve sol kanadın bozguna uğradığını anlayarak merkezin ve sağ kanadın da dayanamayacağını düşünerek geri çekilme emri verdi. Merkezi komuta eden Şevket Turgut Paşa, düşmana karşı saldırıya geçmeyi planlarken bu emrin gelmesi büyük hayal kırıklığı yarattı. Tehlikeli geri çekilme emriyle harekete geçilmişti ki, hatasını anlayan Abdullah Paşa'dan yeni emir geldi. Ne pahasına olursa olsun mevzilerin korunması ve Bulgar kuvvetlerinin püskürtülmesi ile ilgili, ama geç kalınmıştı. Askerler aralıksız dört gündür süren savaşıardan yorgun düşmüşler ve ağızlarına lokma koymamışlardı. Buna rağmen geri dönüp, arkadaşlarının cesetleriyle dolu arazide sürünerek ilerlediler, fakat düzenli bir muharebe hattı kuramadılar. Bulgar topçu kuvvetleri, hareketsiz insan topluluğunu görür görmez ölüm saçmakta gecikmediler ve bir saat içinde sol kanat gibi merkez de yenilerek, askerler dağınık bir halde kaçmaya başladılar¹⁴⁶.

Ordunun gereksinimi olan subay sayısının sadece yarısına, astsubay sayısının da sadece üçte birine sahip olması, mevcut subayların da cesur ama ordunun kazanacağına dair inançsız olması ve zaferlerden çok yapılması gereken ıslahatlar ile ilgili kafa yormaları¹⁴⁷ kuşkusuz bu yenilgide büyük payı vardı.

Savaşın Türk halkına getirdiği sonuçlarını tasvir ederken Georges Remond şöyle demektedir: “*Yine de gerçek dehşeti, cehennem kapılarından birkaç defa girmiş çıkmış bir ressam bile tasvir edemez*”¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Stephane Lauzanne, **a.g.e.**, s.51.

¹⁴⁶ **A.g.e.**, s.51. Ayrıca bkz. Aram Andonyan, **a.g.e.**, s. 477.

¹⁴⁷ Stephane Lauzanne, **a.g.e.**, s.36.

¹⁴⁸ Georges Remond, **a.g.e.**,s.54.

II- BALAKAN SAVAŞI VE SONRASINDA BULGARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA NÜFUS GÖÇÜ

A- BALKAN SAVAŞI VE SONRASINDA GÖÇLER

1- Müslüman- Türklerin Bulgaristan'dan Göç Ettirilmesinin Tarihçesi

Bulgaristan Türklerinin tarihi, Bilal N. Şimşir'in de ifade ettiği gibi upuzun bir göç tarihidir. XIV. yüzyılda Osmanlı fatihleri Balkan topraklarını fethedince, fetih hakkına dayanarak, nüfusu seyrek olan Balkan topraklarında yepyeni köyler, kasabalar kurulmuştu. Burası Türk vatani haline gelmişti.

XIX. yüzyılda Rumeli'deki Türklerin gerisin geriye, kitleler halinde Anadolu'ya doğru ikinci göçleri başladı. Türk ordusu ve idaresi Balkanlar'dan çekilirken Türk halkı da beş yüzyıllık yurtlarından sökülüp, göçe zorlandılar. Göçler yakın tarihe kadar sürmesine rağmen oradaki Türk nüfus yine de tükenmedi¹⁴⁹.

Osmanlı Devleti 1768–1774 Osmanlı- Rus Savaşından itibaren bir göç sorunu ile karşı karşıya gelmişti. Rusya ele geçirdiği topraklardaki Müslüman nüfusu göç ettirme politikası izlemiş, bunu daha sonra Fransız ihtilali ile Balkanları etkileyen milliyetçi dalganın etkisi ile de Sırp, Rum, Romen ve Bulgar ayaklanmalarının sonucu yeni göç dalgaları izlemiştir¹⁵⁰.

1804 Sırp ve 1821 Yunan ayaklanmaları esnasında yerel Müslüman halk katledildi veya kaçıma, göç etmeye zorlandı; böylece gelecek için Müslümanlara yapılacak muameleye bir nevi ilk önemli örneği oluşturmuş oldu ve Balkanlar'dan göç başlamış oldu. Balkanlar'dan göç, doruk noktasına 1877-78'deki savaş yıllarında ulaştı.

¹⁴⁹ Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", **Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985**, TTK yay., Ankara, 1992, s.47,48.

¹⁵⁰ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, TTK yay., Ankara, 1994, çeşitli sayfalar.

Bu topraklarda gelecek için zemin hazırlamak üzere Bulgar- Hıristiyan çoğunluğu yaratmaya hevesli Bulgar çetelerinin de yardımıyla Rus orduları, İngiliz Konsolosluk raporlarının da kanıtladığı gibi, çoğu Türk yaklaşık 300.000 Müslüman'ı öldürdü, bir milyon kadarını da göç etmeye zorladı. Balkanlar'dan göç edenlerin arasında daha önceden buralara yerleşmiş olan Çerkezler ile Kırımlılar da vardı. Yine Bosna- Hersek ve Karadağ'dan da göçler gerçekleşti.1896- 97'deki Büyük Müslüman Göçü ile 1912-1913 Balkan Savaşları esnasındaki göç, daha önceki göçleri fazlasıyla geçti¹⁵¹. Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler, siyasi ve kültürel faktörlerin bir bileşimi tarafından tetiklenmişti.

1829 yılında Dobruca yöresini ele geçiren Ruslar, burada yaşayan Müslümanlara katliamlar yaparak tehcire tabii tutmuşlardır. Osmanlı Devleti burayı tekrar geri alınca yeniden Müslümanları buraya yerleştirmiştir¹⁵².

1870'lerdeki Bulgar ayaklanması sırasında da Bulgarlar Rus desteğini arkalarına alarak bağımsız Bulgaristan devletini kurmak istiyorlardı. Bunun için en önemli engel teşkil eden Müslüman nüfustu.1876 rakamlarına göre 1.130.000'i Bulgar olan nüfusa karşılık 1.120.000 Müslüman bu sınırlar içinde yaşamaktaydı. Bu nedenle Müslümanların göç ettirilmesi politikası izlenecektir¹⁵³.

Yine bu sorun ile ilgili olarak 1876 Tersane Konferansı'nda büyük devletlerin katılımıyla alınan kararların 10.maddesinde Balkan devletlerinin göç ettirdikleri Müslüman muhacirlerin geri iade edilmesi ve iskânları kararlaştırılmış. İlk defa bir uluslar arası konferansında muhaceret konusu gündeme getirilmiş, ama 1877- 78 Osmanlı- Rus Savaşı'nın başlamasıyla başarıya ulaşamamıştır¹⁵⁴.

Balkanlar'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler 1877- 1878 yıllarında 800.000 kişi, 1878- 1914 yılları arasında ise 2.200.000'dir¹⁵⁵.

1886- 1890 yıllarında 74.753 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. 1893- 1902 yılları arasında da Bulgar istatistiklerine göre 70.603 Türk göç etmiştir.

¹⁵¹ Kemal H. Karpat, **OsmanlıModernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, İmge yay., Ankara, 2002, s.129.

¹⁵² Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913- 1918)**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s.47.

¹⁵³ **A.g.e.**, s.46.

¹⁵⁴ **A.g.e.**, s.47.

¹⁵⁵ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.130.

Siyasi anlamda bu yıllar iki ülke arasında en sorunsuz dönem olarak geçmiş olmasına rağmen bu göçler sürüp gitmiştir ve ortalama yılda 7.000 kadar göçmen yerlerini yurtlarını terk ederek Anadolu’da güvenliklerini sağlamaya çalışmışlardır. 1883 yılında ayda 70.000 kadar göçmen gelirken, yirmi yıl sonra bu miktar düşmüştür, ama yine de kesilmemiştir¹⁵⁶.

Balkanlarda Türklerin toplu olarak yaşadığı yerler çok fazla değildi. Türk ve Müslümanların Bulgaristan’da toplu olarak yaşadıkları yerler genellikle Deliorman, Doğu Rumeli ve Dobruca idi. Bunun dışındaki yerlerde Hıristiyan kitleler içinde yaşayan Müslümanlar da vardı¹⁵⁷.

1877–1878 Osmanlı- Rus savaşı bunun için oldukça önemli bir zemin hazırlayarak Bulgaristan’ın kuzey yarısında özerk Bulgar Prensiği kuruldu. Bundan en çok zarar görenler, bu topraklarda yaşayan Türk- Müslümanlar oldu. Türklere baskılar yapılarak, göçe zorlandılar. Savaşta 700.000 kadar Türk öldü. Savaşta ve sonrasında Rusların baskıları, soğuk, açlık ve soykırım nedeniyle bazı yerlerde Türk- Müslümanların nüfusu %50 azaldı¹⁵⁸.

1883 yılının ilk altı ayında 250.000 Balkan Türkü göç ettirildi. Bıraktıkları ev ve mallarına Bulgarlar el koydu. Buna karşılık Doğu Rumeli Vilayeti oluşturulduğunda, Edirne bölgesinde bulunan Vitrice köyü tamamen Bulgarların yaşadığı bir yerdi ve buraya hiçbir şekilde dokunulmadı. Bulgarlar ve Ruslar tarafından ise Edirne- Filibe arasında kalan köyler tamamen tahrip edildi, yıkıldı taş taş üstünde bırakılmadı, mal ve hayvanları yağma edildi¹⁵⁹.

Türklere yapılan bu zulüm kesilmedi, tam tersine Balkan Savaşları ile daha da şiddetlendi. Bu savaş sırasında Balkanlarda yaşayan Türkler tarihlerinin en acı, en üzücü baskı, zulüm ve cinayetlerini gördüler.

Makedonya’ya Sırplarla işbirliği içinde giren Bulgarlar, baskı ve şiddetin dozunu arttırdılar. Bulgaristan’da ise durum daha da kötüydü. Burada yaşayan Türklerin nüfusu, Bulgarların içinde pek çok Türk nüfusu bulunan yerleri topraklarına katmasına

¹⁵⁶ Bilal N. Şimşir, **a.g.m.**, s.52.

¹⁵⁷ Hüdai Şentürk, **Osmanlı devleti’nde Bulgar Meselesi (1850- 1875)**, TTK yay., Ankara, 1992, s.37.

¹⁵⁸ Yavuz Ercan, “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, **Belleten**, LIV, S 209, TTK yay., Ankara, 2000, s.302.

¹⁵⁹ Yavuz Ercan, **a.g.m.**, s.302.

rağmen sürekli azalıyordu. Bulgarlar yaptıkları soykırım ve tehcir sayesinde Türk nüfusunu beşte bire indirmişlerdi¹⁶⁰.

Günümüzde Türkiye'nin halklar mozaği olarak nitelenmesinin ardında, tarihsel doğal nüfus hareketleri dışında Osmanlı'dan günümüze kadar uygulanan göç ettirme politikalarının önemli etkisi vardır. Fakat özellikle İttihat ve Terakki'nin göç ve iskân politikalarının çok önemli etkisi olduğu yadsınamaz. O günkü nüfusun (1913–1918) –en iyimser tahminle- yaklaşık üçte biri yerleri değiştirilerek birbirine karıştırılmıştır, böylece “ulus devlet” yolunda temeller atılmaya çalışılmıştır¹⁶¹.

a- Balkan Savaşları Öncesinde Müslüman- Türk Nüfusu

1913 yılının sonuna geldiğinde Balkanlar'da yaşanan ölümler ve göç nedeniyle, Müslümanlar azınlık durumuna düşmüşlerdi. Oysaki savaş öncesinde Müslümanlar kesin olarak çoğunluğu oluşturmaktaydı.

Örneğin Bulgarlarca zapt edilen bölümde, Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı Devletinin elindeki topraklarda 1911'de nüfusun dağılımı şöyleydi:

Müslümanlar	–	327.732
Rumlar	-	29.255
Bulgarlar	-	204.701
Yahudiler	-	920
Diğerleri	-	19.044
Toplam	-	581.652'dir ¹⁶² .

1911'de, Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde olup daha sonra Bulgaristan'a bağlanan topraklarda halkın % 56'sı Müslüman'dır. Sadece Tırnova kazasında Bulgarlar %72 ile çoğunlukta idi¹⁶³.

¹⁶⁰ Yavuz Ercan, **a.g.m.**, s.306.

¹⁶¹ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s.13.

¹⁶² Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap yay., İstanbul, s. 186. Osmanlı Devleti yönetimindeki Tuna vilayetinin ve burada bulunan sancakların, köylerin Osmanlı Devleti'ndeki demografik yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgiler içeren önemli bir araştırma için bkz. Slavka Draganova, **Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih yay., Ankara, 2006.

¹⁶³ Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 187.

Bulgaristan'ın Osmanlı Devletinden aldığı topraklardaki Müslümanlar ve burada kalmış olan Müslümanlara baktığımız zaman şöyle bir rakam çıkmaktadır:

1911'deki Müslümanların Sayısı	– 37.732
Bulgaristan'ın Aldığı Yerlerde Kalan Müslümanlar	– 179.176
Fark	- 148.556'dır ¹⁶⁴ .

Resmi Bulgar sayımlarına göre ise 1910 yılında yapılan sayımlarda Türk nüfusu 504.560, Müslüman nüfus ise 603.084 olarak ifade edilmiştir. Müslümanların içine Pomaklar, Tatarlar ve Müslüman Çingeneler girmektedir¹⁶⁵.

Balkan Savaşları, Balkan yarımadasının büyük bir bölümünde bulunan Osmanlı devletinin askeri ve siyasi varlığını ortadan kaldıran ve burada yaşayan Müslümanların statüsünü yönetici sınıfla ilişkilere hâkim grup konumundan, Hıristiyanların yönettiği azınlık konumuna dönüştürerek, 1877'de başlayan süreci tamamladı¹⁶⁶. Balkan Müslümanlarının statülerinin değişimine ve boğucu psikolojik duruma tepkilerini, çoğunlukla Türkiye'ye göç etmekle göstermiş oldular¹⁶⁷.

1911 yılında Edirne vilayetinde ise:

760.000 – Müslüman, 396.000 – Rum, 171.000 – Bulgar, Toplam 1.427.000 nüfus bulunmaktaydı¹⁶⁸.

Balkan Savaşları başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında Müslümanlar çoğunlukta olan dinsel toplum idi. Bunlar Balkanlar'da tüm bölgeye dağılmış vaziyette yaşamaktaydı. Ayrıca 1875'ten 1879'a kadar olan dönemde de Bulgaristan ve Sırbistan'dan birçok Müslüman ayrılmış, aynı şekilde de Osmanlı topraklarındaki Bulgarlar da Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye göç etmişlerdir. Bundan dolayı Müslümanlar 1911'de Osmanlı devletinde, 1877'den önceki durumuna göre daha fazla oranda bulunmaktaydılar. Örneğin 1911 yılında Osmanlı Avrupa'sındaki "millet" ayırımına göre yüzde oranlarına baktığımızı da bu sonucu görürüz:

¹⁶⁴ A.g.e., s. 190; Bulgaristan'daki Müslüman nüfusunun 1910'daki nüfusunu 1.107.644 olarak gösteren bir başka kaynak için bkz. Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge yay., Ankara, 2004, s.346.

¹⁶⁵ Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri", **Türk Kültürü**, S.263, Mart 1985, s.139.

¹⁶⁶ Kemal H. Karpat, a.g.e., s.291- 292.

¹⁶⁷ A.g.e., s.297.

¹⁶⁸ Justin McCarthy, a.g.e., s. 144.

Müslümanlar - %51, Rumlar - %25, Bulgarlar - %19 ve Diğerleri - %5'tir¹⁶⁹.

Her ne kadar Osmanlı Avrupa'sında çoğunluk Müslümanlardan oluşsa da, Balkan Savaşları bu topraklara kimin egemen olacağı ve nüfusun kimlerden oluşacağı sorununu, çoğunluktan hareket ederek değil, silah gücüyle çözümlenmiş oldu¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nin 1906–1907 yılları arasında Balkanlar'da 4.158.250 olan nüfusunun 2.052.919'u Müslümanlardan, geri kalanı ise gayrimüslimlerden oluşuyordu¹⁷¹. Balkan savaşları'ndan sonra Rumeli'deki altı eyaletten beşi elden çıkmış, buradaki Müslüman nüfus % 62 oranında, göç ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle eksilmiştir. Bu sayı içinde, 313.922 kişi, Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Türkiye'ye göç etti¹⁷².

Romanya'nın II. Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'dan Güney Dobruca denilen Silistre ve Hacıoğlu Pazarcık sancaklarında 1913 yılında yaptığı nüfus sayımlarında, burada Türklerin nüfusunu 166.242 olarak tespit etmiştir. Oysaki Bulgaristan 1910 yılı sayımlarına göre bu sancaklardaki nüfusu 117.623 olarak göstermiştir. Aradaki fark Bulgar hükümetinin Türk nüfusunu kasten az göstermesinden kaynaklanmaktadır¹⁷³.

Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında Bulgaristan'daki Türklerin bir kısmı Türkiye'ye göç ederken, Doğu ve Batı Trakya ile Makedonya ve Dobruca'dan Bulgarların büyük bir kısmı da Bulgaristan'a göç etmiştir. Bu karşılıklı göçler sonucunda Bulgar nüfusu Bulgaristan'da sürekli artarken, Türk nüfus azalmaya başlamıştır¹⁷⁴. Örneğin, 1880 yılında yaklaşık 2.000.000 kişi olan Bulgarlar, 1900 yılında 3.700.000'e, 1926'da da 5.400.000'e yükselmiştir. Türk-Müslüman nüfus ise 1880'de 750.000 iken 1900'de 643.000'e düşmüş ve 1926'da da 825.774' ü bulmuştur¹⁷⁵.

¹⁶⁹ A.g.e., s. 144- 145.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 146.

¹⁷¹ Kemal H.Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003, s.204-205.

¹⁷² Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s.144.

¹⁷³ Müstecib Ülküsal, "Tarih Boyunca Türk Göçleri (Kırım'dan ve Dobruca'dan)", **Türk Dünyası Dergisi**, S.1, Şubat- Mart- Nisan 1966, s. 23.

¹⁷⁴ Cengiz Hakov, "1913 Yılında İstanbul'da İmzalanan Bulgar- Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, III, I,TTK yay., Ankara, 2002, s. 419.

¹⁷⁵ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi yay., Ankara, 1986, s.18- 19.

2- Bulgar Mezalimi

a- Müslüman- Türklerin Göç Ettirilmesi

Bulgarlar izledikleri politika gereği, Müslüman- Türk nüfusunun fazla olduğu köylerin nüfusunu azaltma yoluna gitmişlerdir. Böylece belli yerlerde çoğunlukta olmaları önlenmiş oluyor ya da bu kişiler zorla göç ettirildikleri yerlerde tutunamadıkları takdirde, Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalıyorlardı¹⁷⁶.

Burada Bulgaristan'daki Müslüman ve Türk karşıtı uygulamalardan birçok örnek vererek, olayı daha anlaşılır kılmaya çalışacağız.

Türkler, Bulgaristan'da artık güvende olmadıklarını düşünüp de, göç etmeye karar verdiklerinde gidecekleri yeni yerlerde geleceklerini kurmak için Bulgaristan'daki mallarını satmak istemişlerdir. Çoğu zaman yok pahasına evlerini, tarlalarını ve hayvanlarını satmışlar, çoğu zaman da öylece bırakıp gitmek durumunda kalmışlardır. Müslüman- Türklerin çektikleri birçok sıkıntıya maddi zorlukların da eklenmesine özellikle Bulgaristan'da bu doğrultuda yapılan propagandaların büyük rolü vardır¹⁷⁷.

Türklerin yoğun yaşadığı köylerde, Bulgar komitacılar halkı yıldırma için seçtikleri yollardan bir tanesi de, genç kızları kaçırarak ailelerine acı yaşatmaktır. Bununla ilgili olaylarda halk genellikle çaresiz olarak, Türk hükümetine başvurarak çözüm bulunmasını istemektedir. Buna örnek olarak 27 Mart 1914 tarihli yazı ile Bulgarlar tarafından kaçırıldığı bilinen 12 genç kızın isim listeleri verilerek, araştırılması istenmektedir¹⁷⁸.

Balkan Savaşları öncesindeki Osmanlı- Rus Savaşında, Türk ordusu Balkan Savaşlarına kıyasla daha yavaş ve düzenli bir şekilde çekildikleri için, Müslüman-Türk topluluklar gerileyen ordu ile birlikte göç yollarına koyulmuşlardı. Fakat Balkan

¹⁷⁶ **SDİA**, f.176, op. 2, ae. 1460, s.21'de 21 Kasım 1913 tarihli yazı Edirne valisi tarafından Bulgar Savaş Bakanlığına gönderilerek yerleri zorla değiştirilen, 24 kişiden oluşan yedi Türk ailesinin Yenişar köyünden Kuruköy'e kendi topraklarına geri gönderilmeleri konusundaki yazı, bkz. Ek: 1

¹⁷⁷ Birçok gazetede Türklerin panikle mallarını satmaya başladıkları ve Türkiye'ye göç edecekleri, Bulgarların onların mallarını almakta acele etmemelerini, daha sonra çok daha ucuza bunları mal edebilecekleri konusunda öğütler vardır. Örneğin bkz. **Zora**, (Bulgar gazetesi)Stara Zagora, 30 Ekim 1913, no: 273.

¹⁷⁸ Olayla ilgili olarak İstanbul Elçiliğinden Bulgar Dış İşleri Bakanlığına gönderilen yazı için bkz. **SDİA**, f. 176, op. 2, ae.1460, s.26. Bkz.Ek:2

Savaşları'nda yenilgi çok hızlı bir şekilde gerçekleştiği için, Türk ordusunun gerisinde çok daha fazla Müslüman- Türk azınlık kaldı¹⁷⁹.

Savaş arifesinde bazı Bulgar gazeteciler Müslümanların stratejik açıdan önemli sayılan bazı köprübaşlarına ve sınır boylarına bombalar yerleştirdikleri ile ilgili haberler yayarak, Müslüman aleyhtarlığı yaratmaya çalışmışlardır. Yine Bulgaristan'da Osmanlı Devleti'ne karşı mitingler düzenlenmiş, Müslümanlar evlerinden çıkamaz olmuşlardır. Hatta bazı temel ihtiyaçlarını karşılamak için Bulgar kılığına girerek evlerinden çıkabilmişlerdir.

Müslümanların evlerinde yapılan bütün aramalarda, askeri anlamda Bulgarları tehdit edecek herhangi bir şey bulunamamasına rağmen, Türkler tutuklanmaya ve savaş esirlerinden bile daha kötü muameleyle karşı karşıya kalmışlardır. Müslüman olanların birbiriyle görüşmesi yasaklanarak, casuslukla suçlanan altı kişi de Sofya'da idam edilmişlerdir¹⁸⁰.

Savaş öncesindeki mevcut durumu düzeltmek için, Bulgaristan'daki tüm müftüler ile Adliye ve Mezahip Bakanlığı bir emirname tebliğ edip, Müslümanlara saldırılmayacağı ve bunu yapanların cezalandırılacağı konusunda teminat vermişlerdir. Ayrıca Müslümanlara yerlerini yurtlarını bırakmamaları, aksi takdirde mallarının yağma edileceğini bildirmelerine rağmen birçok Müslüman göç etmeyi tercih etmiştir. Böylece Bulgaristan'ın Müslümanlara yönelik politikalarında başarılı olduklarını ve onları göçe mecbur ederek, bu vesile ile ellerinde bulunan mal ve mülklerini yok pahasına zapt ettikleri görülmüştür¹⁸¹.

Bulgar yöneticileri, Bulgaristan'daki Türk Müslümanları göç ettirme politikası doğrultusunda hareket ederken, Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgarların yerlerini yurtlarını terk ederek Bulgaristan'a göç etmelerine katiyen karşı idiler. Bu tutumlarında belli ki, ileride Osmanlı Devleti ile olabilecek herhangi bir husumette bu Bulgar nüfustan yararlanmak düşüncesinde idiler. Hatta sınırda Bulgaristan topraklarına girmek isteyen Bulgarları dahi geri çevirme ve ülkelerine sokmama gibi uygulamalar da görülmekte idi¹⁸².

¹⁷⁹ Ali Dayıoğlu, **Toplama Kampından Meclise Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı**, İletişim yay., İstanbul, 2005, s.40.

¹⁸⁰ Sevim Hacıoğlu, "Güvenlik Boyutunda Bulgaristan'daki Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 5, Genelkurmay yay., Ankara, Temmuz 2005, s.133.

¹⁸¹ Sevim Hacıoğlu, **a.g.m.**, s.134.

¹⁸² BOA, **DH.SYS**, DN. 9, GN. 89, 25.06.1915.

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinden hemen sonra da Filibe'de yaşayan Türkler tutuklanmış ve evlerinde arama yapılmıştır. Esasında bu olaylar Bulgar Hükümeti tarafından askeri bir tedbirden ibaretmiş gibi gösterilse de ve savaşın Türk halkına karşı değil Osmanlı Devletine karşı yapıldığını izah etmeye çalışsalar da bu tür tedbirlere başvurmaları ülkedeki Türkleri tehdit olarak algıladıklarının bir göstergesidir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin gördükleri bu muameleye karşın, Bulgaristan Hükümeti yetkililerin Osmanlı Devleti'ne bir nota göndererek, imparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan Hıristiyanların durumunun düzeltilmesi gerektiği konusundaki sözleri, büyük bir tezat oluşturmaktadır¹⁸³.

Bulgarların ele geçirdikleri yerlerde olduğu gibi, Edirne'de de talanın yanı sıra ırza geçmeler ve öldürmeler olmuştur. Batılı gözlemcilerin sıkı bir şekilde olanları takip etmesi ve burada bulunması, sivil halktan kişilerin, diğer ele geçirilen yerlere göre daha az öldürülmesine sebep olmuştur¹⁸⁴.

II. Balkan Savaşı sonrasında Türk ordusu, Trakya'da daha önce Bulgarlara kaptırdığı bazı yerleri ger almayı başarınca, kısa bir süreliğine de olsa Bulgar yönetiminde kalmış, zulümler görmüş, malları talan edilmiş halk tekrardan güvenliklerine kavuşunca Osmanlı Hükümetine ve Türk ordusuna çok sayıda teşekkür mektubu ve yazıları göndermişlerdir¹⁸⁵.

Balkan Savaları sırasında Trakya'da Bulgarların Müslüman Türklere yaptıkları mezalimlerle ilgili birçok belge bulunmaktadır. Bu katliamlara, öldürmelere ve yağmalara maruz kalan zavallı halk çaresiz Osmanlı devleti yetkililerine yaşadıklarını anlatmışlar ve yardım beklemişlerdir¹⁸⁶.

Edirne kuşatması sırasında kentlileri bekleyen en büyük sıkıntılardan birisi, baş gösteren kıtlıktı. Kuşatma öncesinde kente 20.000 sığınmacı gelmişti; bu şehirde bulunan erzakın onlarla birlikte paylaşılması anlamına geliyor. Bulgar topçularının direkt olarak konutlara yönelmiş olmaları birçok evin yıkılmasına, evsiz kalan

¹⁸³ Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri**, Cem yay., İstanbul, 1984, s.102- 106.

¹⁸⁴ Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 158. Buna rağmen Pier Loti Edirne'yi ve çevresini ziyaret ettikten sonra Bulgarların buralarda yaptıkları mezaliminin izlerini görerek hayretler içerisinde kalmıştır. Bu gezisiyle ilgili izlenimleri 30 Ağustos 1913'te *L'Illustration* gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi üniversitesi yay., İstanbul, 2007, s. 412- 418.

¹⁸⁵ CA, **Toprak İskân Genel Müdürlüğü**, DN. 272.11, GN. 713, 07.09.1913. Ek:3.

¹⁸⁶ Bulgarlar tarafından işlenen katliam, yağma, yangın v.s. tahribata dair birçok belge ve öldürülen Türk Müslümanları gösteren birkaç resim için bkz. CA, **Toprak İskân Genel Müdürlüğü**, DN. 272.11, GN. 714,11.12.1913. EK: 4

Edirnelilerin de sığınmacı durumuna düşmesine sebep olmuştur. Bütün yiyecek fiyatları aşırı derecede artış göstermiştir. Edirne'nin Bulgarların eline düşmesinden sonra da üç gün boyunca ne var ne yoksa talan edilmiştir. Bulgar askerlerin ve yerli Rum halkın yürüttüğü talanda elbette öncelikli hedef, Türk evleri ve dükkânlarıydı¹⁸⁷.

Bulgarlar ele geçirdikleri kentleri de kuşkusuz talan etmişlerdir, ama bunların akıbeti köyler gibi yakıp yıkmak şeklinde olmamıştır. Zaten artık kendilerinin olduğunu düşündükleri kentleri yakıp yıkmaları mantıklı da sayılamazdı¹⁸⁸.

Bulgarların masum halka karşı muameleden esir alınan Türk askerleri de ne yazık ki kurtulamamıştır. Yiyeceksiz bırakılarak, ölüme mahkûm edilmişlerdir. Tunca nehri üzerinde bulunan bir adacıkta terk edilerek soğuktan ve açlıktan ölmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Onarın cesetlerinden oluşan yığınlar giderek çoğalmış, hatta kentte sağlık açısından tehlike yaymaya başlamışlardır. Kolera yayılmaya, büyük ölçüde zarar vermeye başlamış. Ancak, batılı gözlemcileri en çok etkileyen manzara bu insan yığınlarının buldukları adada bulunan bütün ağaçların erişebildikleri yüksekliğe kadar yenmiş ağaç kabukları olmuştur. Ağaç kabuklarını yemiş insanların açlık durumunu açık seçik en iyi şekilde ifade eden manzaradır bu.

Bulgarların eline geçen 40.000- 50.000 arasındaki esirlerden yaklaşık yarısı canlı kalabilmiştir. 6.000 kadarı adadaki kampta, 15.000- 20.000 arası esir ırmak kıyılarında ölmüşlerdir. Günde 200kişi ölmüştür. Bazıları kendilerini bekleyen yazgıları bildiklerinden kaçmaya, bir yerlere sığınmaya çalışmışlarsa da, bunları saklayanlar tespit edildiğinde evleri başlarına yıkılırcasına muameleyle karşı karşıya kalmışlar ve onlarla birlikte ölüme sürüklenmişlerdir¹⁸⁹.

I.Balkan Savaşı sırasında Bulgarlar zapt ettikleri yerlerden Kavala'da, Stuminitza'da, Serez'de ve Dedeağaç'ta başka yerlerdeki kentleri talan ettikleri gibi buraları da talan ettiler, çevrelerindeki köyleri adeta çöl gibi bomboş bıraktılar. Kavala bölgesinde, hesaplamalara göre 7.000 Müslüman sığınmacı öldürülmüştür. Dedeağaç'ta Müslüman halktan ve sığınmacılardan 3.000 kişi öldürülmüştür. Buralarda Bulgar düzenli ordusunun askerleri Türklerin öldürülmesinde başı çekmese de, Bulgar

¹⁸⁷ Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁸⁸ **A.g.e.**, s. 168.

¹⁸⁹ **A.g.e.**, s. 158- 159.

komitacıların yaptıklarına göz yumarak suç ortağı olmuşlardır. Komitacıların saçtıkları dehşeti önlemek için hiçbir önlem alınmamıştır¹⁹⁰.

Balkan Türklerinin vahşice kıyımdan geçirilmesinin ve göçe zorlanmalarının sebebi elbette ki kısmen benimsenmiş milliyetçilik düşüncesinin etkisi ile bu toprakların Müslümanlardan arındırılmasını sağlamak ve diğer yandan da Müslümanların mal ve mülklerini sahiplenme isteği idi. Hıristiyanlar bu doğrultuda gidenlerin dönmemesi, kalanların da göç ettirilmesini sağlamak için bazı yöntemler geliştirmişlerdi. Bu yöntemlerin içinde en başarılı şekilde yürütülen ise Müslümanların evlerinin yakılıp yıkılması, hayvanlarının ve yiyeceklerinin talan edilmesi idi; böylece kendileri canlı kalmış olsa da barınacakları yerleri, yiyecekleri ve hayatlarını idame ettirecek imkânları olmadığından göç etmek zorunda kalıyorlardı. Komitacılar ve onların ardından gelen askerler bu yapılanlar için araştı. Bulgar ordusunun istila ettiği yerler, geçtiği yollar tahrip edilmiş, yıkılmış, terk edilmiş köyleri takip edilerek kolaylıkla anlaşılıyordu¹⁹¹.

Bulgar hükümeti özellikle sınıra yakın olan Müslüman Türklerin köyleri ve arazilerini işgal ederek oralara sırf Bulgar ahaliyi yerleştirme yoluna gitmiş böylece sınır bölgesindeki yerleri tamamen kontrol altına alarak ileride herhangi bir tehlikeye karşı önlemler alıyordu¹⁹².

Köylülerin evlerinin yakılıp yıkılması, hayvanlarının çalınması, kış boyunca yiyeceklerini sağlayacak stoklarının çalınmasının doğal sonucu açlık olmuştur. Tohumluk malzemelerinin de çalınması veya ister istemez yenmesi gelecek yıl ürün elde etmelerini engellemiştir¹⁹³.

Bulgarlar, Kavala'yı ele geçirdikten sonra buraya sığınan Müslümanların kendi arazilerine dönmeleri gerektiği konusunda talimat yayınlamışlardır ve bu emre uymayanların kırbaçlanarak cezalandırılacağı bildirilmiştir. Sığınmacılar geri döndüklerinde köylerinde hiçbir şey bulamadılar. Bulgarlar hayır kuruluşlarının bu Müslümanlara yardım etmesini de izin vermemişlerdir¹⁹⁴.

Selanik'e bağlı Melnik köyündeki Müslüman mahallelerini ve çevredeki diğer Müslüman köylerinin çoğunu da Bulgar çeteleri yakıp yıkmışlardır. Trakya'da Meriç

¹⁹⁰ A.g.e., s. 159- 160.

¹⁹¹ A.g.e., s. 159- 163.

¹⁹² BOA, DH.SYS, DN. 9, GN.4, 18.09.1912. Bkz. Ek: 5.

¹⁹³ Justin Mc Carthy, a.g.e., s. 169.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 168.

ırmağı ile Uzunköprü- Keşan yolu arasında bulunan yöre dışında, Çatalca çizgisinin batısında kalan hemen tüm Müslüman köyleri de savaş sırasında yakılıp yıkılmıştır¹⁹⁵.

Müslüman- Türk göçmenler, çoğu zaman ulaşmak istedikleri yerlere Osmanlı ordusunun hızlı bir şekilde çekilmesinden dolayı varamadılar, yollarda saldırılara uğradılar. Düzenli orduların saldırılarına uğramasalar da çoğu zaman Bulgar komitacıların saldırılarına uğramaktaydılar. Zaten bu komitacılar Osmanlı cephesinin gerisinde faaliyet gösteriyorlardı ve Osmanlı ordusu yenildiği anda düzenli ordularının önüne geçerek Müslüman köylerine saldırıyorlar ya da göçmen kabilelerine yetişerek, ırza geçiyor, ellerinde ne varsa gasp ediyor ve çoğunu öldürüyorlardı.

Bulaşıcı hastalıklar, göçmen kabilelerinin ölüm telefatının artmasının başta gelen sebeplerinden olmuştu. Balkan Savaşlarında, göçmen kabilelerini kırıp geçiren tifüs ve tifonun yanı sıra İstanbul dışındaki sığınma kamplarında da kolera birçok can aldı. Osmanlı ordusunun hızlı kayıpları, her ne kadar Kızılhaç ve Hilal- i Ahmer yardımcı olmaya çalışılırsa da, bu hastalıklara karşı önlemlerin hızlı bir şekilde alınmasını zorlaştırmıştı¹⁹⁶.

Müslüman- Türklerin göçü sadece Balkan Savaşları sırasında işgal edilmiş topraklardan olmamıştır. Savaş sonrasında da göçler Osmanlı topraklarına doğru devam etmiştir. Özellikle savaş sırasında bazı yerlerin Yunan işgalinde olup, daha sonra Bulgarların eline geçen Strumnitsa ve Menlik gibi bazı yerlerde Yunanlılar, buraları Bulgarlara terke etmeden önce yakıp yıkmışlardır. İnsanları tehdit ederek göç etmelerini sağlamışlardır. Avrupa kamuoyuna da “Müslümanlar, Bulgarların yönetimi altında yaşamaktansa her şeylerini bırakarak, evlerini kendi elleriyle yakarak göç etmeyi tercih etmişlerdir” şeklinde yansıtılmıştır¹⁹⁷.

Balkan Savaşları yıllarında, Osmanlı Devleti'nin her yanını kaplayan göç kabilelerini gören Şevket Süreyya Aydemir, Rumeli göçmenlerinin durumunu şöyle ifade ediyor:

“Evet, Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı. Rumeli'yi asırlarca evvel alan, Rumeli'de asırlardır yaşayan son Türkler, XX. Yüzyılın başında alevlenen bu yangının alevleri içinde yanarak, çamurlar içinde eriyerek, her

¹⁹⁵ A.g.e., s. 168.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 178- 179.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 180- 181.

sürünüşte biraz daha azalarak, biraz daha kaybolarak, her an daha koyulaşan bir Karanlığın içinde, sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı”¹⁹⁸.

Bulgarlar, ele geçirdikleri toprakların önemli bir kısmından, Türk ve Müslümanları göçe zorlamaktaydılar. Bulgarların bu faaliyetlerine ve Müslümanlara yaptıklarına dair birçok örnek vardır. Ayrıca Osmanlı hudut karakollarından merkeze gönderilen raporlarda bu konuya ilişkin bilgiler veriliyor. Göç ettirilenlerin köyleri, kasabaları ve genel bilgileri hakkında bilgi veriliyor¹⁹⁹. Örneğin 7 Mayıs 1914’te yazılan bir yazıda Alemdar karyesi Müslümanlarının Bulgarlar tarafından göç ettirildiği belirtiliyordu. Görüldüğü gibi Balkan Savaşı’nın silahlı çatışma dönemi bitmiş olmasına; Osmanlı- Bulgar sınırının ikili anlaşmalarla belirlenmiş olmasına karşın, Bulgaristan’dan hala Türkler Osmanlı topraklarına göç ettiriliyordu. Bu göç ettirilmede dikkati çeken konu, Türklerden boşaltılan topraklara Bulgar nüfusun yerleştirilmesiydi. Bundan anlaşılması gereken şey şudur: O tarihlerde Bulgaristan’da ilk kurulduğu döneme göre, Müslüman nüfus, Bulgar nüfusa göre daha fazlayken, süreç içinde bu oran azalmış. Balkan Savaşı sürecinde, bu nüfus Bulgar nüfusunun oranının altına inmiş olmasına karşın; savaş sonrasında, Türklerin oranının, Bulgar nüfusa göre hala yüksek bir risk faktörü olarak görüldüğü için, barış döneminde de bu göç ettirme politikası devam ettiriliyordu²⁰⁰.

Savaşta Müslüman- Türklere yapılan zulümlerle ilgili temel kaynak niteliği taşıyan batılı gözlemciler, yıkımları bizzat kendi gözleriyle nadiren görebilmişlerdir. Genellikle raporlarında, yıkık, terk edilmiş köyleri ve buradaki cesetleri tasvir etmektedirler. Gerçek dehşetin tamamen gözler önüne serilmesi için elbette ki yetersiz kaynaklardır²⁰¹. Gerçek anlamda bu zulmü anlayabilecek olanlar, gözleri önünde aileleri ve sevdiklerini kaybedenlerdir.

¹⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Asya’ya Enver Paşa**, II, Remzi yay, İstanbul, 1976, s.322, 323.

¹⁹⁹ BOA, **DH.SYS**, DN.3, GN.9, 09 6 1330.

²⁰⁰ BOA, **DH.SYS**, DN.9, GN.66, 1330-6-9. Bkz. Ek: 6.

²⁰¹ Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 155; Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti topraklarında bulunan ve savaş gözlemlerini, göçmen kabilelerinin durumunu, yenilmiş ve korkudan kaçmakta olan Türk askerlerinin çarpıcı bir şekilde yansıtan Fransız gazetecilerin eserlerine bkz. Stephane Lauzanne, **Uçurumun Kenarındaki Türkiye I. Balkan Savaşı ve Çekilen Acılar**, Bileşim yay., İstanbul, 2005, çeşitli sayfalar; Georges Remond, **Bir Fansız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, Profil yay., İstanbul, 2007, çeşitli sayfalar.

b- Türklerin Bulgarlaştırılması Politikası

Balkan Savaşları boyunca Bulgarlar, ele geçirdikleri yerlerdeki Hıristiyanlara Bulgar Eksarhlığına ve kilisesine geçmeleri için zorlamalarda bulundular. Aynı şey Yunanlılar ve Sırlar tarafından da uygulanmıştır. Bundan dolayı bunu reddeden Hıristiyanlar öldürülmüştür. Fakat bunların sayısı fazla olmamakla beraber genellikle kilise değiştirme işlemleri daha kolay bir şekilde benimsenmiş ve uygulanmıştır²⁰².

Müslümanlar için din değiştirmek, zorla da olsa, canları pahasına da olsa çok büyük zorluklar taşıyordu. Bu nedenle bu işlemler zorlamalar sonucunda oluyordu. Bu olasılıktan kurtulmak için Müslümanlar her ne kadar göç etme yolunu seçtilerse de, Bulgar işgali çizgisinin gerisinde kalan Müslümanlar, din değiştirmekle canlarından olmak arasında seçim yapmak zorunda kaldılar.

Bu işkencelere ve zorla din değiştirmelere maruz kalanlar özellikle Rodop dağlarının Pomaklarıdır. Kavala çevresinde de zorla din değiştirme faaliyetleri yürütülmüştür. Bu nedenle yörede yaşayan Türklerin tümü Kavala'ya göç etmek durumunda kalmışlardır. Yine Osmaniye'de ancak din değiştiren Türkler öldürülmekten kurtulmuştur.

Müslümanları zorla Hıristiyanlaştırmak için, Bulgarlar komiteler oluşturmuşlardır. Bu komiteler yerli Hıristiyanları silahlandırıp, sopalarla birlikte komşu Müslüman köylere saldırmaları ve zorla kiliselere getirilerek vaftiz edilmelerini sağlamışlardır. Müslümanlara bu vaftizler sırasında domuz etinden sucuklar zorla yedirilerek, Müslümanlığı terk etmeleri sağlanmaya çalışılıyordu ve kendilerine Bulgar adları veriliyordu. Ardından bedeli 1 ile 3 frank arasında değişen vaftiz kâğıtları veriliyordu.

Müslüman ahali her ne kadar dilekçelerle Bulgar hükümetine başvurup, zorla din değiştirilmesinden şikâyet etseler de, genellikle bu dilekçelerinin gereği yapılmaz, bazen de daha çok cezalandırma ile karşı karşıya kalırlardı²⁰³.

²⁰² Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 169.

²⁰³ **A.g.e.**, s. 171-174; Örneğin Filibe Konsolosu Hüseyin Bey, 9 Kasım 1913 tarihinde göndermiş olduğu belgede, oradaki mevcut durumu şöyle ifade etmektedir: "...Burada Hıristiyanlaştırma hakimdir. Burada kötü işlerin, rüşvetin ve mezalimin derecesi tarif edilemez." Aynı belgede Bulgar hükümetinin Müslümanların kendiliğinden din değiştirdiklerini söylemeler de durumun tam tersi olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İhsan Sabri Baklaya, "1913- 1918 Türk- Bulgar Münasebetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları** , S.150, Haziran 2004, s.7.

Bulgarlar, Müslüman- Türkleri Hıristiyanlaştırma politikalarını dünya kamuoyunda genellikle sanki Müslümanlar, Bulgar yönetiminden çok memnun ve kendiliğinden din değiştiriyorlarmış gibi yansıtmaya gayret ediyorlardı. Bu konuda çarpıcı bir örnek aşağıdadır:

9 Haziran 1913 tarihli Makedonya Askeri Valiliğinden Dış İşleri Bakanlığına gönderilen belgede; çok titiz bir araştırma ile yapılan ankete göre isimleri ve yaşadıkları köylerin isimleri belirtilerek, hepsinin kendi istekleri ve rızalarıyla Hıristiyanlığı kabul ettikleri, hayatlarından memnun oldukları, herhangi bir şikâyetle bulunmadıklarını muhtarların raporlarında belirtildiği yazılmıştır. Ayrıca diğer köylerle ilgili bu konudaki tahkikatların devam etmesi için emir verildiği bildirilmektedir²⁰⁴.

Bulgarlar, Türkleri Hıristiyanlaştırma politikaları doğrultusunda mevcut camileri yakıp yıkmışlar, ya da camileri ahır olarak kullanmışlardır. Türk Müslümanları ölümle tehdit ederek ve para karşılığında daha önce belirtmiş olduğumuz gibi vaftiz törenleri düzenleyerek Hıristiyanlaştırmışlardır²⁰⁵.

Yukarıdaki örneklerde de belirttiğimiz gibi Bulgar hükümetinin izlediği siyasetin temelinde zalimkar bir şekilde suni bir Bulgar milleti meydana getirmek ve Türkleri Bulgar toplumu içerisinde eriterek, Bulgarlaştırma politikası izlemektir.

c- Bulgar Mezalimini Duyurmak İçin Yapılan Çalışmalar

Balkan Savaşlarında yaşanan olaylar, Batı Avrupa toplumlarında Osmanlı devleti lehine bir kamuoyu oluşturulması fikrini öne çıkardı ve bu konuyla ilgili bazı çalışmaların yapıldığını görüyoruz.

Bulgarların işgal ettikleri yerlerde Müslüman- Türk halka uyguladıkları saldırıları ve katliamları duyurmak amacıyla 1913 yılı başlarında İstanbul'da "*Balkan Mezalimi Neşr- i Vesaik Cemiyeti*" Ahmet Cavat Bey (Emre) öncülüğünde, Satı (el

²⁰⁴ **SDİA**, f. 176, op. 2, ae. 1460, s.6, bkz. Ek: 7. Bulgarların İşgal ettikleri yerlerde halkı tehdit ederek, Bulgarlar tarafından iyi yönetildiklerini belirten yazıları imzalamaları istendiği bilinmektedir. Bkz. İlker Alp, "Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezaliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Tel'ini", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.26, Nisan 1987, İstanbul, s.49.

²⁰⁵ İlker Alp, "Tarihte Türklerin Bulgarlaştırılması", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.37, Ağustos 1985, İstanbul, s.104- 105. Bulgarlar, Türk azınlıkları Bulgarlaştırma emellerinden uzun yıllar daha vazgeçmeyecekler ve bilindiği üzere 1984 yılında da Türk asıllı vatandaşlarının zorla isimlerinin değiştirilmesi politikasını uygulayacaklardır.

Husri) ve ağabeyi Bedi Nuri, İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) ve Ahmet Ferit (Tek) ile birlikte kuruldu. Ceiyetin alışmaları Ferit Bey'in sahibi olduğu *İfham* gazetesinin Cağaloğlu'ndaki yerinde yurütulmüştür.

Mustafa Suphi'nin yönetiminde “İfham Kütüphanesi” adıyla *Almanya ve İslam, Balkan Harbinden Sonra şark'ta Almanya, Neden Hezimete Uğradık?, Askeri Hezimetlerimizin Sebepleri, Osmanlığın Atisi vb.* eserlerin yayınlanmasını sağlamışlardır. Ayrıca görgü tanıklarının anlattıklarını raporlayarak, İstanbul'daki gazetelerde yayınlanmasını sağlamışlardır. Bu raporlarda sadece Müslüman halkın uğradığı saldırılar ve baskılara yer verilmemi, ayrıca Yahudi ve Rum halkın anıklıklarına da başvurulmuştur. Ayrıca Fransızca tercümeleri yapılarak, “Les atrocites des coalises balkanique” (Balkan müttefiklerin katliamları) adıyla, Beyoğlu'nda yayınlanan *Jeune Turc* dergisinde de yayınlanmıştır ve Macarca ile İngilizceye de tercüme edilmiştir. Serez katliamı, Ustrumca- Kavala- Pravişte- Dedeağaç- Pürsişan- alıbaşı- Gümölcine- Doyran- Sarı şaban – Tikveş- Avrethisar faciaları adıyla birçok rapor hazırlandı²⁰⁶.

Balkan Savaşını izlemek için gelen yabancı savaş muhabirleri, ateşemiliterler, bölgede bulunan konsolosların, diplomatların, rahiplerin ve rahibelerin yukarıdaki raporların içeriğiyle ilgili paralellik gösteren anıları veya raporları da yayımlandı. Fakat istenildiği gibi batı kamuoyunun ilgisi çekilemedi.

Savaşı izleyen muhabirler bile her gün dehşet verici olayları bildirmelerine rağmen, Avrupa basını ısrarlı biçimde sessiz kalmayı sürdürmüřtür²⁰⁷.

Balkan Mezalimi Neş- i Vesaik Cemiyeti çalışmalarını sadece yayınlarla değil, aynı zamanda bizzat Ahmet Cevat Bey'in girişimleri sonucunda ve Osmanlı hükümetinin de desteğiyle büyük devletlerin bazı devlet adamlarıyla yapılan görüşmelerle sürdürdü. Berlin, Paris ve Londra'ya giderek çalışmalarda bulundular. Almanya'da Dış İşleri Bakanı ile görüşme yaparak, Balkanlar'da Türk- Müslüman halka yapılan muamelelerin Alman parlamentosunda kınanmasını rica ettilerse de, Almanya'nın bulunduğu hassas durumun bunun için elverişli olmadığı cevabını almışlardır. Paris'te ise “Bir Türk ağrısı” başlığı ile bir bildiriye parlamenterlere ve gazetelere gönderdi. *Le Matin* gazetesinin yazarlarından Stephan Lausanne ile

²⁰⁶ Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2007, s. 406.

²⁰⁷ Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 153, 21. dn.

görüldü. Kendisi zaten savaş muhabiri olarak gözlem yaptığı Balkan Savaşı'ndaki izlenimlerini “Au Chevet de la Turquie. Quarente jours de guerre” adıyla 1913'te Paris'te yayınlamış ve aynı yıl kitabın tercümesi “Hastanın Başucunda Kırk Gün” adıyla İfham matbaasında yayınlamıştır.

Ahmet Cevat Bey, Londra'da üç milletvekili ile görüşmüş ve kendileri Avam Kamarasında bu konuyla ilgili soru önergesi vermişler, diplomatik girişimlerle bu komitacıların huylarını değiştireceğini düşünmediklerini de belirtmişlerdir. Dış İleri Bakanı Grey'e de mektup göndererek konuya dikkat çekmiştir. Grey, katliamı kınayan bir bildiri yayınlayacağını bildirmiştir²⁰⁸.

Bir başka örnek ise: Trakya ve Edirne'nin Osmanlı idaresinde kalmasını Müslüman ve Hıristiyan halk adına istemek ve Bulgar işgali sırasında meydana gelen kötülükleri ve mezalimi anlatmak için, Edirne vilayeti tarafından bir *Edirne Heyeti* oluşturulmuştu. Bu heyet Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşmaktaydı. Bunlar Talat Bey'den aldıkları talimatla Avrupa merkezlerini dolaşmıştı. Faik (Kaltakkıran), Reşit Saffet (Atabinen), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mahmud Nedim, Kalbiyos, Orfanides, muallim Karabet, Avukat Abraham Papasyan, Agop Şeretciyan ve Hayim Bahares'den oluşmuş bu heyet, milli bir sıfattaydı. Heyet, Viyana'da ikiye ayrılarak, bir kısmı Reşit Saffet'in başkanlığında Roma, İngiltere, Fransa, diğer kısmı da Berlin ve Petersburg'a gitmişlerdi²⁰⁹.

Heyetin sözcüsü Türk gazetelerine şöyle beyanatta bulunmuştur: “*Edirne ahalisinin Müslüman, Hıristiyan ve Musevi mümessilleri bulunan bizler, Bulgar vahşetini anlatmak için Avrupa merkezlerini dolaşıyoruz. Trakya'daki 1.229.572 nüfusa karşı ancak 189.000 Bulgar vardır. Bu kadar Müslüman, Rum ve Musevi, nasıl Bulgarlara telsi edilebilir? Trakyalılar, Bulgar boyunduruğuna düşmektense şehirlerinin yıkıntıları altında yok olmayı tercih etmektedirler.*”²¹⁰.

Balkan Savaşları faciasına ve Türk milliyetçilerin etkisiyle, resmi makamların ve halkın eğilimi Türk Milliyetçiliğine kaymıştır. Hatta İslamcılık ve Osmanlıcılık

²⁰⁸ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s. 407.

²⁰⁹ Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, TTK yay., Ankara, 1992, s.71.

²¹⁰ Tefik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 71.

fikirleriyle savaşmak adına Mart 1912’de *Türk Ocağı* kurularak Türkçülük Anadolu genelinde açılan şubelerle sağlanmaya çalışılmıştır²¹¹.

Balkan Savaşı sırasında İstanbul’da “Tetkik-i Mezalim Cemiyeti” adıyla bir cemiyet, zulümleri ve vahşetleri araştırmak için kurulmuş, bununla ilgili birçok belgeyi ve eseri yayınlamışlardır. Hatta Avrupa’nın önemli başkentlerine temsilciler, broşürler, fotoğraflar gönderilmesine ve kamuoyu yaratılmaya çalışılmasına rağmen, bu olaylara karşı Avrupalılar duyarsız kalıyor ve tepki göstermiyorlardı. Resmi devlet yetkilileri de genellikle bu konularla ilgili olarak sessiz kalmayı tercih ediyorlardı ve bu tip görüşmeleri kabul etmeyerek, kapılarını kapatıyorlardı²¹².

30 Ağustos 1913’te *L’Illustration* gazetesinde Pierre Loti’nin Edine’nin kurtuluşundan sonra, Edirne’de yaşayıp, gördükleriyle ilgili yazısı yayınlanmıştır. Bu yazı bir kez daha Bulgarların yaptıkları insanlık dışı işkenceleri ve muameleleri bir yabancıнын gözüyle anlatılması bakımından, üstelik de Fransa’da yayınlanmış olması bakımından önem arz etmektedir.

“ *Bana uzanan çok eli sıktım. Hatta analarının yukarı kaldırdıkları çocuklarınınkini de sıktım, o elleri ki canavar Bulgarların nazarlık yapmak için kestiklerinin aynı idi... Beklentime karşı bayram havasında bir kente giriyordum. Herkes, Müslüman’ı, Hıristiyan’ı, Yahudi’si birleşmişti; ruhlardan sadece, hak ettiğimden yüz kat daha büyük bir minnettarlığın gönül bağı değil, aynı zamanda en korkunç kâbustan, birkaç ay boyunca, insan eti kasaplarının bıçağı altında dehşet ve yılgı içinde yaşadıktan sonra kurtulmuş olmanın topluca meserretinin (şenliğinin) patlaması vardı.*”²¹³.

Pierre Loti, makalesinin devamında Edirne ve çevresindeki köy ve kasabalarda gördüklerini, işittiklerini ve bunların karşısında hissettiklerini aktarmaktadır. Bulgarların Trakya’yı bir çöle çevirdiğinden, kendisine anlatılanlardan ve tasavvur ettiğinden çok daha büyük çirkinliklerle karşı karşıya kaldığını ifade ediyor. Bu çöle dönmüş ovanın topraklarını sadece yıkıntılar, öldürülmüş köylülerin cesetleri, hayvan iskeletleri ve karga sürülerinin kapladığını belirtiyor. Gördüğü yerlerden Havsa’da her tarafın yakılıp, yıkıldığı, katliamdan kurtulmuş yaralı inanların etrafta yatıştığı, caminin mihrap ve camlarının kırıldığı ve Bulgarların buralara büyük abdestlerini yaptığını,

²¹¹ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, E yay., İstanbul, 2006, s. 369.

²¹² Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.322, 326.

²¹³ Sacit Kutlu, **a.g.e.**, s. 412.

mezarlıktaki ölümlerin dahi mezarlıktan çıkarılıp, kemiklerinin etrafa dağıtıldığı ve üzerlerinin pisletildiğini belirtiyor. Köyün kuyusuna Bulgar askerlerinin ırzlarına geçtiği kadın ve çocukların cesetleri atılmış ve üzerlerine mezarlıktan alınmış şahideler yığılmış.

Bulgarların, Edirne'deki son günlerinde yaptıklarını, katliamlardan kurtulmayı başarmış kişilerin tanklıklarından anlatıyor. Bu tanıklarının sadece Müslümanlardan oluşmadığını, Rum ve Yahudilerin de tanıklık ettiğini vurguluyor.

Bulgarların birçok eve girerek, kadın ve çocukların ırzına geçtiğini, her yerin yağma edildiğini, Rumların dörder dörder bağlanarak dereye atıldıklarını, savaş esirlerinin de kuyulara atıldığını yazmıştır. Türk mahallerinde her tarafta yıkılmış camiler, yağmacı ya da şehvet düşkünleri tarafından vurulup, kırılmış kapıların pencerelerin olduğunu tasvir ediyor. Sarayıçi adasına gittiğinde, Bulgarların açıklıktan ölmeleri için bıraktığı dört beş bin Türk savaş tutsağının, açıklıktan ölmek için sıyırdıkları ağaç kabuklarını görünce dehşete kapıldığını belirtiyor. Kurtulanlar Bulgarlar tarafından boğazlanmışlardır.

Edirne'de bulunduğu süre içinde, etraftaki Rumlardan ve Müslümanlardan, Bulgar canavarlarının ellerine düşmemek için, dünya kamuoyunun aydınlatılmasını rica eden çok sayıda mektuplar aldığını ifade etmektedir²¹⁴.

Avrupa'da savaş karşıtı kamuoyunun etkisi ile 1910'da Uluslar arası Barış için Carnegie Vakfı kurulmuş ve bu vakıf Balkan Savaşlarının ardından savaşın nedenlerini ve sonuçlarını incelemek amacıyla bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyonu Fransız, ABD, İngiltere, Rusya, Almanya ve Avusturya- Macaristan delegeleri oluşturmaktaydı. Hazırlanan raporda, I. Balkan Savaşı ile ilgili olarak, "Şiddete karşı yüce bir başkaldırı ve genelde güçsüzün güçlüye karşı ayaklanması" değerlendirmesi yapılmıştır. II. Balkan Savaşı ile ilgili olarak da genellikle Bulgarların Yunanlılar ve Sırlara karşı korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

"Balkanlar'da sivil halklara karşı işlenen olumsuzlukların gerçek suçlusu olarak, kendi çıkarları doğrultusunda savaşın kaçınılmaz olduğunu açıklayan ve savaşı önleyecek kadar güçlü olmadıklarını öne süren devletler suçlanıyordu." Raporda ayrıca

²¹⁴ A.g.e., s. 412- 418.

sömürüye son verilmesi ve bütün uluslar arası anlaşmazlıkların hukuki yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanıyor, bunun Balkan ülkelerine örnek olması isteniyordu²¹⁵.

Balkan Savaşı sırasında, Türklere yönelik Bulgar vahşetinin dayanılmaz boyutlara ulaşmış, kitler halinde göçler ortaya çıkmıştı. Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti tarafından Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e yazılan bir raporda, Bulgaristan'da yapılan zulmün boyutlarına dikkat çekiyor. Bu vahşetin boyutlarını gelecek kuşaklara aktarmak ve uygar dünyanın ilgisini bu konu üzerine çekebilmek için sinema sanatından yararlanmayı öneriyordu. Raporda, medeni dünyanın en son icadı olan bu alete, şehirlerde, kasabalarda, hatta en küçük köylerde bile "temaşa" ortamları yaratılarak, bu vahşet hakkında milletin ve medeni dünyanın bilgilendirilebileceğini söylüyordu. Bunun yapılması için, gerekli araç gereç ve paranın sağlanması gereğine değiniyordu; buna uygun ortamın yaratılmasını rica ediyordu²¹⁶.

Bulgar harbi esnasında Hükümet- i Seniye'nin emriyle " Kırmızı- Siyah" adıyla bir kitap da basılmıştı. Dâhiliye Nezareti Balkan Muharebesini izleyen günlerde durumun tespiti için bazı kişileri görevlendirmiştir. Balkan Harbi'nin devam ettiği günlerde birçok not ve fotoğraf biriktirilmiştir. Bu bölgedeki vahşetin, yıkımın ölçüleri Türkçe, Arapça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere yayınlanmış, kitaplar tab edilmiş ve çoğaltılmıştır. Bu malzeme o dönemde mühim devletlerin konsolosluklarına ve büyükelçiliklere teslim edilmiş ki katliamın ölçülerini anlasınlar diye. Bunları ilgi yerlere göndermek için 320 lira para harcandığı belirtiliyor. Hükümetin belirttiği şekilde yapıldığı, 220 liranın Ahaliyi Müslümanlar hakkında basılan kitap ve vesikalar Tarık Bey adında bir zat tarafından kaleme alındığı belirtiliyor²¹⁷.

Balkan Savaşları sırasında Bulgarların yaptıkları mezalimlere karşı ve Osmanlı Devleti'nin II. Balkan Savaşı'nda Edirne'yi geri almasından dolayı şükranlarını belli etmek ve bir daha Bulgar hâkimiyetine girmek istemediklerini belli etmek için birkaç yerde mitingler düzenlenmiştir. Bunlar; 14 Temmuz 1913 Midye (Kayıköy) mitingi, 29 Temmuz 1913 Edirne mitingidir. Bunun dışında halk Osmanlı hükümetine teşekkür mektupları da göndermiş ve Bulgarların kendilerine yaptıkları ile ilgili örnekler

²¹⁵ **A.g.e.**, s. 403. Carnegie Araştırma Komisyonunun raporuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 153, 154'teki 22. dipnot. Justin Mc Carthy, burada her ne kadar bu komisyonun kayda değer çok önemli belgeler yayınlasa da, komisyon üyelerinin özellikle Bulgar yanlısı bir tutum içerisinde olduklarını vurgulamıştır. Müslümanların çektiği çilelerin ortada ve gözle görülür olmasından dolayı bu önyargılı gözlemcilerin bile onlara yapılan kötülükleri kabul etmekten başka çareleri olmayarak, raporlarında bu gördüklerine yer vermek durumunda kalmışlardır.

²¹⁶ BOA, **DH.KMS**, DN.63, GN.49, 14 M 1332. Bkz. Ek:8.

²¹⁷ BOA, **DH. KMS**, DN.61- 1, GN.53, 20 L 1339. Bkz. Ek:9.

vermişlerdir. Bu mektupların arasında Rumların aynı içerikte gönderdikleri mektuplar da vardır²¹⁸.

3- Bulgarların Durumları ve Bulgarların Göç Ettirilmesi

a- Osmanlı Devleti Yönetiminde Bulgarlar

Dünyadaki milletlerin büyük bir kısmı, özellikle de batı ülkeleri Türkleri hep saldırgan ve istilacı olarak nitelendirmişlerdir. Oysaki geçmişte dünyanın siyasi ve ekonomik yapısı gereği bu milletlerin çoğu dışarıdan gelmişlerdir yaşadıkları yerlere.

Balkanlara Türk toplulukların yerleşmesi ve zamanla çoğalması da tarihin doğal şartları içinde Osmanlıların Balkanlar'da ilerlerken yönetimleri altına aldıkları bölgelere çeşitli Türk topluluklarını yerleştirmeleri ile gerçekleşmiştir. Bunu istilacı bir anlayışla değil, düzenli ve sistemli bir politikayla yaparak, yerli halkın zarar görmemesi için çok özen göstermişlerdir. Buralarda çıkan bazı olaylar, her toplumda olabilecek gündelik problemlerdir.

Üstelik Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde (1300- 1600) Balkanlardaki Türk ve Müslüman olmayan unsurlar en rahat ve toleranslı dönemlerini yaşamışlardı. Balkan toplumlarının bugün hala aynı dil, din ve kültürlerini devam ettirmeleri bunun en büyük göstergesidir. Avrupa devletlerinin ekonomik ve sosyal yapısının değişmesi ile bu durum değişiklik göstermiştir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da meydana gelen olayları sadece Osmanlı devletinin iç düzeninin bozulmasıyla açıklamak elbette doğru olmaz.

Örneğin Bizans yönetimindeki Bulgarlar üzerindeki baskı ve asimilasyon asıl Ortodoks Rum Patrikhanesi tarafından yapılmıştır. İlk Kiliseleri 870 yılında kurulan Bulgarlar, bu tarihten sonra Rum Kilisesinin yönetimi altına girerler ve ibadetlerini kendi dillerinde yapamazlar. Bulgarları Rumlaştırma politikası belki de gerçekleşmeden kısa bir süre önce milliyetçiliğin yayılmasıyla Bulgarların ruhu bu akıma kapılarak, 1825- 1860 yılları arasında Rum kilisesinin baskısından kurtulmak için büyük mücadele verirler. Onlara Osmanlı Devletinin yardım etmesi ile Bulgar kilisesinin kurulması sağlanır. Böylece bin yıldır süren Rum baskısından kurtulmuş olurlar.

²¹⁸ İlker Alp, "Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezaliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Tel'ini", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.26, Nisan 1987, İstanbul, s.47- 49.

Bir yandan Osmanlı devletinin desteği ile kendi kiliselerini kurarken, bir yandan da Rusların desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsız olma ve topraklarını genişletme hayalleri için ayaklanma hazırlıkları başlamıştı. Amaçlarına ulaşmak için bölgede çoğunlukta olan Türklerin nüfuslarını azaltmak gerekliydi. Bunun için Türklere tecavüz, yağma ve tahribat yaparak, değişik baskılarla göçe zorlamışlardı²¹⁹.

Bulgar yazarları, Osmanlı Devleti yönetiminde buldukları tarihi süreci anlatırlarken, padişahlardan ve Türk hükümetinden genel olarak memnun kaldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin Bulgar çocukları Bulgar okullarında okumuşlar, Bulgar tüccarları serbestçe ticaret yapabilmişler. Şikâyetleri sadece bazı vergi memurlarının icraatları, bazı toprak ağalarının sömürüsü ve Çerkezlerdendir²²⁰.

Aslında Bulgar milliyetçiliği ilk olarak Osmanlı Türklerine karşı değil, Rum piskoposlarıyla papazların kötülük ve zulümlerinden dolayı Rumlara karşı çıkmıştır. Bulgarlarda milliyet duygusu, mezhep ayrılığı konusunda, Rum hâkimiyetinden kurtulma gayesini takip eden bir amaç olmuştur. Zaten uzun zamandır iki unsur arasında Makedonya, Tuna boylarında ve Trakya'da birtakım olayların çıktığı bilinmektedir. 19. yüzyılda özellikle Rusların tahrik ve teşvikleriyle, Osmanlı devletinden ayrılan diğer dini ve etnik unsurların faaliyetleri, Bulgarları da cesaretlendirmiştir²²¹.

Türkiye'deki Bulgarların geçmişi, Bizans Devletine kadar dayandırılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yayılmasıyla birlikte, voynuk köylerinden gelen Bulgarlar, özellikle sultan ahırlarında seyislik yapmaya başlarlar. Osmanlı devletindeki sistem gereğince, Ortodoks Bulgarlar Rum Milletine bağlı ve Rum Patrikhanesi'ne bağlıdırlar. Bulgaristan'da 18.yüzyılın ikinci yarısından sora Bulgaristan'daki Kırçalı hareketinin yarattığı kargaşa nedeniyle, İstanbul'a yoğun bir şekilde Bulgarların göçü başlar. 19. yüzyılın başlarından itibaren, Bular milliyetçiliğinin de çıkışıyla beraber Bulgar cemaati İstanbul'da kurulur²²².

²¹⁹ Yavuz Ercan, "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", **Bellekten**, LIV, S 209, TTK yay., Ankara, 2000, s.302.

²²⁰ M. Necmeddin Deliorman, "Bıraktığımız Ülkelerde Zamanın Silemediği İzler: Balkanlar'da 500 Yıllık Türk Hakimiyetinin Hatıraları", **Tarih Konuşuyor Dergisi**, C.5, S.27, Nisan 1966, s.2197. Bulgar edebiyatında Türklerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Leman Ergenç, **Bulgar Yayınlarında Türkler**, TTK yay., Ankara, 1989.

²²¹ Hüdaî Şentürk, **Osmanlı devleti'nde Bulgar Meselesi (1850- 187)**, TTK yay., Ankara, 1992, s.45. Bulgar milliyetçiliğinin doğuşunda ilk sırada etken olan Ortodoks Rumlara karşı gösterilen reaksiyonlardır. Çünkü Bulgarlar üzerindeki Rumlaştırma politikası bir süre sonra Bulgar milli varlığını yok edecek dereceye ulaşmıştır. Bkz. Miñhat Aydın, **Balkanlar'da İsyân Osmanlı- İngiliz Rekabeti Bosna- Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875- 1876)**, 1.baskı, Yeditepe yay., İstanbul, 2005, s.135- 136.

²²² Elçin Macar, "İstanbul Bulgarları", **Toplumsal Tarih**, S 117, İstanbul, Eylül 2003, s.94.

Osmanlı Devleti'nde Bulgarlar, genellikle Marmara Denizi yakınında üç kazada bulunuyordu: Karesi sancağına bağlı Balya ve Bandırma'da, Biga sancağına bağlı Lâpseki'de. Ayrıca Halep'te de az sayıda Bulgar olduğu, fakat bunların daha çok ticaret amaçlı burada bulunduğu tahmin edilmektedir²²³.

Bulgarlar daha 18.yüzyıldan itibaren Balkanlar'da ve özellikle de Bulgar vilayetlerinde hâkim olan iktisadi ve siyasi koşullara bağlı olarak kitlesel olarak İstanbul'a göç etmişlerdir. Bu durum da 19.yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da bir Bulgar cemaatinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bulgar göçmenlerin, Bulgarların ulusal ve kültürel canlanmalarına büyük katkısı olduğu gibi aynı zamanda bu cemaatlerin ortaya çıkmasıyla birlikte İstanbul adeta ulusal merkezlerinden biri haline gelip, Bulgarların dinsel ve manevi kurtuluşunu gerçekleştirme işini üstlenmiştir²²⁴.

İstanbul'a Bulgar yerleşiminin tam olarak ne zaman başladığını söylemek mümkün olmasa da, 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bulgaristan'dan kaçan ve çoğunluğu köylü olan insanların Karadeniz'den Marmara'ya uzanan Anastasios Surları civarındaki 31 köye ve İstanbul yakınında, Valide Sultan'a ait terk edilmiş 4 çiftliğe yerleştikleri konusunda bilgi vardır²²⁵. Fakat 1820'li yıllarla birlikte yerleşim daha kitlesel bir hale dönüşmüş ve cemaat oluşmasına zemin hazırlamıştır. İstanbul'da yaşayan Bulgarların nüfusuna gelince, ilk olarak cemaatin 48.000 kişiden oluştuğu, 13 Haziran 1859 tarihli *Bulgarya* gazetesinin verdiği bilgiye göre de İstanbul ve çevresinde Bulgar nüfusunun 30.000'den az olmadığı ve yıl boyunca, zaman zaman 50.000'in üzerine çıktığı belirtiliyor. Yine aynı gazetede yer alan bilgilere göre 1863'te Bulgarların mensup oldukları loncalar hakkında bilgi verilerek, Bulgar nüfusunun toplam 32.250 olduğu belirtiliyor. 1883'te Sultanın, Eksarhın İstanbul'da kalması konusunda verdiği güvence ile birlikte cemaatin sayısında bir artışın söz konusu olduğu söylenebilir. Balkan Savaşları'na kadar Bulgarların 30.000 kişiye ulaştığı, fakat Kasım 1913'te Eksarhın İstanbul'dan uzaklaştırılması ve yaşanan diğer siyasi olaylar nedeniyle de nüfusta hızlı bir düşmenin olduğu gerçektir. Hatta 1922'ye gelindiğinde cemaatin 8.000 kişiye düştüğü ve bu tarihten sonra da düşmeye devam ettiği de göz önünde bulundurulursa

²²³ Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s.102, 105.

²²⁴ Yeorgios Kiutuçkas, "1878'e Kadar İstanbul'daki Bulgar Cemaati", **19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003, s.36.

²²⁵ Yeorgios Kiutuçkas, **a.g.m.**, s.37.

bugün yalnızca 400–500 kişiden oluşan küçük bir cemaat görünümünde olması normaldir²²⁶.

İstanbul'un erkek Bulgar nüfusuna baktığımızda 1882'de 3.247 iken, 1914'e gelindiğinde yapılan nüfus değerlendirmelerinde Bulgar nüfusuna rastlanmamaktadır²²⁷. Bu durum Bulgar nüfusun savaşlar nedeniyle buradan uzaklaştığının kanıtı olarak gösterilebilir.

Uzun yıllar süren savaşlarda Türk halkı kırılırken, buna mukabil devletin himayesindeki Bulgarlar rahatça iş, güçleriyle meşgul oluyor, gündün güne çoğalıyor ve yabancı propagandacıların etkisi ile gündün güne bölge ticaretini ele geçiriyor, sanatlarına ve kültürlerine sahip çıkıyorlardı. Diğer taraftan harplerin Müslüman halka getirdiği diğer olumsuzluklardan da yararlanarak ürünlerini fahiş fiyatlara satıp, zenginleşiyorlardı. Yine köylerine sağ salim dönebilen Müslümanlar bir süre sonra ekilmemiş arazilerine Hıristiyan tefecilerin el koyduğunu görüyorlardı²²⁸. Bulgarlar arasına bahçivanlık, çiftçilik, dülgerlik ile uğraşanları farklı devletlere geçici sürelerle çalışmaya gidenler vardı. Bunlar oralarda öğrendiklerini memleketlerine döndüklerinde uygular ve hızlı bir şekilde gelişip, zenginleşirlerdi²²⁹. Yine Avrupa'da eğitim gören Bulgar gençler de kurulan Bulgar okullarında dersler vererek Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesine ve yayılmasına sebep olmuştur²³⁰.

b- Bulgarlara Yapılanlar

Her savaşta olduğu gibi, Balkan Savaşlarında da bütün taraflar zarara uğramış ve kayıplar vermişlerdir. Aynı şekilde Bulgarlar da vahşet olaylarının kurbanı olmuşlardı. Bu vahşet olayları çoğunlukla II. Balkan Savaşı sırasında müttefik devletlerin birbirlerine saldırması sonucu ortaya çıktı. Bulgarların Müslümanlar yanında Rumlara uyguladıkları işkencelerin yanında, Rumlar da Bulgarlara bazı şiddet olaylarında bulunmuşlardır²³¹.

²²⁶ A.g.m., s.38- 39.

²²⁷ Kemal H. Karpat, a.g.e., s.146.

²²⁸ Hüdai Şentürk, a.g.e., s.36. Ayrıca bkz. Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, **Rumeli'yi Neden Kaybettik**, Örgün yay., İstanbul, 2007 s. 256- 257.

²²⁹ Hüdai Şentürk, a.g.e., s.37.

²³⁰ Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, a.g.e., s. 256- 257.

²³¹ Justin Mc Carthy, a.g.e., s. 173.

I. Balkan Savaşı'nın başlangıç aşamasında Müslümanların Hıristiyan köylülere karşı giriştikleri tek tük zorbalık eylemleri kaydedilmişse de, bunlar Bulgarların zorbalıklarıyla kıyaslanmayacak kadar az sayıda olmuştur. Osmanlı askerlerinin savaş sırasında herhangi bir yerde Hıristiyanları kıyımdan geçirmeleri ile ilgili her hangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Müslümanların Hıristiyanlara karşı giriştikleri kıyım hareketleri daha çok II. Balkan Savaşı sırasında bir oç alma niteliğini taşımaktadır²³².

II. Balkan Savaşı sırasında kaçtıkları köylerine dönen bazı sığınmacılar, Hıristiyanlara, özellikle de Bulgarlara karşı, onların daha önce göstermiş oldukları davranışları gösterdiler. Örneğin Bulgar işgali sırasında Havsa'daki Türk Mahallesi tamamen yakılıp yıkılmıştı. Türkler burayı geri alınca bitişiğindeki Bulgar köyü aynı muameleye uğradı ve evleri tamamen yıkıldı. Tekirdağ'da, Malkara'da ve diğer bazı kentlerde Hıristiyanların ırzına geçildi ve öldürüldüler. Bulgar köylüler bu saldırılardan kaçarken saldırılara uğrayıp öldürüldüler.

Balkan Savaşları sırasında kalabalık sayıda Bulgar sığınmacı Doğu Trakya'dan kaçmıştır. Örneğin, Edirne vilayetinin Osmanlılarda kalan bölümünden Bulgar halkının çok büyük yüzdesi kaçmıştır. Yöredeki Bulgar nüfusunun yarısından fazlası, Osmanlıların yeniden burayı zapt etmesi ile birlikte göç etmiştir (50.000'in üzerinde).

Doğu Trakya'dan ayrılan Rumlarla Bulgarları kıyasladığımızda, Bulgarların akıbeti daha kötü olmuştur. Bulgarlar, savaştan yenik ayrıldığından Osmanlı topraklarından çok az pay almış ve üstelik aldıkları yerlerin çoğu dağlık arazi olduğundan çok verimli araziler değildi. Doğu Trakya'dan göç eden Bulgarlar bu arazileri, Sırbistan'ın ve Yunanistan'ın ele geçirdiği yörelerden gelen göçmenlerle paylaşmak durumundaydı. Bulgaristan'a bu dönemde giden sığınmacıların sayısını Bular hükümeti 100.000'in üzerinde tespit etmişti²³³.

Osmanlı ordusu, II. Balkan Savaşı sırasında Bulgarların elindeki yerleri geri almak için giriştiği savaşta, Bulgarların yaşadığı köylere, daha önceden Müslümanlara yapılanlara benzer muameleler yapmışlardır²³⁴. Bu duruma örnek olarak aşağıdaki birkaç örneği vermenin açıklayıcı olacağı inancındayız.

Savaş sona erdikten sonra Bulgaristan'ın İçişleri Bakanlığına gelen haberlere göre, Türklerin Doğu Trakya'da yaşayan Bulgarlara bazı baskılar yaparak, buradan göç

²³² A.g.e., s. 174.

²³³ A.g.e., s. 176.

²³⁴ A.g.e., s. 168, 72.dn.

etmelerini sağlamak istedikleri bildirilmiştir. Doğu Trakya'dan Bulgarların göçlerinin devam etmesi bir nevi bunun göstergesi sayılmaktadır²³⁵.

“Türk Vahşeti” başlığıyla 4 Ekim 1913 tarihli *Utro* gazetesinde Türklerin Bulgar asıllı vatandaşlarına yaptıkları vahşetler anlatılmıştır. Trakya'da 150 hanelik, aşağı yukarı 1200 kişilik bir Bulgar köyünde yaşayanlar, Türklerin herhangi bir kötülük yapacağını düşünmeyerek burada yaşamlarını sürdürmüşler, fakat Türk eşkıyalarının ve askerlerinin buraya gelmesinden sonra yanıldıklarını görmüşlerdir. Köyden kaçabilenler çok az sayıda olup, bütün evler yakılıp yıkılmış, genç kızlara ve kadınlara tecavüzde bulunulmuş, köyün erkekleri dayak atılarak öldürülmüş. Birçok çocuğunu kaybeden kadınlar perişan yollara düşmüşler. Bazı kadınlar kaçırılarak, günlerce kendilerinden haber alınamamış, ya yarı ölü ya da ölü olarak köy yakınlarında bulunmuşlar. Köyde ne var ne yoksa savrulup, saçılmış ve Türkler tarafından el konulmuştur²³⁶.

Yine Uzunköprü yakınlarındaki Tırnovo, Eniköy, Çopköy gibi büyük Bulgar köylerinde de bütün evlerin taş taş üstünde kalmayacak şekilde yakıldığı belirtiliyor. Uzunköprü yakınlarında yakalanıp, kaçamayan bazı Bulgarların da tutuklandığı belirtiliyor²³⁷.

“Edirne'deki Bulgarlar” başlığıyla verilen bir habere göre Ulupaşa köyünden, Havsa'dan ve Osmanlı köyünden göç etmiş 172 kişilik bir grubun Mustafapaşa'dan geçerek Bulgaristan'a ulaştığı bildiriliyor. Bunların aktardığı bilgilere göre, köyelerine gelen birkaç kişiden oluşan asker grubu onlara 10 saatlik mühlet vererek eşyalarını biran önce toplayıp göç etmeleri gerektiğini, bu kararın Türk hükümetince desteklendiğini ve bütün Hıristiyanların göç etmeleri gerektiği, onların yerlerine Bulgaristan'daki Türklerin yerleştirileceği kendilerine bildirilmiştir. Ayrıca taşınır ve taşınmaz mallarının karşılığında kendilerine Bulgaristan'dan gelecek göçmenlerin mallarının verileceği ilave edilmiştir. Köyde herkesin panik içerisinde, yanına en gerekli eşyaları alabilmek için çaba sarf ederken etrafın curcunaya dönüştüğü ve ister istemez yola jandarmaların eşliğinde koyulduklarını anlatıyor. Dört gün sonra kendilerine refakat eden jandarmaların yanlarında olan paraları zorla istediklerini, onların da her şeylerini bırakarak kaçtıklarını belirtiyor. Üç- beş köyün aşağı yukarı bırakmış olduğu

²³⁵ *Utro*, Sofya, 2 Kasım 1913, no: 964, s.3.

²³⁶ *Utro*, 4 Ekim 1913, Sofya, no: 966, s.3.

²³⁷ *Utro*, 4 Ekim 1913, Sofya, no: 966, s.3

mal varlığının 300 dolu araba, 5.000 kadar büyükbaş ve küçükbaş hayvan, aşağı yukarı 2.000 kişi erkek, kadın, çocuk ve yaşlı²³⁸.

Gümölcine’de yaşayan Bulgarlara, Türk yetkilileri Bulgaristan’a göç ettikleri takdirde, can ve mallarını kurtarabilecekleri tehditlerini savurduktan sonra, buna uyan Bulgarlar kabileler halinde yerlerini terk ederek göç etmeye koyulmuşlarken, bu sefer de Türk eşkıyaların yollarını keserek onlara zulüm ettiklerini, canlarını zor kurtardıklarını anlatmışlardır²³⁹.

Yine bir gazete haberinde “Türk Terörünün Kurbanı” başlığıyla şöyle bir olay aktarılıyor: Gümölcine’de çok ünlü bir Bulgar tüccarın iki yaşındaki çocuğu herkesin gözü önünde, Türkler tarafından öldürülerek, kasabada terör havasının estirildiği belirtiliyor²⁴⁰.

Bir Bulgar gazetesinde yer alan habere göre; savaş sonrasında Bulgar yönetiminde kalan topraklardaki Müslüman- Türkler, Osmanlı yetkilileri kendilerine Edirne’ye göç etmeleri konusunda güvence verdikleri halde, Bulgar hükümetinin koruyuculuğuna güvendiklerini belirterek orada yaşamaya devam etmişlerdir²⁴¹.

1 Ekim 1913 tarihli bir özel habere göre; Balkan Savaşları’nın cereyan ettiği sırada Edirne vilayetinden kaçıp, Bulgaristan’a göç etmiş olan Bulgarlar ve Ermenilere ait arazi ve taşınmazlarının Türk hükümeti tarafından çok cüzi fiyatlara Müslüman- Türk göçmenlere satıldığı belirtiliyor. Bu konuda Bulgar hükümetinin birtakım girişimlerde bulunması isteniyor²⁴².

Bazen gelen muhacirler geçtikleri yerlerde Hıristiyan köylerine rastladıklarında olaylar çıkmıştır. Hatta Alpulu köyünde yerli Hıristiyanlar ile muhacirler arasında

²³⁸ **Utro**, 10 Ekim 1913, no: 972. Aynı şekilde Türk tarafından sınıra kadar refakat edilerek, 150 kadar Bulgar göçmenin sınırı geçtiği ve kendilerine Türkler tarafından iletilen mesaja göre Bulgaristan tarafındaki Türklerin de Türkiye’ye gönderilmesini istediklerini bildirmişlerdir. Bkz. **SDİA**, f. 176, op. 2, ae. 1495, s. 61, 6 Ekim 1913, Ek: 10. Aynı telgrafa cevaben 10 Ekim 1913 tarihinde gönderilen yazıda ise sınırdan bu şekilde gönderilen Bulgar göçmenlerin geçmesine izin verilmemesi gerektiği bildiriliyor.

²³⁹ **Utro**, Sofya, 5 Ekim 1913, no: 967.

²⁴⁰ **Utro**, 14 Ekim 1913, no: 976, s.2.

²⁴¹ **Utro**, Sofya, 10 Eylül 1913, no: 942. Burada ilginç olan nokta Bulgar basınının Bulgaristan’da yaşayan Müslüman- Türklerle yapılanlardan bahsetmemesi ve bu olayların sonucunda meydana gelen binlerce göçü görmezden gelmesidir.

²⁴² **Utro**, Sofya, 1 Ekim 1913, no: 963. Yine aynı gazetede daha sonra bu konuda Bulgar hükümetinin Türk hükümetinin bu satışları durdurması için girişimlerde bulunduğu ve bu tip uygulamaların hiçbir anlaşmaya uygun olmadığı belirtiliyor. Bkz. **Utro**, Sofya, 3 Ekim 1913, no: 965, s. 1.

çatışma olmuş ve köy yakılmıştır. Yine bu Hıristiyan köylülerden bazıları da Sarıçal köyü yakınında bazı askerleri öldürmüşlerdir²⁴³.

Savaş alanına yakın yerlerde yaşayan Hıristiyan halkın birçoğu da kaçmıştı. Fakat Bulgarların daha önce yaşadıkları yerlere bakıldığında, Müslümanlara yapılanlarla kıyaslanmayacak şiddet gösterilerinin örnekler vardı. Birkaç dükkân yağma edilmiş olsa da çok büyük zarar yoktu²⁴⁴.

Bulgarların kısa işgalleri sırasında, köy muhtarlarının mühürleri zorla ellerinden alınarak ya da Bulgarların ölüm tehdidi ile bazı belgeleri halka zorla imzalattıkları ile ilgili mektuplar Osmanlı Hükümetine gönderilmiştir²⁴⁵. Bu yöntem dünya kamuoyunu yanıltmak için yapılarak, güya Bulgarların adil bir idare sağladıklarına dair görüş oluşturulmaya çalışılmıştır.

c- Bulgarların Göç Ettirilmesi

1878'den 1913'e kadar Balkan komitacılarının ve çetelerinin Osmanlı Devletine karşı uyguladıkları politika ve eylemlerden etkilenmiş görünen İttihat ve Terakki, uygulayacağı sevk ve iskân politikalarında Balkan etkisini hissettirecektir. Balkan Savaşları sonrasında gelen muhacirlerin sayıca çokluğu, gayrimüslimleri yerinden edilmesi politikasını uygulamaya sokulmasına sebep olacaktır. Hatta bu olay Edirne mebusu Mehmet Faik Bey tarafından şöyle anamlandırılacaktır; "Biz tehciri komşularımızdan öğrendik."²⁴⁶

Osmanlı sınırlarında bulunan birçok Bulgar köyüne jandarma kuvvetleri ile gözdağı verilerek, belli bir sürede hazırlanıp, buldukları yerleri boşaltmaları istenmiştir. Böylece ileride oluşabilecek tehlikelere karşı önlem alınmış oluyor ve yeni Türk Devleti'nin homojen ir yapıya sahip olmasa zemin hazırlanıyordu.

²⁴³ Georges Remond, **Bir Fransız Gazetecin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, Profil yay., İstanbul, 2007, s.72.

²⁴⁴ **A.g.e.**, s.45.

²⁴⁵ İlker Alp, **a.g.m.**, s.49.

²⁴⁶ MMZC, 3, 5, 1, 24, 11 Aralık 1918, s.297'den aktaran Fuat Dünder, **a.g.e.**, s.34.

B- GÖÇMENLERİN İSKÂN ETTİRİLMESİ

1- Müslümanların Osmanlı Topraklarındaki İskânı

Balkan savaşları sırasında ve sonrasında Müslüman göçünün büyük miktarlara ulaşması üzerine, hükümet tarafından yeni düzenlemeler getirilmesini zorunlu hale getirdi. Bunun için 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edildi. Bu nizamnamenin uygulanmasına Dâhiliye Nezareti görevlendirildi. Buna göre, dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk, iaşe ve iskânlarını sağlamak ve Osmanlı topraklarından dışarıya göçü engellemek görevlerine sahip oldukları belirlenmişti²⁴⁷.

Göç problemini halletmede devlet kuruluşlarının yanında halktan ve sivil toplum önceliklerinden de önemli yardımlar sağlanıyordu. Bunlara örnek olarak verebileceğimiz: Rumeli Muhacirin-i İslami'ye Cemiyeti'dir²⁴⁸.

Göçmenlerin yerleştirilmesi genellikle göçmen komisyonunun bir üyesi tarafından kafilenin tespit edilen yere yerleştirilmesi ile gerçekleşir. Komisyonun ülkenin bütün topraklarıyla ilgili bilgisinin olmaması nedeniyle, yerleştirilen yerlerde bazen verimsiz, tarıma elverişsiz ve çorak topraklarla da karşılaşılabilir. Bu tip şanssız durumlarla karşılaşanlar, bir süre buralarda tutunmaya çalışıp, başarısız olunca yeniden yollara dökülmüşlerdir²⁴⁹.

Hükümet, Türk nüfusunun azaldığı yerleri, gelen muhacirlerle takviye etmeye çalışıyordu. Göçmenlerin yerleştirildiği, başta gelen vilayet Edirne idi. Bunun dışında Balkanlar'dan gelen Türkler çoğunlukla İzmir, Aydın, Denizli, Adana ve Karesi'ye yerleştiriliyorlardı²⁵⁰.

İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olduğu yıllar içinde (1913–1918), Anadolu'nun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi için uygulanan göç ve iskân politikasının²⁵¹

²⁴⁷ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s.60; H.Yıldırım Ağanoğlu, **a.g.e.**, 151.

²⁴⁸ H.Yıldırım Ağanoğlu, **a.g.e.**, s.155.

²⁴⁹ Bela Horvath, **Anadolu 1913**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1997, s.45.

²⁵⁰ Yıldırım Ağanoğlu, **a.g.e.**, s.168. Balkan Savaşları sonrasında göçmenlerin iskan edildikleri yerler ve göçmenlere yapılan yardımlarla ilgili olarak bkz. Ercan Haytoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Bulgaristan'dan Denizli'ye Yapılan Göçler", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (Güz 2005), s.73-89. Tülay Baran, "Balkan Harbinden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: 1, S: 1, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., İzmir, 1991, s.201-219.

²⁵¹ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s.11.

Balkan Savaşları ve sonrasında Bulgaristan'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan Bulgaristan yönünde yaşanan göçlerde önemli bir etkisi olduğu yadsınamaz.

İttihat ve Terakki Osmanlısı döneminde bazı olaylar daha öne çıkmış bazıları da unutulmaya yüz tutmuş gibi görünmektedir. Fakat bu dönemde meydana gelen olayların günümüz Türkiye iç ve dış siyasetini derinden etkilediği artık bilinmektedir.

Osmanlı Devleti, karşı karşıya kaldığı muhaceret sorununu önceleri mahalli tedbirlerle çözmüş, fakat bu sayının artması, sorunu merkezi düzeyde halletmek için özel teşkilatlar kuracaktır. Komisyon kurulmasına rağmen göçmenlerin yerleştirilmesi ve iskân dılması sırasında planlı hareket edilmediğinden ve uygulanan iskân politikalarından dolayı göçmenler bulaşıcı hastalıklara yakalanarak, toplu ölümlerle karşı karşıya kalıyorlardı²⁵².

Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlere arazi ve hane dağıtımı yapılmaktaydı. Hane başına veren toprak 1870'li yıllarda 100 dönüm iken, muhacirlerin artması ve devletin hazine arazisinden yer açmak durumunda kalmasından dolayı 1890 sonlarına doğru yarım dönüme kadar düşmüştür²⁵³.

Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı göçlerin hepsi savaşla birlikte gelen yenilgilerle artmış dolayısıyla, devlet en buhranlı günlerinde göçmenlerin iskânı politikasıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır²⁵⁴.

Balkan Savaşları'ndan sonra Anadolu'ya 640.000 kişi göç etmiştir.

İttihat ve Terakki bir yandan göç ve iskân sorunuyla baş etmeye çalışıyordu, diğer yandan da geleceğe yönelik projeler de geliştirerek, iskân politikasını olabildiğince detaylı yürütmeye çalışıyordu. İskânla ilgili projelerden birisi de muhacirlerin iskân edildiği köylerin uygun bir şekilde isimlendirilmesi idi²⁵⁵.

Toprak kayıpları ile birlikte Avrupa'dan, Balkanlar'dan ve Kırım'dan sürülen Türkler genellikle nüfus açısından daha kritik bölgelere ve stratejik açıdan önemli yerlere iskân edilmişlerdi²⁵⁶.

²⁵² A.g.e., s.48- 49.

²⁵³ A.g.e., s.49.

²⁵⁴ A.g.e.,s.52.

²⁵⁵ 1913'te yayınlanan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nde muhacirlerin yerleştirildikleri yeni inşa edilen köylere uygun isimler verilmesi özellikle vurgulanmış. Bkz. Fuat Dündar, a.g.e., s.82.

²⁵⁶ Fuat Dündar, a.g.e., s.165.

Osmanlı hükümeti savaş devam ederken dahi muhacirlerin yerleştirilmesi ve gereken yardımların yapılması konusunda yapılması gerekenleri yapmaya çalışmıştır. Örneğin Edirne Vali Vekili Defterdarı tarafından Dâhiliye Nezaretine 1 Aralık 1912'de gönderilen belgede; Bulgaristan'dan vürut etmekte olan muhacirlere mümkün surette yardım edilmekte olduğu ve şimdiye kadar hiçbir muhacirin rencide edilmediği, bu durumun ayrıca Cısr-i Mustafa Paşa kaymakamının sorumlu olduğu bölgede de aynı şekilde olduğu belirtiliyor²⁵⁷.

Muhacirin Komisyonu, gelen göçmenleri tüm Trakya ve Anadolu'ya dağıtarak iskân edilmesini sağlamıştır. En fazla iskân Doğu Trakya ile Batı Anadolu'ya yapılmıştır. Toplam olarak kaydedilen sığınmacı sayısı ise 413.922'dir²⁵⁸.

Devlet çok ciddi bir şekilde yönetilmeyi bekleyen sorunlarla karşı karşıyaydı. Cami, okul gibi kamu binaları savaş yaralıları ve göçmenlerle dolup taşmıştı. Pek çok aile malını, mülkünü kaybetmiş, başsız kalmış, devletin geri kalan topraklarında yeni hayatlarını kurmaya çalışarak Anadolu'ya göç etmişlerdi²⁵⁹. Devletin buna göre, daha küçük topraklarda oluşan düzenin gereklerini karşılayacak şekilde vergi sistemini oluşturması ve sorunları gidermesi gerekmektedir.

Balkan Savaşları öncesinde ve sonrasında İstanbul'a gelen göçmenler, mümkün olduğunca kısa bir sürede İstanbul dışında yerleştirilmeye çalışıldı²⁶⁰.

Göçmen nüfusun yerleştirilmesi meselesi Osmanlı Devletini büyük güçlüklerle ve sorumluluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Hastalıklar nedeniyle oldukça fazla oranda can kaybına uğranmasına, kötü beslenme ve yeni mekânlara alışma zorluklarına rağmen, yerli halkın barınma ve beslenme konusundaki yardımları sayesinde, yerleşim ile ilgili süreç oldukça sorunsuz yaşanmıştır. Geleneklerimizden kaynaklanan yardımseverlik duygularıyla, göçmenlerin yerleşmelerine büyük katkı sağlanmıştır. Yerli halk, göçmenlere yatacak yer ve yemek verdi, hatta çok düşük ücretler karşılığında göçmenlere ev bile yapıldı. Kullanıma hazır arazilerin olması, büyük çoğunluğu toprak işleyen göçmenlerin eski işlerine devam etmelerini de sağlamış oldu²⁶¹.

²⁵⁷ BOA, **DH-İD**, DN.85, GN.26, 1 Aralık 1912.

²⁵⁸ Justin McCarthy, **a.g.e.s.** 186.

²⁵⁹ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **a.g.e.**, s. 357.

²⁶⁰ **A.g.e.**, s. 366.

²⁶¹ Kemal H. Karpat, **OsmanlıModernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, İmge yay., Ankara, 2002, s.130- 131.

1865 civarında kurulan *Muhacirin Komisyonu*, göçmenlerin huzur içinde yerleşebilmeleri için gerekli ekonomik ve hukuki zemini hazırlamak için çok önemli rol oynamıştır. Muhtelif vilayetlerdeki işlenmemiş arazileri tespit ederek, bunların göçmelere tahsis edilmesi sağlanmış. Birçok durumda yük hayvanı ve tohum sağlanmıştır. Hükümet, bu arazileri muhacirlere hayatlarını devam ettirebilmeleri için vermişti. Tarımsal üretim ve öşür gelirlerindeki yükselme her ne kadar daha önceden planlanmamış olsa da, göçmenlerin hayatlarını kazanmaya yönelik faaliyetlerinin doğal bir sonucu²⁶².

2- Bulgarların Bulgaristan'daki İskân

Bulgaristan, aynı Osmanlı Devleti gibi, kısa bir sürede devletin barındırabileceği ve ihtiyaçlarını karşılayabileceğinden çok fazla göç sorunuyla karşılaşmıştı. Üstelik Bulgaristan'a kalan Türk toprakları, Osmanlı Devleti'nde bırakılanlarla kıyas edilmeyecek kadar verimsiz ve dağlıktı. Fakat devletin en kısa zamanda göçmen sorununu halletmesi gerekmektedir.

Bulgaristan, göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili sorunları ortadan kaldırmak için bazı çözümler üretmeye çalışmıştır. Bunlardan bir tanesi ise; Bulgaristan hükümetinin göçmenlerin yerleştirilmesi için oluşturduğu İskân Komisyonu'nun, İçişleri Bakanlığı'nın Ziraat Bankası ile işbirliği yaparak emlak ve toprak satın alınarak, ipotekle göçmenlere verilmesi konusunda düşünülen tasarıdır²⁶³.

Midye- Enez çizgisinin diğer tarafında bulunan 20- 30 köyden Bulgarların Bulgaristan'a göç ettikleri²⁶⁴ ve bu göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda Bulgar hükümeti de aynen Türk tarafı gibi zorluklar çekmektedir.

Bulgaristan'ın Stara Zagora (Eski Zağra) kasabasına gelmiş ve sokaklarda, orda burada sığınmış, soğuk kışı kendi başlarının çaresine bakarak geçiren, Bulgar hükümetinin bir türlü onlara yerleşecek yer vermemesi ve birçok göçmenin sokakları doldurması durumuna vatandaşlarından gelen tepkiler de olmuştur²⁶⁵. Göçmenlerin yerleştirildikleri okulların kapalı olması nedeniyle, öğrencilerin derslerinden geri kalıp,

²⁶² A.g.e., s.131.

²⁶³ *Zora*, 6 Ekim 1913, no: 271.

²⁶⁴ *Dnevnik*, 14 Eylül 1913, no: 3965

²⁶⁵ *Zora*, Stara Zagora, Ekim 1913, no: 270.

başarısız olacağından dolayı biran önce buralardan çıkarılmaları konusunda basında haberler yer almıştır. Ayrıca Eski Zağra'da devlete ait karargâhlardan ikisinin boş olduğu ve göçmenlerin buraya yerleştirilebileceği böylece devlete vergisini ödeyen vatandaşların, göçmenlerle birlikte mağdur olmayacağı konusunda öneriler yapılmıştır²⁶⁶.

“Balkan” adıyla kurulan bir dernek Balkan Savaşları sırasında hayatlarını kaybetmiş olanların ailelerine maddi yardımlar yaparak, savaşın acılarını bir nebze ortadan kaldırmaya çalışmışlardır²⁶⁷.

Balkan Savaşları ve sonrasında Bulgaristan'a göç etmiş olan Bulgarların, devlet için büyük bir yük oluşturmaları ve ileride Bulgaristan'ın emellerine ulaşması için olası ihtimallerin çıkması halinde tampon görevi üstlenecek olmaları, geri dönüp topraklarına sahip çıkmaları konusundaki teşvik edici politikalara neden olmuştu. Bu nedenle Bulgaristan, Türk hükümetinden bir takım taleplerde bulunduysa da, belli ki Türk hükümetinin iskân politikaları çerçevesinde bunu kabul etmeleri mümkün değildi.

Her iki hükümet tarafından oluşturulmuş olan Karma Komisyonunun çalışmalarıyla ayrıca karşılıklı göç ettirilmiş olan göçmenlerin kalan mal varlıklarıyla ilgili tespitler de yapılarak, bedellerinin hükümetlerce karşılanması karar verilmiştir²⁶⁸.

3- Göçmenlerin Durumu

Balkan topraklarının kayıplarının ardından Anadolu'da Müslüman ve Türkler artık ezici ve bir etnik ve dinsel çoğunluk oluşturuyorlardı. Balkan savaşları öncesindeki göçler ile birlikte Müslüman nüfusun oranı %75-80'e kadar yükseldi. Yine 1912–1918 yılları arasında bir buçuk milyon Müslüman'ın daha Osmanlı Devleti topraklarına göç ettiği otoritelerce kabul edilmektedir²⁶⁹.

Göçmenler, yerleştikleri yerlerde sosyal çevreye adapte olmakta zorluk çekmişlerdi. Her ne kadar aynı dinsel inanıştan, aynı etnik kökenden gelseler de,

²⁶⁶ **Zora**, Stara Zagora, 27 Kasım 1913, no: 277.

²⁶⁷ **Utro**, 12 Ekim 1913, no: 974.

²⁶⁸ **Utro**, 2 Kasım 1913, no: 994.

²⁶⁹ Kemal H.Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, İmge yay., Ankara, 2002, s.140-141.

yüzyıllardan beri Rumeli’de farklı kültürlerle yoğrulan bu insanların Anadolu insanıyla birden bire kaynaşması beklenemezdi.

Balkan Savaşları sonrasında içine düşülen durum bu insanlara ağır gelmiş ve kabul edilmekte zorluk çekilmişti. İtilip kakılmak, insan yerine konmamak ve en nihayetinde adına azınlık denilen ikinci sınıf bir statüyü kabul etmek onlara zor gelmiş ve çözümü göç etmekte bulmuşlardı.

Devletin on binlerce göçmeni bir anda iskân etmesi mümkün değildi. Bu nedenle muhacirler bir süre camiler, boş çiftlikler, sur dipleri, barakalar, boş araziler gibi geçici iskân yerlerinde tutuldu. Sosyokültürel çatışmalar ve sorunlar da ilk olarak buralarda başladı. Göçmenler, geldikleri bölgenin halkıyla hatta kendi aralarında da çatışmalara başladılar. Örneğin daha önce gelen göçmen gruplarına yapılan yardımların kendilerine yapılmamasından dolayı sorunlar ortaya çıktı²⁷⁰.

Göçmenlerin yaşadıkları bu uyum sorunlarının ardından ekonomik, askeri ve siyasi anlamda devlete ciddi anlamda katkılar sunduklarını da söyleyebiliriz. Ziraî üretime yeni tekniklerin getirilmesi, yeni ürünlerin ekilmeye başlanması artış gösterdi. Yine I.Dünya Savaşı sırasında da orduya askeri anlamda büyük destek sağladılar²⁷¹.

Göçmenler, Anadolu’da, zamana göre ileri fikirlerin yayılmasında rol oynamışlar. Ayrıca Türk göçleri ekonomik ve sosyal yönden de Anadolu’yu etkilemiştir²⁷².

Göçmenlerin, Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşadıkları çok önemli sorunlardan birisi de bulaşıcı hastalıklardı. Tarihte, birçok savaşların sonucunda hastalık salgınlarının etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle hastalıkların insanların ölüm nedenlerinin başında geldiği için tarihi biçimlendirmede de önemli rol oynadığı görüşü yaygındır²⁷³.

Balkan Savaşları’nın tetiklediği göç sonucunda İstanbul yine göç kabilelerinin akınına uğramış ve bu durumun İstanbul üzerinde değişik etkileri olmuştur. Bunlardan

²⁷⁰ Tuncay Bilecen, **a.g.m.**, s.83-84. H.Yıldırım Ağanoğlu, **a.g.e.**, s.238.

²⁷¹ Tuncay Bilecen, **a.g.m.**, s.84.

²⁷² **A.g.m.**, s.79.

²⁷³ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, TTK yay.,Ankara,2005,s.3; Oya Dağlar, “Balkan Savaşı’nda Salgın Hastalıklar”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.104, (Ağustos 2002), s.57.

biri, İstanbul'da can güvenliği arayan bu insanlar, buraya "taşralı" havasını getirmişlerdir. Göçmenlere duyulan tepkilerden bir tanesidir²⁷⁴.

Göçmenlerin Osmanlı Devleti'ndeki hazin durumunu Georges Remond kendi ifaesiyle şöyle anlatmaktadır:

*"Gözlerimle gördüğüm feci ve dehşet verici olayları hakkıyla tasvir etmek mümkün değildir. Yenilginin dehşeti, soğuktan ve açlıktan ölüm, yaralıların durumları, öyle kalemlerle, sözle tarif ve tasvir edilecek şeylerden değildir. Belki ben acizlik göstermiş olurum da başka biri yapar. Memleketin gül renginde olan toprakları, büyük fakat letafetten uzak; halkı da koyu yeşil kaputlara veya bezlere sarılmış, başlarında birer sivri külah, yenilmiş bir halde yürümekte ve kadınları da, etraflarına dolaşan her türlü felaketlerden korkuya kapılmış; ayaklarında geniş donları, sırtlarında veya kucaklarında çocuklarıyla, o eski arabaların arkasından gitmektedirler. Can çekişmekte olan asker sürüleri de çırılçıplak sular ve çamurlar içinde sessiz sedasız kaçmaktadırlar. Bu dehşet verici felaketi ben kolay kolay tasvir edemem"*²⁷⁵.

Bu savaşta meydana gelen katliamların tertibi uzun müddet zarfında yapılmıştır. Yine de Türk milleti sakinliğini korumayı başarmıştır. Geri çekilme esnasında Hıristiyan köylerinden geçen Türk askerleri hiçbir saldırı ve yağma olayını gerçekleştirmemişlerdir²⁷⁶. Yine de ne yazık ki Avrupa basınında yer alan haberlerde "katil" ve "kan içiciler" olarak algılanmıştır Türk milleti²⁷⁷.

Savaşın Türk halkına getirdiği sonuçlarını tasvir ederken Georges Remond şöyle demektedir: *"Yine de gerçek dehşeti, cehennem kapılarından birkaç defa girmiş çıkmış bir ressam bile tasvir edemez"*²⁷⁸.

*"Göçmen kervanları sürekli geliyorlardı. Yol, toprağın durumuna göre gözden kaybolup tekrar ortaya çıktıkça bu kafileler de gizlenip yine görünüyordu. Bu kadar insan nereden çıkıyordu? Civarlarda köyler o kadar azdır ki, şu muhacirlerin o köylerden geldiklerine inanılamıyordu"*²⁷⁹.

²⁷⁴ Sevim Hacıoğlu, "Güvenlik Boyutunda Bulgaristan'daki Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 5, Genelkurmay yay., Ankara, Temmuz 2005, s.135.

²⁷⁵ Georges Remond, **a.g.e.**, s.52- 53.

²⁷⁶ **A.g.e.**, s.56.

²⁷⁷ **A.g.e.**, s.52.

²⁷⁸ **A.g.e.**, s.54.

²⁷⁹ **A.g.e.**, s.59.

Savaşın sona ermesi, Müslüman sığınmacıların güvenliğinin sağlanması anlamına gelmiyordu. Göçmenler, tanımadıkları ama Osmanlı yönetiminde olan topraklarda yeni bilinmezlere yol almak, ya da atalarının da yaşadığı kendi yurtlarının, topraklarının olduğu evlerine dönmek arasında kalmışlardır. Bilinmeye doğru göç etmektense, kendi bildikleri topraklarına dönme fırsatı daha cazip gelmiş, komşularının duyduğu nefret konusunda, içlerinde acılar uyandıran hatıralarına ve bilgilerine rağmen, Bulgar komitacıların tehlikesine rağmen ve Bulgar hükümetinin düşmanca uygulamalarına rağmen v dönüş yolunu seçenler çok olmuştur²⁸⁰.

1913 yılının Temmuz ayında Balkan Savaşlarının izlerini Osmanlı Devleti'nin her yerinde hissettirdiği bir dönemde, Anadolu'daki gezisi sırasında Balkanlar'dan gelip, Konya'ya gönderilmiş göçmenlerle karşılaşan Macar Bela Horvath, göçmenlerin durumunu şöyle tasvir ediyor:

“Son derece büyük binanın koridorlarında ve merdivenlerinde bekleyen kederi insanlarla karşılaşıyoruz. Çoluk çocuk ortada kalan ve kendilerine yerleşecek bir avuç toprak gösterilmesini bekleyen bu insanlar Balkan'dan gelen muhacirler. Şehir u göçmenlerle dolu. İstasyon çevresinde resmi binalarda, avlularda ve meydanlarda bohça ve denkleri başında bekleyen kadınlarla, eli yüzü kirli çocuklarla, yere çömelmiş ve sessizce bekleyen (ve hükümetin çözüm bulmasını sabırla bekleyen) erkeklerle karşılaşıyorsunuz. Kim bilir insanlar bu ucu bucağı belli olmayan eşya ve denk kargaşası arasında kendilerinininkini nasıl buluyorlar? Makedonya'da kana susamış vahşi Sırplar tarafından (hem de Hıristiyanlık adın!) kim bilir kaç yakını öldürülen bu zavallı insanlar şimdi resmi dairelerin koridorlarında dizilip birilerinin kendileriyle ilgilenmesini bekliyorlar. Bu binanın koridorlarında, insan aklının kabul edemeyeceği sefalet içinde aileler yaşıyor, anneler çocuklarını emziriyor, yemek yiyor, yattıyor ve hayatlarını sürdürmeye çalışıyorlar.”²⁸¹

Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerin, ülke için son derece yararlı başka yönleri de olmuştur. Bir taraftan savaşlar nedeniyle azalan Anadolu nüfusuna katkıları olmuştur, diğer yandan da çalışkanlık ve kültürel bakımdan ülkenin zenginleşmesini sağlamışlardır. Geldikleri ülkelere, Anadolu'dakinden kesinlikle daha gelişmiş iş araçlarını ve kaliteli tohumluk getirerek kısa sürede yerleştikleri yerleri kalkındırmışlardır. Bazen koşulların elverişsiz olduğu ve alışık olmadıkları iklimlerin

²⁸⁰ Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 179.

²⁸¹ Bela Horvath, **Anadolu 1913**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1997, s.12.

olduğu yerlere yerleştirilenlerin tamamen başarısızlığa uğramaları da söz konusu olabiliyordu²⁸².

Ülkeye göç eden bir göçmen aileye 25 dönüm ve her çocuk için artı 5 dönüm toprak veriliyordu. Genellikle dağıtılan topraklar ise bunun üzerine çıkmıştır. Göçmenler, ilk altı yıl içinde askerlikten ve her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır²⁸³.

Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve iskan edilmesi devlet için önemli bir sorun olduğundan ve göçmenlerin sayısının çok fazla olmasından dolayı, göçmenler bir süre açık alanda hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

“Mezarlıklar kalabalık, şehirdekinden daha caşcaşlı idi. Ancak ne kalabalık! Muhacir kafileleri arabaları, hayvanları, eşyaları ile oraya yığılmışlardı. Sefalet içinde, bu kum mezarlar üstünde, serviler ortasında ve duvarların dibinde yerleşmiş idi. İstila edilen memleketlerden kovulmuş, aç, perişan ve bulaşıcı hastalıklara kurban olmuş üttün Edirne vilayetinin halkı orada idi. Bu göçmenlerden bir kısmı, camiler boşaltılarak oraya yerleştirilmişlerdi. Bazıları da Anadolu'ya gönderilmişlerdi ki, orada ya dilenirler veya isterlerse diğerleriyle rekabet ederek çalışırlardı. Ancak her gün binlerce göçmen Anadolu'ya geçiyordu.

Nereyi bulurlarsa oraya yığılıyorlardı. Ben bunlardan bazılarını Seyidler'de, Çerkezköy'de ve Çorlu'da görmüş ve burada tanımuştım. Orada askerlerin önünden kaçıyorlar, rastladıkları köy ve kasaba halkı da bunlardan ürkerek hicret ediyorlardı. Surun duvarlarına ve geçmeleri yasaklanan kapısına üzülen bakıyorlardı. Biz yanlarından geçerken, kadınlar yüzlerini elleriyle kapatıyorlar ve parmaklarını arasından bize bakıyorlardı. Bununla beraber artık oraya yerleşmişlerdi. Alışveriş, hayat ve ölüm başlamıştı. Ölü tabutlarını taşıdıklarını gördüm. Ne var ki bu tabutları götürenlerin de sıtma ve ishalden dolayı ölüden farkları yoktu. Ancak vefat eden bir adama karşı yerine getirilmesi gereken görevler ve doğal hizmetler, mezarlıkta ikamet edilmesinden dolayı kolaylaşıyordu”²⁸⁴.

²⁸² A.g.e., s.45.

²⁸³ A.g.e., s.45.

²⁸⁴ Georges Remond, a.g.e., s.58- 59.

III- TÜRK- BULGAR MÜBADELESİ

A- İSTANBUL ANTLAŞMASI VE TÜRK- MÜSLÜMAN AZINLIKLARLA İLGİLİ KARARLAR

1- İstanbul Antlaşması

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında barış görüşmelerine Eylül ayında başlandı. Türk delegasyonu Talat Paşa'nın, Bulgar delegasyonu ise General Sarof'un başkanlığında toplandı. Görüşmeler sırasında başlıca güclüğü Midye-Enez hattı yerine geçecek yeni sınırın saptanması ile Batı Trakya sorunu teşkil etti. Türk tarafı bu sorunu Bulgarları Edirne üzerindeki iddialarından vazgeçirmek için kullandı²⁸⁵.

İstanbul'da yirmi maddeden oluşan, Osmanlı-Bulgar Barış Antlaşması 16–29 Eylül'de imzalandı. Bu antlaşma ile Edirne ve onun batısındaki çapı 30 km. tutan yarım daire şeklindeki bir toprak parçası, Osmanlı Devleti'ne kalırken, Meriç (Mesta/Karasu) Edirne arasında kalan Batı Trakya toprakları ise Bulgaristan'a verilmiştir²⁸⁶.

Türk-Bulgar sınırı, Karadeniz kıyısında Rezvaya suyunun ağzından başlayıp, (eski sınırdan 50 km. kadar güneyde) batıya uzanır ve Kırklareli ile Edirne'nin 30 km. kuzeyinden geçerek, Tunca nehrine ulaşır. Meriç'in batısında 25–30 km. genişliğinde bir toprağı Osmanlı Devleti'nde bırakmak suretiyle güneye yönelir ve Meriç nehrine ulaşır. Bundan sonra Ege Denizi'ne kadar Meriç'i takip eder. Dimetoka ile

²⁸⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX, TTK yay., Ankara, 1996 ,s.345.

²⁸⁶ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları** , C.1,Ankara, 1953, s.457-476. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Başbakanlık yay., Ankara, 2002, s.3-35. İstanbul Antlaşması'nın değerlendirilmesi konusunda bkz: Cengiz Hakov, "1913 Yılında İstanbul'da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları", **XIII.Türk Tarih Kongresi**, C. III, K. I, TTK yay., Ankara, 2002, s.419-424; Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu", **Türk Kültürü**, S.264, Nisan 1985, s.244- 246.

Mustafapaşa-Dedeâğaç demiryolunun 100 km. kadar kısmı Osmanlı Devleti sınırları içinde kalıyordu²⁸⁷.

Antlaşmanın bundan sonraki önemli hükümleri, Bulgaristan'da kalan Türk azınlık ile Osmanlı sınırları içinde kalan Bulgarların durumuna aittir.

Antlaşma, Bulgaristan Türklerinin mal-mülk hakları konusunda hükümler de taşıyordu. Türk mallarına saygı gösterilecek, bu konuda herhangi bir kısıtlama konmayacaktı. Bulgaristan'dan göç eden Türkler geride bıraktıkları mallarını kiraya verebilecekler, üçüncü kişiler aracılığı ile bunları yönetebileceklerdi.

Antlaşma, Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin vakıflarına dokunulmayacağını, bunlara tıpkı Osmanlı Kanunları'ndaki gibi uyulacağını hükme bağlamıştır. Mezarlıkların saygı ile korunmasını da on dördüncü madde ile benimsemişlerdir.

Antlaşma ayrıca, Bulgaristan'da Bulgar uyruğundaki Müslümanların, Bulgar asıllıların sahip oldukları aynı siyasi ve mülki haklara sahip, din ve vicdan özgürlüğü ile dini ayinlerin açıkça yerine getirilmesi konusunda tam bir serbestliğe de sahip olacaklarını kararlaştırmıştır. Müslümanların adetlerine karışılmayacağı hükmüyle birlikte, padişahın hutbesinden, İslam Cemaati'nin örgüt ve mallarına kadar bütün hak ve adetlerine uygun hareket edileceğini güvenceye bağlamıştır²⁸⁸.

Görüldüğü gibi İstanbul Antlaşması ve ekleri ile Osmanlı Devleti toprak kaybına uğramakla beraber, Türk azınlığın hak ve hürriyetleri güvence altına alınıyordu. Türk azınlığı, Bulgarların yararlandıkları bütün medeni ve hukuki haklardan yararlanacaklardı. Bulgarlar gibi din hürriyeti, açıkça ibadet etme hürriyetleri olacaktı. Ayrıca okullar, vakıflar, cemaat teşkilatlanmaları, müftülükler, dil, din ve örf ve adet konusunda hak ve menfaatlere sahip olmuşlardı. Böylece Antlaşmanın güvencesi altında bulunuyorlar ve azınlık haklarından istifade ediyorlardı²⁸⁹.

Türk azınlığın bütün hak ve hukukunu güvence altına almış olan antlaşmanın beş maddeden oluşan ek protokolü (1 Numaralı Melfüfö); sınır saptamasıyla ilgilidir. Her

²⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK yay., Ankara, 1997, s.689. İstanbul Antlaşması'nın Türk azınlıklar açısından değerlendirmesi için ayrıca bkz. Ali Dayıoğlu, **Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı**, İletişim yay., İstanbul, 2005, s.93-98.

²⁸⁸ Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.3, S. 1, 1991, s.213; Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arındaki Nüfus Mübadeleleri (1912- 1913)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1990, s. 26- 27.

²⁸⁹ Hamza Eroğlu, "Milletler arası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu", **Bulgaristan'da Türk Varlığı**, TTK yay., Ankara, 1992, s.29.

iki taraftaki Bulgar ve Müslüman Ahali'nin ve onların bütün ortak sınır boyunca 15 kilometrelik bir alan içindeki mülklerinin, gönüllü ve karşılıklı olarak mübadelesini kolaylaştırma konusunda, iki hükümet arasında ittifak oluşmuştur. Beşinci maddenin (C) fırcası, yine bu mübadelenin köylerin tamamıyla mübadelesi şeklinde yapılacağını belirtmiştir²⁹⁰. Bu maddeyle ilgili iki taraf tekrardan bir araya gelerek, aralarında ir sözleşme imzalamışlardır. Bu konu ayrıntılı olarak aşağıda incelenecektir.

2- Türk- Bulgar İttifak Görüşmeleri

Türk-Bulgar ilişkilerinin düzelmesi Balkan Savaşları'nın ardından başlamış ve ilk işareti 1913 İstanbul Antlaşması'nın görüşmeleri esnasında ortaya çıkmıştır. Bulgar Heyeti Başkanı General Safov, bu anlaşmanın bir an evvel imzalanarak daha genel bir Türk-Bulgar ittifakının yapılması arzusunda olduğunu ifade etmiştir.

Cemal Paşa hatıralarında, Safov'un bu teklifi yaparken pek samimi olmadığını, görüşülen konularda lehlerine sonuçlar alabilmek için bu çıkışı yaptığını düşündüklerini yazar²⁹¹.

Bulgarlar aslında bu antlaşmayı istemektedirler²⁹². Daha sonra Cemal Paşa ile General Safov arasında hazırlanan esaslara Mösyö Tuşef, Talat ve Halil Beylerin de hazır bulunduğu bir toplantıda son şekli verilir. General Safov, hazırlanan metni hükümetinin onayını almak için ülkesine döner fakat uzun süre haber alınmaz. Hatta Sofya Elçisi Ali Fethi Beyin çalışmalarından da bir sonuç alınmaz. Talat ve Halil beylerle Bulgar Başbakanı Radoslavof arasında Bulgaristan'ın küçük bir kasabasında bir toplantı düzenlenir.

Toplantıda Müslümanlara daha yumuşak davranılacağı vaat edilmekle birlikte ittifak konusu yine ertelenir. Bu esnada Bulgaristan'da Pomakların Hıristiyanlaştırılmalarına başlanmıştır. Esasen Bulgarlar İstanbul ile anlaşmayı isterken samimidirler. Ancak, Yusuf Hikmet Bayur'un da belirttiği gibi, Bulgarlar yeterince güçlü görmedikleri ve ne kadar ömrü kaldığından emin olmadıkları Osmanlı

²⁹⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**,s.3-35; Selahattin Önder, **a.g.m.**, s.213.

²⁹¹ Cemal Paşa, **Hatırat**, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma yay., İstanbul,1996,s.58-59.

²⁹² **Utro**, No: 934, 02.09.1913 tarihli "Türk- Bulgar İttifakı" başlığı altında General Savof'un bu ittifak çalışmalarıyla ilgili görevlendirildiği ve ittifak görüşmelerinin nerdeyse sonuca ulaştığı belirtiliyordu. Toprak talepleri ile ilgili anlaşmazlıkların ise önemsenmemesi gerektiği ve bu ittifakın yapılmasının önemli olduğu da belirtiliyordu. Bkz. **Utro**, No: 935, 03.09.1913.

İmparatorluğu ile tek başına bir ittifak anlaşması yaparak kendilerini bağlamak ve bu devletin düşmanları olan Rusya ve Fransa'yı karşısına alma yerine, büyük devletlerin güvencesinde bir ittifak arzusundadırlar. Türk tarafı ise yukarıda da belirttiğimiz gibi bu tavrı işi ağırdan alma ve güvenilmezlik olarak değerlendirmiştir²⁹³.

Bulgaristan, I.Dünya Savaşı öncesinde Türklerle aynı safta yer almak ve anlaşabilmek için, durumdan da istifade ederek bazı şartları ileri sürmeye başlamıştır. Doğu Makedonya'yı, Mebibçe'de olan Bulgar sınırının Cesri Mustafapaşa'ya kadar uzatılmasını, Edirne'deki Karaağaç İstasyonu ile kasabasının kendilerine verilmesini ve Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan'a göç etmiş Bulgar göçmenlerin yerlerine dönmelerini ve kendilerine tazminat verilmesini şart koşmuşlardır. Hâlbuki bu istekler 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'nın 1 nolu ek protokolüne aykırıdır. Fakat Bulgar Hükümeti'nin düşünceleri, Balkan Savaşları'nın Bulgarlar üzerinde bıraktığı kötü tesirlere karşılık, Türklerin fedakâr davranmak durumunda olduklarını doğrultusundadır²⁹⁴.

B- 1913 TÜRK-BULGAR MÜBADELESİ

1- Mübadele Ek Protokolü

Tarihi zorunluluklar nedeniyle gönüllü veya zorunlu nüfus değişimi Türkiye ve Balkan Devletleri arasında, her iki tarafta da homojen bir yapı oluşturmak üzere zaman zaman düşünülmüş ve uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında da 29 Eylül 1913'te Balkan Savaşları'ndan sonra imzalanan İstanbul Antlaşması ile Bulgaristan'daki Türk Azınlığın haklarını güvence altına almıştır. Ayrıca ilk mübadele uygulaması yapılmaya çalışılmış ve ortak sınır boyunca 15 km.lik bir alan içinde kalan köylerin nüfuslarıyla birlikte mübadelesi hükme bağlanmıştır. Bunun için "Muhtelit Komisyon" da oluşturulmuştur²⁹⁵.

²⁹³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II, Kısım IV, TTK yay., Ankara, 1983, s.535-549.

²⁹⁴ Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinin Türk- Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913- 1938)**, 1. baskı, Genelkurmay yay., Ankara, 2006, s.13- 14.

²⁹⁵ Selahattin Önder, **a.g.m** , s.207.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rus teorisyenlerin şekillendirdiği ve Bulgarlara yardım ederek hayata geçirilen bir yaklaşımın başlangıç safhasını oluşturmaktadır. Homojen bir Bulgar devleti kurmak amacıyla, sistematik olarak yapıldığı aleni olan, bölgede yaşayan Türklere karşı başlatılan bir dizi uygulamanın neticesinde; 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, 1.500.000 kadar Rumeli Türkü yerlerinden yurtlarından koparılıp göç etmek zorunda bırakılmış ve ağır hava koşulları ile Bulgarların, Rusların ve Don Kazaklarının göç yollarındaki zulümleri neticesinde 450.000 kadarı ölmüştür. Sivillerin yaşamak zorunda kaldığı tüm bu dramatik gelişmeler belki de daha insani bir çözüm yoluyla, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan hükümeti arasında bir nüfus mübadelesi anlaşması yapılarak ortadan kaldırılabildi. Ancak ne Ruslar ne de Bulgarlar bunu düşünmüşlerdir. Bu yöndeki teklifleri de kabul etmemişlerdir²⁹⁶.

Türk göç hareketlerinin içerisinde mübadele fikri ilk kez Şubat 1878’de başlayan Osmanlı-Rus görüşmelerinde, Osmanlı delegesi Saffet Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Bu mübadele önerisi ise: Balkan sıradağlarının Kuzeyindeki Türklerin güneye, Bulgarların da kuzeye gönderilmesi ve yer değiştirecek nüfusun mal ve mülklerinin karşılıklı olarak tasfiye edilmesi istenmiştir²⁹⁷.

Bir devletin uzun süre kendi topraklarında ikamet edecek olan azınlıkları kontrol etmek isteği her zaman bilinen bir olgudur. Gerek göç edilen ülke, gerekse çıkış yapılan ülkenin iktisadi, siyasi ve nüfus koşullarına bağlı olan göç, bölgelerin karşılıklı bağımlılığı çerçevesinde yer almaktadır. Bu nedenle 93 Harbi sonrasındaki istenilmeyen unsurların kontrolü ve göçe zorlanması anlamlıdır. Yine Anadolu ve Balkan coğrafyalarındaki devletlerin potansiyel riskli nüfusu 1913 Türk-Bulgar Mübadelesi ve daha sonra 1924 Türk-Yunan Mübadelesi ile yer değiştirmesi bundandır. Bulgaristan’daki göçlerin Bulgaristan’daki savaşların sonuçlarıyla iç içe bir örüntü gösterdiği kabul edilmelidir²⁹⁸.

Sonraki tarihi süreçte de çok sayıda Türk, Bulgar baskıları sonucu yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Bulgarların geçmiş sürgün uygulamalarını aratmayan bilakis Ruslar ve Yunanlardan öğrendikleri ve tecrübe ederek geliştirdikleri

²⁹⁶Bilal N.Şimşir, **Rumeli’den Türk Göçleri**, I-II, TTK yay., Ankara, 1968-1972; Nedim İpek, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, TTK yay., Ankara, 1994; Serdar Sarısır, “1913 Türk-Bulgar Mübadele Sözleşmesi”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Genelkurmay yay., Yıl. 4, Şubat 2006, S.7, s.55.

²⁹⁷ Bilal N.Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi yay., Ankara, 1986, s.202.

²⁹⁸ Dursun Ayan, Berna Türkdoğan, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göçlerinin Sosyal Tarih Açısından Değerlendirilmesi”, **Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Genelkurmay yay., Ankara, 2005, s.230.

yöntemleri daha bir başarılı uyguladıkları Balkan Savaşı dönemine gelindiğinde ise, bölge Türklüğü için yeni bir trajedinin kapıları aralanmış oluyordu. Zaman dışında değişen pek bir şey yoktu. Belki bir de değişirken gelişen, Bulgarların eski yöntemlerini uygulamadaki maharetleriydi. Balkan Savaşları'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanması üzerine durumdan yararlanmak isteyen Bulgarlar, bölgeyi Müslüman-Türk unsurdan temizlemek amacıyla Müslüman-Türk halkı göç ettirmek için her zamanki yöntemlerini kullanmaya başlamışlar ve işgal ettikleri topraklarda yaşayan Türkleri acımasızca yok etmeye başlamışlardır²⁹⁹.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Hükümeti arasında bir mübadele anlaşmasını kaçınılmaz kılan gelişmeler, aslında daha eskilere dayanmaktadır. Bulgarların, Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan düşüncelerin etkisiyle ve Avrupa özellikle de Rusya'nın siyasi yaklaşımları neticesinde, ihtilalci bir karakter kazanan ayaklanmaları, zamanla milli Bulgar Devleti'ni oluşturma amacıyla bölgenin Türk unsurdan arındırılması siyasetine dönüşmüştür.

Bulgarlar, kurulacak devletin sınırları içerisinde Türklerin oldukları gibi bırakılmalarını milli devlet ilkesinin mantığına temelden aykırı bulmuşlar ve milli devlet fikrinin saf şekliyle bir devlet içinde tek bir milletin varlığını gerektirdiği düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Bu nedenle %50 hatta daha fazla bir orana sahip farklı bir nüfus, Bulgarlarca kabullenilememiş ve bölgede yaşayan Türkleri sürmek ya da yok etmek milli devlet ilkesi açısından tarihi bir gereklilik olarak kabul edilmiştir³⁰⁰.

Tüm bu gelişmelerden sonra bölgede yaşayan sivillerin durumunu iyileştirmenin en akılcı yolu olarak taraflar arasında bir mübadele anlaşmasının yapılması düşünülmüştür. Bu amaçla Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İkinci Balkan Savaşı'nı sona erdiren 1913 İstanbul Anlaşması'na nüfus mübadelesi fikrini ilk kez açık bir şekilde ifade eden bir protokol dâhil edilmiştir. İstanbul Anlaşması kapsamında, Osmanlı Hükümeti adına, Talat, Mahmut ve Halil Beylerin; Bulgar Hükümeti adına ise, Savof, Naçeviç ve Toşef'in 16–29 Eylül 1913'te Ek:1 Numaralı Protokol'ün C bölümünü imzalamışlardır. Buna göre, her iki taraftaki Bulgar ve Müslüman ahalinin ve bir de onların –bütün ortak sınır boyunca nihayet 15 kilometrelik bir mıntıka

²⁹⁹ Serdar Sarısır, **a.g.m.**, s.56; Bilal N.Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, **Bulgaristan'da Türk Varlığı**, TTK yay., Ankara, 1992, s.50-52.

³⁰⁰ Serdar Sarısır, **a.g.m.**, s.55.

dâhilindeki- emlakının isteğe bağlı ve karşılıklı olarak mübadelesini kolaylaştırma hususunda iki hükümet nezdinde uzlaşma gerçekleşmiştir³⁰¹.

Osmanlı Hükümeti ile Bulgar Hükümetinin Türk-Bulgar halkının değişimi konusundaki, İstanbul Anlaşması sonrasında ortaya çıkan, uzlaşmacı tavrı çok geçmeden Trakya göçmenleri sorununu çözmek amacıyla yapılan görüşmelerin olumlu bir sonucu olarak müstakil bir protokol haline getireceklerdir. Türk ve Bulgar hükümetlerinin söz konusu duruma ilişkin temasları ve tarafların temsilcileri arasında yapılan görüşmelerin neticesinde, Trakya göçmenlerinin mübadelesi ve iskânları konusuna çözüm getiren bir sözleşme, 2–15 Kasım 1913 tarihinde Edirne’de Türk ve Bulgar hükümetleri temsilcileri tarafından imzalanmıştır³⁰².

Edirne’de yapılan görüşmelerde, Osmanlı Devleti’nin temsilcileri olarak tayin edilen Kırk Kilise Mutasarrıfı Haydar Bey, Edirne Vilayeti Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey, Kırk Kilise İstinaf Müddeiumumîsi Refik Bey, Edirne Vilayeti Jandarma Kumandanı Refet Bey, Edirne Kaymakamı Aziz Bey, Maydos Kaymakamı Rami Bey, Dimetoka Müddeiumumîsi Emin Bey, Erkânıharbiye Miralayı Mahmut Bey görevlendirilmişlerdir. Bulgaristan Hükümetince temsilci olarak tayin edilenler ise Küçük Sefaret Kâtibi Mösyö J.Cicef, Avukat Doktor Stamatof, Profesör A.Naumof, Avukat Doktor Teodorof, Avukat Doktor B.Stoyanof, İhtiyat Miralayı V.Marinof, Tacir J.Gogoçkof, Fen ve Ziraat Mütihazası V.Manoçef, İhtiyat Miralayı V.Soyanorof’tur. İki taraf, Trakya göçmenleri sorununu çözmek amacıyla gerçekleştirdikleri olumlu geçen görüşmelerin ardından aşağıdaki konularda uzlaşmaya varmışlardır³⁰³.

³⁰¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, **a.g.e.**, s.36-40; Serdar Sarısır, **a.g.m.**, s.56-57.

³⁰² Serdar Sarısır, **a.g.m.**, s.57; Selahattin Önder, **a.g.t.**, s.28. Türk- Bulgar mübadelesi ile ilgili olarak Cemal Paşa şöyle demektedir: “*İslahat-ı dahiliye muvaffakiyet temini için, küçük Balkan hükümetlerinin ikide birde yaygara koparmalarına sebebiyet veren muhtelif unsurlar meselesine bir nihayet vermek icap ediyordu. Makedonya’nın Osmanlı hükümeti elinden kâmilten çıkmasından sonra Bulgar unsuru olarak Osmanlı memleketlerinde yalnız Edirne vilayetinin Kırkkilise sancağının şimal hududunda kalan birkaç köyden başka kimse kalmamıştı. Buna mukabil Osmanlı hududunda komşu bazı kısımlarında bir miktar Türk bunuyordu. İstanbul muahedesine zeyl olarak Bulgarlarla imza olunan gizli protokol mucibince, Osmanlı hududu dâhilinde kalan Bularların Bulgaristan dâhilinde oturan Türklerle mübadelesi karar altına alınmış ve bu karar iki tarafın memnuniyetini mucip olacak tarzda tatbik ve icra olunmuştu.*” Cemal Paşa, **Hatırat**, Arma yay., İstanbul, 1996, s.78. Ayrıca bkz. Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2007, s. 406. Bu konudaki ilk adımların İstanbul Konferansı’nda atıldığını, Edirne ve Kırkkilise’de yaşayan Bulgarların Bulgaristan’a gönderildiği, Batı Anadolu’daki Rumların 130.000- 300.000 kadarının korkutma yoluyla Ege Adalarına göçe zorlandığını belirtiyor. Oysaki Rumlarla ilgili konunun tam olarak bu şekilde meydana gelmediği konusunda Cemal Paşa’nın eserinde söz edilmiştir. Bunun için bkz. Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 79.

³⁰³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, **a.g.e.**, s.40.

Sözleşmenin birinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri mübadeleye tabi yerleşim yerleri ve Osmanlı uyruğunda kalacak olan Bulgar asıllı Osmanlı vatandaşlarının durumlarına açıklık getirmektedir. Trakya göçmenlerinin mübadelesi ve iskânları konusuna çözüm getiren sözleşmede: Kırk Kilise ve Edirne sancaklarındaki Bulgar köylerine Trakya'nın Bulgaristan'a terk olunan bölgelerinden gelen Müslüman göçmenler iskân edildiğinden, söz konusu sancaklardaki köylerin Bulgar sakinleri, Trakya'nın Bulgaristan'a terk olunan topraklarında bulunan ve Müslüman sakinleri tarafından terk edilmiş olan köylere yerleştirileceklerdir (mad.1).

Yine Ek:1 Numaralı Protokol'ün C bölümüne göre, yapılması düşünülen bu mübadele, köylerin tamamen mübadelesi şeklinde gerçekleştirilecektir. Yerleşim yerlerindeki nüfus ile civarındaki emvalin mübadelesi iki hükümetin gözetimi altında ve mübadele olacak köylerin ihtiyar heyetlerinin katılımıyla gerçekleşecektir. İki hükümet tarafından tayin olunacak müşterek komisyonlar, adı geçen yerleşim yerlerinin ahalişi ile onlara ait malların mübadelesi ve gerekirse mübadeleden kaynaklanabilecek farkların paylaşılması konusunda, hızlı bir şekilde hareket edeceklerdir.

Tekfur dağı ve Gelibolu sancaklarına bağlı Hedayli, Yaylagüne, Teslim, Irgar, Kadıköy, Bulgar, Kay Dondurması köyleri ise, Kırk Kilise ve Edirne sancaklarındaki Bulgar köylerinde olduğu gibi Müslüman göçmenler tarafından doldurulmuş olduğundan bu sözleşmenin önceki maddesinin hükümlerine tabi olarak Trakya'nın Bulgaristan'a terk olunan bölgelerinden gelen Müslüman göçmenlerin boşalttığı ve komisyonların gösterdiği köylere yerleştirileceklerdir (mad.3).

Osmanlı Hükümeti'nin Bulgar göçmenlerine –bunlardan ihtiyacı olanlara- Osmanlı topraklarından göçleri esnasında, Bulgaristan'a terk olunan yeni arazide, komisyon tarafından kendilerine gösterilecek olan ve hududa 20 kilometre uzaklıkta bulunacak olan köylere kadar, nakliye araçlarını temin etmesi kararlaştırılmıştır (mad.1'e ek)³⁰⁴.

Osmanlı uyruğunda kalacak olan Bulgar asıllı Osmanlı vatandaşlarının durumlarına gelince, Tekfur dağı ve Gelibolu sancaklarına bağlı köyler de olduğu gibi köylerine serbestçe geri dönebileceklerdir (mad.3). Yine bu anlamda, Türk şehirlerinin Bulgar sakinleri şehirlerine serbestçe dönebileceklerdir. Edirne ve Kırk Kilise

³⁰⁴ Serdar Sarısrı, **a.g.m.**, s.57-58.

sancaklarında hâlihazırda şehir olarak kabul edilen yerleşim yerleri; Edirne, Kırk Kilise, Pınarhisar, Uzunköprü, Dimetoka, Babaeski ve Lüleburgaz'dır.

Fakat Kırk Kilise ve Pınarhisar için özel bir durum söz konusu olduğu belirtilmiştir. Bu yerleşim yerlerine Bulgarların geriye dönmeleri üç ay sonra mümkündür. Kırk Kilise ve Pınarhisar ahalisinden olan Bulgarların haneleri, o dönemde bu şehir halkından olup haneleri tamamen harap olmuş bulunan Müslüman ailelerin buraya yerleştirilmesi, bu ailelerin barınabilecekleri yeni bir meskenin tedariki maddi olarak mümkün olmadığından söz konusu şehirlerdeki Bulgar göçmenlerinin mevcut sözleşmenin her iki hükümet tarafından kabulünden üç ay sonra mesken ve ailelerin yerleştirilmesi için kesin bir gereklilik olarak addolunmuştur (mad.4). Üç aylık sürenin sonunda ise Kırk Kilise ve Pınarhisar ahalisinden olan Bulgarlar mesken ve yurtlarına serbestçe geri dönebileceklerdir. Bu ailelerin geri dönüşlerinin günlük azami 15 aile nispetinde olması kararlaştırılmıştır (mad.4'e ek).

Sözleşmenin ikinci maddesinde ise tarafların hukuken kabul edilenlere tamamen uymaları gerektiği vurgulanmıştır. Mübadele sonrası köylülerin yerleştirilmelerinin ardından köylerin kıymetlerini tespit edilmesi ve aralarında fark ve uyuşmazlık çıkığı takdirde ödenmesi gereken tazminatın hızlı bir şekilde ödenmesi için gerekenlerin yapılması karara bağlanmıştır. Mübadele edilen köylerin listesi belirlenecek ve oluşturulmuş olan köy heyetleri tarafından gerçekleştirilecektir³⁰⁵.

Böylece mübadelede yapılacak bütün işlemler, iki hükümetin gözetimi altında ve mübadele edilecek köylerin ihtiyar heyetlerinin katılımıyla gerçekleştirilecektir.

İki hükümet tarafından karma komisyonlar oluşturulması da benimsenmiş ve bu komisyonlar, adı geçen köyler ile kişiler arasındaki mal değişimine ve gerekirse bu değişimlerden oluşabilecek farkları düzeltmekle de görevli olacaklardır³⁰⁶.

Mecis-i Vükelâ mübadil niteliğinde olsun veya olmasın, yer değiştirenlerin çok çeşitli durumlarını toplantılarında ele alarak bunları düzenleme yönüne gitmiştir. Bu tip görüşmeler ve Karma Komisyon çalışmaları I.Dünya Savaşı'na girinceye kadar zaman zaman yapılmıştır³⁰⁷.

³⁰⁵ **A.g.m.**, s.58.

³⁰⁶ Nihat Erim, **a.g.e.**, s.467.

³⁰⁷ Selahattin Önder, **a.g.m.**, s.207; Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihî Göç**, 3.baskı, Kum saati yay., İstanbul, s.122.

Savaş esirleri ve rehinelerin bir aya kadar özel olarak her iki tarafın atadığı komiserler aracılığıyla mübadelesi, genel af, uyrukluk konuları da bu antlaşmayla hükme bağlanmıştır. Genişleyen Bulgaristan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Edirne vilayetinden Kırcaali, Mestanlı, Darıdere, Koşukavak vb.yoğun Türk nüfusunun yaşadığı bölgelere egemen olması üzerine, buradaki Türklerin Bulgar vatandaşı olacakları, ama isterlerse, dört yıl içinde Osmanlı vatandaşlığını seçebilecekleri de belirtilmiştir. Bunların Bulgaristan'ı bu süre içinde terk edecekleri, taşınabilen mallarını yanlarında götürebilecekleri, geriye bırakacakları taşınmaz mallarını ise, üçüncü kişiler aracılığı ile işletip idare ettirebileceklerine de hükmedilmiştir.

Nüfus mübadelesi düşüncesi ilk kez, bu protokol ile formüle bağlanmıştır. Resmi bir belge içerisinde bu konu yer aldığı sırada, halk zaten göç etmiş durumdadır. Bu fiili durumun teyidi ve yerleşme alanlarının tespiti, adı geçen bu antlaşmayla yapılmıştır.

2- Mübadelenin Uygulanışı

Türk-Bulgar Mübadelesi ile 48.750 Müslüman (Türk),46.764 Bulgar karşılıklı olarak değiştirilmiştir. Bulgaristan'da kalan Müslüman Türk Azınlık, devletin gücü oranında haklarını koruyabilmişlerdir³⁰⁸. Fakat böyle bir güç olmayınca Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa verilen haklar gölgede kalmaya, hatta Bulgar Hükümetince daha fazla sıkıştırılmaya³⁰⁹ ve yok edilmeye uygun zemin hazırlamaktan başka bir işe yaramadığı görülmüştür.

Mübadele, gönüllü veya zorunlu olsun, karşılıklı bir nüfus değişimini konu edinmekle birlikte, göç olgusunu da içerdiğinden bir toplumsal olaydır. Elbette ki bu toplumsal hareketin de bazı tarihsel nedenleri vardır³¹⁰.

Mübadele, ilk kez, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'nda resmen yer almıştır. Nüfus değişimini sağlayan devletlerarası ilk antlaşmadır ve milli devletler içerisinde daha fazla karışıklık çıkmasını

³⁰⁸ Selahattin Önder, **a.g.m.**, s.208.

³⁰⁹ Selahattin Önder, **a.g.t.**, s.30.

³¹⁰ Selahattin Önder, **a.g.m.**,s.210.

önlemek amacıyla yapılmıştır³¹¹. İttihat ve Terakki Hükümeti aynı politika doğrultusunda mübadele fikrini desteklenmiştir.

Karma Komisyon, Edirne Vilayeti Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey Başkanlığında sözleşmenin uygulamaya konması amacıyla 10–23 Mayıs 1914 tarihinde tekrar toplanmış, yapılan görüşmeler neticesinde, biri Türkiye’de diğeri Bulgaristan’da çalışmalar yapmak üzere, Karma Komisyonun kendi içinde iki alt komisyona ayrılması kararlaştırılmıştır. 12–25 Mayıs’ta yapılan görüşmelerde ise tarafların mal varlıklarının değer tespitinin yapılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Ne var ki malların değer tespiti konusunda, 14–27 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilen üçüncü toplantıda sert tartışmalar olmuştur. Bu durum 17–30 Mayıs’taki görüşmelerde çözümlenmiş; ancak, mera arazileri, ormanlar ve pazaryerleri ile verimsiz toprakların değer tespiti yapılamamıştır. 20 Mayıs’ta yapılan görüşmelerde, değer biçme işlemlerinde hükümetin mali kayıtlarında yer alan fiyatların, temel ölçüt olarak ele alınması kararlaştırılmıştır. Karma komisyonun alt iki komisyonu haziranda hemen çalışmaya başlamış ve Ekim 1914’e kadar çalışmalarını sürdürmüştür³¹².

Yaptığımız araştırmada hem Bulgar belgelerinde hem de Osmanlı belgelerinde mübadele çerçevesinde göç ettirilen kişilerin taşınır ve taşınmaz mal varlıklarının listelerine rastlanmıştır. Özellikle Bulgar Komisyonu tarafından tespit edilen malların listesi daha ayrıntılıdır. Bu listelerde köylerdeki kişilerin tek tek isimleri kaydedildikten sonra yaşları, büyük baş ve küçükbaş hayvanlarının cinsi ve adedi, değirmen, ev, at arabası ya da manda arabası, tarla, bağ, bahçe, orman arazisi ve bunların leva olarak bedelleri tespit edilmiş. Ayrıca göç ederken tarlaların ürünle birlikte bırakılıp bırakılmadığı ve bunların değerleri konusunda bilgiler vardır. Tarlalardaki ürünler genellikle ekin, fasulye gibi ürünlerdir³¹³.

Edirne’de toplanan Karma Komisyon’da, savaş esnasında kaçan Bulgarların geri dönmesi meselesi tartışılmış ve Türk hükümetinin tutumu sayesinde önlendi ise de komisyonda bulunan Bulgar üyeler, bu görüşü kabul etmelerine rağmen çeşitli bahanelerle savaş zamanında kaçan Bulgarların yerlerine dönmelerini istemişlerdir³¹⁴.

³¹¹ **A.g.m.**, s.212.

³¹² Serdar Sarısır, **a.g.m.**, s.58-59; Selahattin Önder, **a.g.t.**, s. 28.

³¹³ **SDİA**, f.321k, op.5, 20 Haziran 1914. Bu belgede 31 adet liste bulunmakta ve 681 kişinin malları ve tutarları yer almaktadır. İlginç olan yukarıdaki mal varlıkları yanında bu köylerde bulunan kiliselerin de bedelinin buraya eklenmiş olması ve bunların Osmanlı devletinden talep edilmesi.

³¹⁴ H.Yıldırım Ağanoğlu, **a.g.e.**, s.122.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, mübadillerin mal varlıklarının tespiti çalışmalarının sona ermesine neden olmuştur. Bu dönemde komisyon, anlaşmadan yararlanacak Bulgar ve Müslümanların listesini hazırlamıştır. Hazırlanan bu listede, Bulgaristan topraklarında yer alan mübadil 9714 Müslüman ailesinden 48.570 kişiye karşılık, Türk Trakya'sından 9742 Bulgar ailesinden 46.764 kişi yer almıştır³¹⁵.

İstanbul Anlaşması kapsamında,16–29 Eylül 1913'te imzalanan Ek:1 Numaralı Protokolün C bölümünde ifade edildiği üzere, mübadelenin bütün ortak sınır boyunca ve nihayet 15 kilometrelik bir mıntıka dâhilinde gerçekleştirilmesi fikri,2–15 Kasım 1913 tarihinde Edirne'de Türk ve Bulgar hükümetleri temsilcileri tarafından imzalanan sözleşmede de esas alınmıştır. Buna rağmen, mübadele Bulgarlar tarafından hudutların 35 kilometre dâhiline kadar genişleterek uygulanmış. Osmanlı Devleti'nin aynen karşılıklıta bulunması üzerine, mübadelenin gerçekleştirildiği toprakların kapsam alanı 35 kilometrelik bir alana ulaşmıştır. Taraflar arasında gerçekleştirilen sözleşme uyarınca, yukarıda adları verilen yerleşim yerlerindeki Bulgarlar ile sınıra yakın bölgelerdeki Türkler mübadele edilmişlerdir. Sözleşme uyarınca gerçekleştirilen mübadele suretiyle, Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a gönderilen Bulgarların sayısı 18.000 kişi civarındadır. Bulgarların Edirne'yi işgalleri sırasında yaptıkları şiddet uygulamalarından dolayı cezalandırılacakları korkusuyla, Bulgaristan'a kendiliğinden firar edenler de bu rakamın içinde yer almaktadır. Bu rakam resmi belgelere göre ise 40.741 kişidir³¹⁶.

Daha sonra buna benzer olarak Yunanistan ile de görüşme yapıldıysa, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulanamamıştır. Bu konuyla ilgili olarak o dönemin Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in yazdıkları ise şöyle:

“Alınan tedbirler şu oldu: Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyerek, cemiyetin teşkilâtı işi idare ederek, bir vak'a ihdas edilmeyerek yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dâhilinde hareket başladı. Balkan Harbindeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. Yüzbine yakın Rum kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme'de hicret başladı.

³¹⁵ Selahattin Önder, **a.g.m.**, s.216; Serdar Sarısır, **a.g.m.**, s.59; Ayrıca mübadele dışında Anadolu'ya sığınan Müslümanlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp yay., İstanbul, s.181.

³¹⁶ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'de Türk Göçleri (1912- 1913)**, TTK yay. , Ankara, 1995, s.28; Serdar Sarısır,**a.g.m.**, s.59.

Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu. Harp tedârikâtı başladı.Bâb-ı Alî bu işte hükümetin bir müdahalesi olmadığı,Balkan Harbi'nin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğu ve kendi arzularıyla hicret etmekte olduklarını ileri sürerek,mahallinde Dahiliye nâzırıyla birlikte tetkikât yapmak üzere birer murahhas tayin edilmesi için süferâya notlar gönderildi.”³¹⁷

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti kendi sınırları dâhilindeki Hıristiyanların ileride çıkabilecek bir savaşta, cephe gerisi işlevi göreceklere endişesiyle de mübadelenin uygulanmasını istiyordu³¹⁸.

Balkan savaşı sonrasında ortaya çıkan mübadele fikrini hükümet, kendi sınırları dâhilindeki gayrimüslimlerin, savaş sırasında düşman devletlere bir cephe gerisi işlevi göreceklere kaygısıyla benimsediğinden, gelen göçmenleri de nüfus açısından kritik bölgelere ve vatan savunusu açısından stratejik önemde bulunan yerlere iskân ettirilmesine dikkat etmişti³¹⁹.

1916 sonlarında hazırlanan bir tezkire ile “ memalik-i Osmaniye dışına göç eden Rum ve Bulgarlardan Ziraat Bankası'na borcu olanların, bu borçlarına karşılık olarak, geride bıraktıkları emlak arazi bedel ve gelirlerinin gösterilmesi kararlaştırılmıştı.”³²⁰

“I.Dünya Savaşı sonrası Osmanlı sınırları dâhilindeki nüfusun etnografik dağılımı belirlenirken, Balkan Savaşı'ndan sonra mübadele antlaşmasına göre firar ya da hicret eden veya Osmanlı vilayetlerinde kalan Bulgar, Rum ve Ermeni miktarının bildirilmesi vilayetlerden istenecekti.”³²¹

Muhacirin Komisyonu, gelen göçmenleri tüm Trakya ve Anadolu'ya dağıtarak iskân edilmesini sağlamıştır. En fazla iskân Doğu Trakya ile Batı Anadolu'ya yapılmıştır. Toplam olarak kaydedilen sığınmacı sayısı ise 413.922'dir³²².

Osmanlı Meclis- i Vükelası, 12 Şubat 1914'te aldığı kararla bu protokol dâhilinde Osmanlı uyruğuna girmek isteyenlerin, devlet tarafından uygun olmadığı

³¹⁷ Ahmet Halaçoğlu, a.g.e.,s.26-27.

³¹⁸ Fuat Dünder, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913- 1918)**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 67.

³¹⁹ Yıldırım Ağanoğlu, a.g.e., s.165.

³²⁰ MV,207,73,14 Mart 1917'den aktaran Fuat Dünder, a.g.e., s.69.

³²¹ DH.SN.THR, 85,67'den aktaran Fuat Dünder, a.g.e., s.70.

³²² Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap yay., İstanbul, s. 186.

tespit edildiği durumda listelerinin hazırlanmasını, hükümetin göstermelik bir işlem yaparak Osmanlı uyruğun almak zorunda olmadığı belirtilmiştir³²³.

3- Mübadillerin Sosyal Durumları ve İskânları

Balkan Savaşları'ndan sonra mübadillik sıfatı pek net olarak görülmesi de, Osmanlı Devleti bütün yerlerini yurtlarını terk ederek göç eden göçmenlerle ilgili bir takım önlemler almaya çalışmıştır.

Osmanlı topraklarına göç etmek isteyip de zor durumda olanların iâşe ve iskânları için gerekli maddi bedeller “Muhacirin Tahsisatı'ndan” veyahut direkt olarak Maliye ve Dâhiliye Nezaretleri tarafından gerektiği takdirde sağlanmıştır³²⁴.

Daha önce yaşadıkları topraklarda ticaretle uğraşanların, Osmanlı Devleti topraklarına yerleştikten sonra, yeni yurt ve kurmaları için üç aylık süre zarfında getirecekleri ticari eşyalar Gümrük Resmi'nden muaf tutulmuştur. Yine göçmenler için düzenleniş geçici maddi muafiyetler ve kolaylıklar daha sonra devlet tarafından sürekli hale getirilerek³²⁵ göçmenlerin daha hızlı bir şekilde yeni yurtlarına uyum sağlamalarına çalışılmıştır.

Başka yerlere nakledilen göçmenlerin, ev edinmeleri, yerleşmeleri, geçimlerini sağlamak için taşınmaz ve boş araziler tahsis edilmiştir.

Meclis-i Vükela tarafından başkanı seçilen gönüllü görev yapacak komisyon Müslüman göçmenlere yardım için kurulmuş ve devletin yıkılışa yüz tuttuğu günlerde, göç ve göçmen sorunlarına yardım edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır³²⁶.

Daha önce Bulgarların ve Rumların terk ettikleri evler mübadil ve göçmenlere tahsis edilmiş ve genellikle bu yapıların alt katlarında bulunan dükkânlar “Masarif Komisyonları” tarafından kiraya verilerek, göçmen çocukların öğrenimleri için açılmış okul masraflarına karşılık alınmıştır. Bulgar ve Rumların boşalttığı bazı evler de muhtaç

³²³ Selahattin Önder, **a.g.t.**, s.28.

³²⁴ **A.g.t.**, s. 31-32.

³²⁵ **A.g.t.**, s. 32.

³²⁶ **A.g.t.**, s. 34.

göçmenlere verilmiş veya kiralanmıştır. Bu durumdaki taşınmaz mallar ve araziler “Emval- i Emriye” den sayılarak, gelirleri Hazine’ye aktarılmıştır³²⁷.

Ulus devletler parçalanmış imparatorluklar üzerine yerleştiği vakit, yani 19.yüzyılda başlamış olan bir süreç içinde nasıl şekil aldığı üzerine düşündüğümüzde, göreceğimiz ki, parçalanmayan ve bölünmez olarak görülen toprakların bölünmesi ve ulus devlet sınırların çizilmesi sırasındaki bölünmelerin yapaylığı başka sorunlara sebebiyet vererek çözüm üretmeyecektir. Bölünen topraklarda kurulan ayrı ayrı devletlerin etnik kimlikleri ulus devlet kimlikleri içinde bölünüp dağıldığında göç unsurunun karşılıklı “mübadele” ilkesinin ilk olarak ortaya çıkışında önemli bir sebeptir³²⁸.

Göç olayı bugün olduğu gibi tarihte de ekonomik ve politik nedenlerle birlikte görülmüştür.

Nereden gelirlerse gelsinler göçmenler mümkünse memleketlerindeki, kendileri için anlamlı veya değer verdikleri, yerlerin aynısına oturmak istemişlerdir.

Türk kültüründe göç etmekten yana bir gelenek ve tavır vardır. Savaş koşulları nedeniyle güvenli bölgelere göç eden veya ettirilen insanlar...

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından 1914’e kadar olan süreçte Balkanlar, Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçler genel olarak Osmanlı Devleti’nde yeni bir sosyokültürel ve politik ortam yaratmıştır.

1820- 1914 yılları arasında Rumeli ve Anadolu’ya göç eden ve nerdeyse tümü Müslüman olan göçmenler aynı zamanda gelişmekte olan ekonomik, etnik, sosyal ve kültürel devrime taze güç ve hız katarak yeni bir Osmanlı toplumunun oraya çıkmasını kolaylaştırmışlardır ve bu toplum “ Türk” ismini almıştır³²⁹.

Göçler, Osmanlı yaşamının her yönünü etkilemiştir. Öncelikle, göç Osmanlı nüfusunun toplamını artırmıştır. Toplumun bu dönüşümü derin siyasi ve kültürel yansımaları oldu. Göçmenlerin bazıları geldikleri bölgelerde yönetici sınıflara mensup olduklarından yalnızca geldikleri bölgenin yüksek kültürünü, bilgi birikimini ve seçkinliğini değil, aynı zamanda toprak ve küçük girişimlere yönelik yatırıma dönüşen hatırı sayılır bir sermaye de getirmişlerdi. Ayrıca Ruslara veya Balkanlar’da kurulmuş olan yeni devletlerdeki milletlere karşı, düşürüldükleri durumdan kaynaklanan kızgınlık

³²⁷ A.g.t., s. 35.

³²⁸ Ali Akay, **Toplumbilim Dergisi**, S 17, İstanbul, Ekim 2003, s.5.

³²⁹ Kemal H. Karpat, **OsmanlıModernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, 1.baskı, İmge yay., Ankara, 2002, s.9.

ve başlarına gelen felaketin nedenlerine dair kendilerine göre bir bakış açısı da vardı. Bu etkenlerin her biri, Osmanlı devletine kalan topraklardaki ideolojik ve politik gelişmelerde payı oldu³³⁰.

³³⁰ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.136.

SONUÇ

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti için yenilgiyle bitmiş, Avrupa'daki topraklarının çok büyük bir kısmını kaybetmiştir. Kaybettiği topraklarla birlikte, ordunun geri çekilişiyle Balkanlar'da yaşayan Müslüman- Türk halk kendilerine yapılan saldırılar ve vahşetler nedeniyle, canlarını kurtarmak pahasına Osmanlı Devleti'nin küçülen topraklarına sığınmışlardır.

Böylece göçler, Osmanlı yaşamının her yönünü etkilemiştir. Öncelikle, göç Osmanlı nüfusunun toplamını artırmıştır. Toplumun bu dönüşümü derin siyasi ve kültürel yansımalara neden olmuştur. Göçmenlerin bazıları geldikleri bölgelerde yönetici sınıflara mensup olduklarından yalnızca geldikleri bölgenin yüksek kültürünü, bilgi birikimini ve seçkinliğini değil, aynı zamanda toprak ve küçük girişimlere yönelik yatırıma dönüşen hatırı sayılır bir sermaye de getirmişlerdi. Ayrıca Ruslara veya Balkanlar'da kurulmuş olan yeni devletlerdeki milletlere karşı, düşürüldükleri durumdan kaynaklanan kızgınlık ve başlarına gelen felaketin nedenlerine dair kendilerine göre bir bakış açısı da vardı. Bu etkenlerin her biri, Osmanlı devletine kalan topraklardaki ideolojik ve politik gelişmelerde payı oldu.

1820- 1914 yılları arasında Rumeli ve Anadolu'ya göç eden ve nerdeyse tümü Müslüman olan göçmenler aynı zamanda gelişmekte olan ekonomik, etnik, sosyal ve kültürel devrime taze güç ve hız katarak yeni bir Osmanlı toplumunun oraya çıkmasını kolaylaştırmışlardır.

Balkanlar'dan göç, doruk noktasına 1877-78'deki savaş yıllarında ulaştı. Bu topraklarda gelecek için zemin hazırlamak üzere Bulgar- Hıristiyan çoğunluğu yaratmaya hevesli Bulgar çetelerinin de yardımıyla Rus orduları, İngiliz Konsolosluk raporlarının da kanıtladığı gibi, çoğu Türk yaklaşık 300.000 Müslüman'ı öldürdü, bir milyon kadarını da göç etmeye zorladı. Balkanlar'dan göç edenlerin arasında daha önceden buralara yerleşmiş olan Çerkezler ile Kırımhlılar da vardı. Yine Bosna- Hersek

ve Karadağ'dan da göçler gerçekleşti.1896- 97'deki Büyük Müslüman Göçü ile 1912-1913 Balkan Savaşları esnasındaki göç, daha önceki göçleri fazlasıyla geçti.

Göçmen nüfusun yerleştirilmesi meselesi Osmanlı Devletini büyük güçlüklerle ve sorumluluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Hastalıklar nedeniyle oldukça fazla oranda can kaybına uğranmasına, kötü beslenme ve yeni mekânlara alışma zorluklarına rağmen, yerli halkın barınma ve beslenme konusundaki yardımları sayesinde, yerleşim ile ilgili süreç oldukça sorunsuz yaşanmıştır. Geleneklerimizden kaynaklanan yardımseverlik duygularıyla, göçmenlerin yerleşmelerine büyük katkı sağlanmıştır. Yerli halk, göçmenlere yatacak yer ve yemek verdi, hatta çok düşük ücretler karşılığında göçmenlere ev bile yapıldı. Kullanıma hazır arazilerin olması, büyük çoğunluğu toprak işleyen göçmenlerin eski işlerine devam etmelerini de sağlamış oldu.

1865 civarında kurulan *Muhacirin Komisyonu*, göçmenlerin huzur içinde yerleşebilmeleri için gerekli ekonomik ve hukuki zemini hazırlamak için çok önemli rol oynamıştır. Muhtelif vilayetlerdeki işlenmemiş arazileri tespit ederek, bunların göçmelere tahsis edilmesi sağlanmış. Birçok durumda yük hayvanı ve tohum sağlanmıştır. Hükümet, bu arazileri muhacirlere hayatlarını devam ettirebilmeleri için vermişti. Tarımsal üretim ve öşür gelirlerindeki yükselme her ne kadar daha önceden planlanmamış olsa da, göçmenlerin hayatlarını kazanmaya yönelik faaliyetlerinin doğal bir sonucuydu.

Bulgarlar, sınırda bulunan ve yoluna çıkan bütün Müslüman köylerini yakıp yıkmıştı. Bu haliyle sadece Osmanlı hükümetine karşı değil, bütün Müslümanlığa karşı düşmanlığını ortaya koymuşlardı. Bu nedenle özellikle Osmanlı Devleti kaybettiği toprakları geri kazanma yoluna gidince, Müslümanlar da benzer davranışlar sergileyerek, bu sefer Bulgar köylerine saldırmışlardı. Böylece her iki tarafta da göçler yaşanmaya başlayınca Bulgar hükümeti ve Osmanlı Devleti, buna bir çözüm getirmek amacıyla gizli bir protokolle iki tarafın sınırlar boyunca, Türk ve Bulgar halkın mübadelesini kararlaştırmıştır.

1913 Türk-Bulgar Mübadelesi, İstanbul Antlaşması'na bağlı olarak bir sözleşme ile belirlenmesine rağmen, aslında nüfusun karşılıklı olarak yer değiştirmesi daha önceden gerçekleşmiş, bu durum imzalanan ek protokolle resmi hale getirilmiştir. Çünkü Balkan Savaşları sırasında Bulgarların ilerlemesi karşısında, kapsamlı operasyonların olduğu bölgelerdeki Müslümanlar, önceden güvenli olan bölgelere

kaçmışlardır. Aynı zamanda II. Balkan Savaşı sırasında Bulgar azınlığı da karşı topraklara kaçtığından, mübadele imzalandığında hedeflenen sonuca büyük oranda zaten ulaşılmıştı. Dolayısıyla mübadele sınırlı bir bölgede uygulanmış ve isteğe bağlı olarak uygulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması –aynen 1914 Türk-Yunan Mübadele Anlaşması'nda olduğu gibi- Türk-Bulgar mübadele girişiminin tam anlamıyla başarıya ulaşmasını engellemiştir. Etnik benzeşmeyi sağlamakta kararlı olduklarını geçmişteki mevcut uygulamalardan anladığımız Bulgarların söz konusu tutumları, önceden olduğu şekliyle devam etmiştir.

Balkanlar'da yüzyıllarca yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar, Balkan Savaşları ve sonrasında Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Gerçekleşen bu göçler Türkiye'de, Balkan asıllı önemli miktarda nüfus oluşturmuştur. Günümüzde bu gruplar özellikle kurdukları sivil toplum örgütleri ile ülke siyasetine ve dış politikasına dolaylı olarak etki etmektedirler. Balkan kökenli bu grupların, ilgili ülkelerde akrabaları ve dostları günümüzde hala mevcuttur. Dolayısıyla Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında sürekli dinamik bir ilişki bulunmaktadır ve Türk dış politikasında önemli rol oynar³³¹.

Bulgarlar, Batı Türklerinin nüfusunu azaltmak amacıyla 28.000 kişiyi Birinci Dünya Savaşı sırasında silâh altına alarak Osmanlı topraklarına göndermiş ve bir daha da geriye dönmelerine müsaade etmemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Batı Trakya'dan Müslüman-Türk unsuru göç etmeye zorlayan Bulgarlar, göç eden Türklerin yerine Makedonya Bulgar Mültecilerini yerleştirmişlerdir. Bulgarlar, Batı Trakya'yı olmadığı kadar Bulgarlaştırabilmek için sivillere şiddet uygulamışlardır. Canlarını kurtarmak amacıyla ormanlara kaçan çoluk çocuk sivilleri Bulgaristan'ın iç kesimlerine sürgüne gönderilmişlerdir. Zira bölgede Bulgar çoğunluğun yaşadığını iddia ediyorlar ve bunu kendilerince ispat etmek istiyorlardı. Bulgar baskıları sonucu Bulgaristan Türklerinin zoraki göçü yakın döneme kadar devam edecektir.

³³¹ Halil Akman, **Paylaşılmayan Balkanlar**, 1.baskı, IQ yay., İstanbul, 2006, s. 249- 250.

DEVLET ARSIVLERI GENEL MUDURLUGU
CUMHURİYET ARŞIVI

Изпращането на войските за границата.
Begleitung des zur Grenze abgehenden Heeres.

Изпращането на войските за границата.
Begleitung des zur Grenze abgehenden Heeres.

Изпращането на войските за грани
Беглеитиң дес зур Грензе абгелен

Officiers de cavalerie du 8me régiment.

سي امرا وضابطان

*La oficina de salidas
de la presidencia compuesta
por Presidentes de Naciones*

София, 21 Ноември 1912 г.
38480/13
15034

До Министерството на Войната.

*Всичко по-горе обречено
на Н. и С. в. М. на С. А. е върнуто и изпратено
така да се у. доброволно върне на тур. агента*

19 29/13

Тукашната Турска Легация, като явява, че споредъ едно съобщение на Одринския валия седемъ турски фамилии /24 лица/, произходящи отъ с. Куру-къой /Лозенградска каза/, били заводени на сила въ с. Иени-шаръ /Чирпанска околия/, моли щото тѣ да бждатъ повърнати въ огницата имъ.

Като явява горното и изпраща, тукъ приложена, една листа съ имената на въпроснитѣ лица, Министерството на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията има честь да помоли Министерството на Войната да разпореда да се разслѣдва, какъ стои работата и евентуално да се удовлетвори молбата на Легацията.

ГЛАВЕНЪ СЕКРЕТАРЪ-СЪВѢТНИКЪ:

Тимо

НАЧАЛНИКЪ ОТДЕЛЕНИЕ-СЪВѢТНИКЪ:

SDIA, f. 176, 27. 2, 22. 1160, s. 26.

Ek: 2

БЪЛГАРСКА
КА ЛЕГАЦИЯ

Цариградъ, 27 Мартъ

24²⁶
1914г.

436

ПОВЪРИТЕЛНО

15/2

21 Мартъ

директор
външ. Раб.

По заповѣдъ на Господина Пълномощния Министръ,
Царската Легация въ Цариградъ има честь да изпрати на
Почитаемото Министерство на Външнитѣ Работи и на Изповѣ-
данията тукъ прложения списъкъ на отвлечени отъ бълга-
ритѣ дванадесетъ турски момичета, съ молба да нареди да
се узнае гдѣ и при какви хора се намиратъ сега сжцитѣ
туркинчета, за да може да се даде нуждия отговоръ на
Императорския Министръ на Вжтрѣшнитѣ Работи, който повтор-
но се интересува за тѣхната участь.

I СЕКРЕТАРЪ: *Митко*

До Почитаемото

Министерство на Външнитѣ Работи и на Изповѣданията

въ о ф и я.

26:2

4/15/13

МИНИСТЕРСТВО
НА

ВЪТРЕШНИТЪ РАБОТИ
И
НАРОДНОТО ЗДРАВЕ

Външно на Външните Работи
Страна Бразил Вл. № 3705
Послано на 18 юни 1914

24

До Министерството на Външните Работи и на Изповѣданията.

Отделение адм. пом. № 6455

Донес 17 децъ 1914 г.

СОФИЯ

На № 940. Министерството на Вътрешните Работи и Народното Здраве има честь да увѣдоми онова на Външните Работи и на Изповѣданията, че споредъ добититѣ свѣдѣния чрезъ Столичния Градоначалникъ и Струмичкия Окр. Управителъ, се установява, какво въпроснитѣ момичета не се ~~намира~~ ~~пробити~~ ~~свързани~~ въ Столицата и гр. Струмица.

за Главенъ Секретаръ:

и. д. Началникъ на Отделението:

18. да се разпорежи

دولت علیه عثمانیه اتقراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

حکومت تلفراک سلسلاتین حوالای مسئولیت قبول نماند

Retransmission ou Expédition			تکرار آئینده و یا سون		RECEPTION				گشت	
N°	Date	Signature de l'employé	Date	Signature de l'employé	Date	Reçu de	N° d'adr.			

De صوبه موردی صوبه
 N° ۱۸۵ تاریخ ۹۷
 Mots ۱۸۵ تاریخ ۹۷
 Indic-Eventuelles اشرفیه

اردنه ولایت حلبیه

سازمان اردوز فقهی نشریه بزرگ التریک الهائی عثمانیه سس بمبارک
 لطفه بلوغه نظام سدیبه سدیبه خلیفه بلدی حاکم ضد آلمانی سلسله سدیبه
 موضوع مجله ایدینیه و انسانی کور کوریه همدی بولسه اولاد الهائی فقهی
 بدار بمبارک اراره طاله سه قریبه اندولس شراره معدلت اولمه جفته
 منی لطفاً فقهی ره طاعتیه لطفه ایسه حکومت عمارت عثمانیه به الحاق و
 انقاس اسانک استمالی قطعاً اسنعا و اشرفیه اولس اولیاده

بلدییه حصار اشرفیه اشرفیه اشرفیه
 مناو اوغلی بانی اشرفیه هاجی حسن اسطی
 یقال مطلا داوله دولی
 تجارده تجارده تجارده
 بورکی اوسول لطفاس تقالی دیمزالی

تقدیر و تقدیر نه عیب

سینه اندامان و شرکاس

272		11	7	1	3
-----	--	----	---	---	---

2

بولاية قوه اردو قوه اذنيه

DEVLET ARSIVLERI CUMHURİYET ARŞIVI

بالقائه بحاجه سندن ايجابانه اولموشه و نظيرن بقارار دوسلته تبادله قلمس بزه ماده و معاصم حواره جهك الم
اوليفي عصبه ايدرز رينده مدينه نيه دار اولموشد مال و عاقبه ملاحقه واختار قوصه و سطر ايجازات
اولا ببقارار حركات واقعه جنايتانه ليله تدارنه سد حكه عملا اردوسن ملكه قديم بزه بجهت خيبت اولموشه
معهله بولموشد مضلت اناره لغوز مسودد بولموشده اردوسن ملكه ماله سكونته قوهلر برانته و ابيه مهجبه شخصيه جاه
تخمه و سندر علم دينيه رض عصبه و اصناف بيه حلت هم واسطه و ستم بيه ملك اولموشده كرامه اولاد قلمد بزم بنماد و سونده
عملا اردوسن حكومتك بزم انجمنه صفا ساداته و حيات اولموشده بقارار نظيرك و تعمير بيه سزاي انكته ركده حده زها
جدى رد هاشميه صوره تقيير ايلد كونه اعتماد ليله على اولموشده اشرك ماله سعادت اولموشده بيه بولموشه اورد و ماله عمده ليله
بزه دينت و ايتله تماس اولانه حرمانه و معالوف طم و اعفاده عباره بولموشه بقارار كونه عذر نده بانه اردوسن
انسانيتك ليله ايتله حاكمه مطمشه بلكس بزم التي بوز نه ديه رى علوانا نيته و حياتك نظر فاه و سعادت اولموشه
عمليدن خايع اخوند كارانه و سيمنده اوزه سعادت ايلمكله ختمه نايه الحقيده قانق و بولموشه يازا ايدنه بومال قطع ذل ما شاه
بذره و سنده و مكرم كراغه در حقيقتيه حقه و دان كانه زنده يبق بزم محليه تقدم مد عبورن اولموشده خويه جهل و عز
بالد از اتمه عملى ناه موقف ايتمه بابا بيله جلك و كس تقديره ترك داره و بار ايد ايد بسفاره صفول و فقط بركها
بقارار بزم رضه كجه زه اهمه اولموشد بزمه عالمي قطع اولموشه و ستمه دلانته عذر قوهانه اييل بزمه بولموشه اتمه ايدز

14 نوامبر 1919

اعضا نا يور ايزد روله
اعضا اوزد ريه اعلى خرسودولى
اعضا هجر طانده قيل
اعضا هيات اداره مؤتمه
اعضا نيقور موسه
اعضا اربيدى خافنده
اعضا يابوط حوض خالو
اعضا ديكرالى حرافه
اعضا يابى سورو

272 11 7 1 3

1

بازرگانی

صاحب دفتر

DEVLET ARSIVLERI GENEL MUDURLUGU
CUMHURİYET HAYATI

بازرگانی که در سال ۱۳۰۴ در تهران تأسیس شد و از آن زمان در تهران و سایر نواحی کشور فعالیت داشته است. این شرکت در سال ۱۳۰۴ در تهران تأسیس شد و از آن زمان در تهران و سایر نواحی کشور فعالیت داشته است. این شرکت در سال ۱۳۰۴ در تهران تأسیس شد و از آن زمان در تهران و سایر نواحی کشور فعالیت داشته است.

طیب بوزک	طیب بوزک	طیب بوزک	طیب بوزک	طیب بوزک	طیب بوزک
میدان آیدین	محمد باقر	محمد باقر	محمد باقر	محمد باقر	محمد باقر

DEVLET ARSIVLERI
CUMHURİYET HAYATI

این سند در تاریخ ... در تهران صادر شده و در ... ثبت گردیده است. این سند در تاریخ ... در تهران صادر شده و در ... ثبت گردیده است.

ص ۴۹
میرزا محمد تقی رافعی
مردم و نه سند صالح
خلیل ابراهیم

DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

باید که کسی که صالح اوغلی خلیل ابراهیم تقی یا سزا باشد نه با همه تنی اولاد کی بر می آید بر میرزا محمد تقی یا سزا بلدی جیبی
در اینست برین منزل خانه نه ۴۸ سو- ۴۹ اما اقلان معاینه جیه سنده نامه قوی سندان فرم اولیده خط مستقیمه
باشد که مستوفی اینست طوری مستوفی ستم و طولیده و غلطه نافع بر عدد و کتله ناقه مذکوره قسم سینه نه خط مستقیمه
باشد که مستوفی اینست مستوفی ستم و غلطه نافع ای ستم و طولیده دیگر بر جبهه قاطعه سالده ای ستم تحت تدوی کند معلوم
بجو جنت افاده نه نظر نمودن او ستمی بر اینست نوع جیبی بسطه بطا- جرمه قریب کی خایرینه و جدول ای قریه مذکوره هم بر جیب
و نقلیه ای نه بیری صالح اغایم لکیده سی اینست و در هر وقت ان بیوی کی بکزر اولاد او بر جیبی دیدی صالح اعمال سیمون
والده کی کندی والده کی تصاصوره و قور ستم ایله جرم و قتل ایله کوره و بوجو جنت با نه قدر تصاصوره ایله اولاد نه جرم
ایز که در صحن خانه نه جیبی کتبه اولاد کی خطایه ایله- جیبی جرم اولاد سیمون برادری اولاد بر اینست استمال ایله بر لکده قره باغ
قریه نه کیدن اولاد طایفه قدری صالح اولاد نه خانه نه التماسه و جرم کوره اتا قنده صحن نکره جرمه عودت بر روم طرفه
قبول اولاد نه نکره قره باغ کتولیه و بر لکده قدره باغده ناکه قدره صحن جرمه صفایه او بر طور بویاش نکره نکره
بجیه اولاد نه تیار کتله اولاد نه اولاد نه برین منزل خانه نه نقل اولاد نه شخصی جرمه صفایه او بر طور بویاش نکره نکره
طرفه تحت تدوی کند اولاد نه ایله زیاده کلام مدافعه علیه لکیده رفاقت ایله قصور فقط غرضی سیمون بویاش اولاد
زاده عید الرشمه ولید بل ایله محاکمه نیز با سه مدعی سیمون سیمون صحن بکاز نکره ایله زیاده نکره فطوح قدری کتبه اولاد کی
اکرم دانسته سیمون محاکمه جنایت جنیت کتا بند نه طلمه جنایه ایله بکاز خانه خایرینه زیاده نکره فطوح قدری کتبه اولاد کی
خانه خانه طرفه نه ده ابروم فطوح قدری آید بر جرم در دست اکل لکیده ابروم جرمه مذکوره اولاد او بر کتله
بکدوی سقا بکله و جیبی خلیل ابراهیم مدینه ناکه صواب و جرمه بیخبر جرمی از صنف بویاش سیمون بویاش

DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تاریخ و تقدیر قدری ۴۹ فقهی ۴۹ اولاد
جیب بویاش جمال الیه
جیب بویاش بحای ضا
جیب بویاش بنای عیلت
جیب بویاش زاده ستم
طبا یا کید محمد رفیق
طیب اول کتله محمد رفیق

بنام طرفه ابوی قتل و کتله جرم ایله و قتل سیمون اولاد نه برین منزل خانه
تدوی ایله کی و اولاد نه لکزه خانه لکیده صحن سیمون سیمون اولاد نه لکزه نکره

اداره ثبت اسناد و املاک
طباطبائی

تاریخ و تقدیر قدری
جیب بویاش جمال الیه

داخلیہ نظارتی مخابرات عمومیہ دائرہ سی

شعبہ ۱

لاجل التبیض قلمه ورودی	۳۳	۳۲	۳۱	۳۰	میسفی	مسودی	رسمی
مقابلہ ایڈنلر					تاریخ تسوید	تاریخ تبیض	پیشی
					۲۴	۲۴	۲۴

سلاویک ولایت سیدہ

بلغاریہ کے حکومتمنک نے عثمانیوں کے اولاد اسلار کے حدودہ و مجاورت کے بارے میں کی اسلار کے اولاد کے بارے میں

قریباً ۱۹۱۰ء کے دور میں صرف بلغاریہ کے اہالی اسکان کے لئے شہدہ ہوئے تھے اور یہی اسلار کے اولاد کے لئے تھا

اسلار کے اولاد کے نظارت میں نہ ہونے کے باوجود اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے اسلار کے اولاد کے حقوق و امتیازات کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے

تیس

ادبیه و تاریخ

تعداد صفحات

علاقه

موضوع

۲۹۹۱
۱۲۹۸۱

موضوع

بعضی مسائل و مسائل دیگر در تاریخ
اجتماعی و اقتصادی

راهنمای مطالعه

۵

دولت اقصی

بعضی مسائل و مسائل دیگر در تاریخ
اجتماعی و اقتصادی
راهنمای مطالعه

۸

ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ
МАКЕДОНСКО

ВОЕННО ГУБЕРНАТОРСТВО

№ 7847

г-н Юлий

гр. Сърб.

П О В Ъ Р И Т Е Л Н О

X 6

До Министерството на Вън-
шнитъ Работи и на Изповѣданията.

България Арава Вж. № 3489
Бюлетен на 17 юни 1913 г.
Въ гр. София

На № 1200 За издирванието на женитъ и момитъ, по
изпратения списъкъ, наредихъ да се направи най-стро-
га анкета. Като резултатъ на тая анкета, до сега сж
намѣрени слѣднитъ:

- 1/ Хасане
- 2/ Емине
- 3/ Хатадже
- 4/ Мелике
- 5/ Фовзне
- 6/ Фаине
- 7/ дъщеря на Мех-
медъ ага
- 8/ дъщерята на Ос-
манъ ага
- 9/ дъщерята на Ах-

Живѣятъ въ с. Раяново , Куку-
шка околия.

Живѣятъ въ с. Долни-Тодоракъ,
Кукушка околия

ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ
МАКЕДОНСКО

ВОЕННО ГУБЕРНАТОРСТВО

№ 7847

9 юни 1913 г.

гр. Съръ.

П О В Ъ Р И Т Е Л Н О

X 6

До Министерството на Вън-
шнитъ Работи и на Изповѣданията.
България, София В. № 3489
Благодарно на 17 юни 1913 г.
Въ гр. София

На № 1200 За издирванието на женитъ и момитъ, по
изпратения списъкъ, наредихъ да се направи най-стро-
га анкета. Като резултатъ на тая анкета, до сега сж
намѣрени слѣднитъ:

- 1/ Хасане
- 2/ Емине
- 3/ Хатадже
- 4/ Мелике
- 5/ Фовзне
- 6/ Фаине
- 7/ дъщеря на Мех-
медъ ага
- 8/ дъщерята на Ос-
манъ ага
- 9/ дъщерята на Ах-

Живѣятъ въ с. Раяново , Куку-
шка околия.

Живѣятъ въ с. Долни-Тодоракъ,
Кукушка околия

медъ отъ Планиница

10/ дъщерята на Мехмедъ

11/ дъщерята на Иени Ахмеди

12/ жената на Али Ефенди

Живѣять въ с. Плани-
ца, Кукушка околия

Всички тия моми и жени, по свое желание, спорѣдъ до-
несението на кметоветъ, сж приели християнството, били
доволни отъ живота си и не заявявали никакви оплаква-
ния.

Разпоредихъ да се продължава дирението и на остана-
литъ.

Македонски Воененъ Губернаторъ,

Г Е Н Е Р А Л Ъ - М А Й О Р Ъ,

Г Л . С Е К Р Е Т А Р Ъ,

В. В. В.
В. В. В.

بک افق حفری

بالقدر حرب شونده و سینه خیزه زنی ، زوال زنی غنچه نیک مدد و کفایت مصلح واقفانی ، ازین استلجمه ای دانا گونه اولنده بر نشیرو رده اوزاد مکتب
 دانه حدیثه سوره استقامت محمد قلمه ، مکتب آرایه بقایای عجمه قنده وجود والیه و سلامت نه برنده یفندن جمیع خدیبه من علقه قد الاستقامت احوال اکتزیه
 توبر و یاشاده حرفه خدیبه بر آله خالی قاطعه و در . آنچه ازینیه احوالیک نور صافدن کرمی و سوره اوزان بکرتک تأثیر استه ارایه بکشتاف بک رده
 بر وجه ده قلمه احوال برزندک بردارید و با زیاده کله لایق نسیه رده زیاده ، بیخ و حد فزونی تقصیر دارانک اید به بید کله محمد و سوره برسان
 مکتب برلمان سکت مکتب ایچونه بر فله ص ایشا اید و کله فته بک سفید و نوره دار اوله حق دانسته عومده بیاند . ترقیات علیه و مدینه نیک نامح
 ایجابانه اولون سینه نام فزونی کله کله ، کله دارنده و بر اقدیق تأثیران جمیه ، و تاقیق تغییر و تمیکه کی تکلیف و سهر لوده ، قله رده
 حق اوزده کوبیده به بد موقع قاشایه وضع ایلر سهر لته بنایه باحقان مصلحتی مصلو . سینه نام فزونی شربدری اعمالی مکتبه اروهسته در خیاب
 بتون شدت در عقیده جایی سینه ما اید کونه کی انبیا محمد نامه اید و سینه بر خله و آنکه ارضی و سینه جمیع خدیبه من سوا به زاینده اید
 سینه نام فزونی شربدری احوال اسباب اسطانی احوال اید . بر قیو شربدری اعمالی ایچونه مکتبه ترقیات و تقصیرانه بر نشیرو سهر لوده اولدی یفندن
 ساعده و سعادت و طینه و روانه لری بید . بیخ پیورید کله سینه اوزایان کله رده سینه کشته و کله اریحان اید من موافقه فرط فزونی اتمیزینه
 و ایچول شربدری احوالی ایچونه افضلا ایدن ترقیات املاره و لایق در کار اولون احوالی و منظمه بنایه عمل قلمه سینه کله سعادت لایق رده
 بر بندری اسبابک استقامت الیافی بی نایه رفیده در آنه لاندن تمن در تمام ایدن . تقیبه اید یلون مکتب قد سینه و معلومینه دستفاده ص
 و کله ایدنه کی ضرورت در برشته بنایه بر احوالی معلومک رده تکلیف و اسما قله طه و عنایت بیو لیس خالصی دوله لاندن تلخ و نیازه
 مجازت ایدن اولیایه اوز زمان حفرتی در اولر که - ۱۰۱ سوره یوسف

Република България
8395
3 X 13

Ръчването е безплатно
От по-голям лист или по-голям

ТЕЛЕГРАМА

Г-ну

с/мру вътрешни работи

Дадена на раздвачаня

191

Приета от	Подadena в кагач 31, -50-3, -1050=
Дата 3 191	Разр. ду
Подпись на чиновника	Служебни забл. ж.
Проверилъ:	

на границата константинов и суджак пристигнаха около 150-бежанци мъже

жени и деца предадени от турските власти на нашите бежанците

разказват че турските власти изселвали всички българи като ги съпровождат

до нашата граница и им казвали България да изпрати тукашните турци

Вместо тех 7851, -нач янчев="

№ 6730
5326

Министерството на Вътрешните Работи
и Народното здраве изграша настоящата въ основа
на Външните Работи и на Изповѣданията, за да
направи постъпки за спиране насилията на тур-
ските власти спрямо бѣжанцитѣ.

София, 5 октомври 1913 година

Главенъ Секретарь: *Др. Шишков*

Началникъ на отдѣленieto: *М. Райков*

KISALTMALAR

a.e.	Arşiv Numarası (Bulgarca belgelerde)
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CA	Cumhuriyet Arşivi
DH.SYS	Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak
DH.KMS	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürlüğü
DH.İD	Dahiliye Nezareti İdare Kalem-i
f.	Klasör Numarası (Bulgarca belgelerde)
No.	Numara
op.	Liste, çizelge (Bulgarca belgelerde)
s.	Sayfa
S.	Sayı
SDİA	Bulgaristan Merkez Devlet Tarih Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	Yayını

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİVLER

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1- DH.SYS

2- DH.KMS

3- DH.İD

B- Cumhuriyet Arşivi

1- Toprak İskân Genel Müdürlüğü

C- Sentralen Dirjaven İstoriçeski Arhiv (Merkez Devlet Tarih Arşivi), Sofya

II-SÜRELİ YAYINLAR

A- Gazeteler

Dnevnik (Bulgar Gazetesi)

Utro (Bulgar Gazetesi)

Zora (Bulgar Gazetesi)

B- Dergiler

Anadolu Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi

Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Popüler Tarih Dergisi

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Tarih Konuşuyor Dergisi
Toplum Bilim
Toplumsal Tarih Dergisi
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Türk Dünyası Dergisi
Türk Kültürü

C- Düstûr

Düstûr, Tertib-i sani, C.VII, s.16–23.

III- İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A- Kitaplar ve Yayınlanmamış Tezler

- Ağanoğlu, Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, 3.baskı, Kum saati yay., İstanbul.
- Akman, Halil, **Paylaşılamayan Balkanlar**, 1.baskı, IQ yay., İstanbul, 2006.
- Andonyan, Aram, **Balkan Savaşı**, 2.baskı, Aras yay., İstanbul, 2002.
- Armaoğlu, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK yay., Ankara, 1997.
- Artuç, İbrahim, **Balkan Savaşları**, 1.baskı, Kastaş yay., İstanbul, 1988.
- Aybars, Ergün **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, 4.baskı, Ankara Üniversitesi yay., Ankara, 1995.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, II, Remzi yay., İstanbul, 1976.
- Aydın, Mithat, **Balkanlar'da İsyân Osmanlı- İngiliz Rekabeti Bosna- Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875- 1876)**, 1.baskı, Yeditepe yay., İstanbul, 2005.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, 1.baskı, Başbakanlık yay., Ankara, 2002.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi**, II/2, Kısım I, Ankara, 1983.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, TTK yay., 1.baskı, Ankara, 1987.
- Carthy, Justin Mc, **Ölüm ve Sürgün**, 4.baskı, İnkılâp yay., İstanbul.
- Carthy Justin Mc, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, İnkılâp yay., İstanbul.
- Cemal Paşa, **Hatırat**, Yay.Haz.Metin Martı, 5.baskı, Arma yay., İstanbul, 1996.

- Çavdar, Tefvik, **Bir Örgüt Ustasının Yaşamöyküsü Talat Paşa**, 4.baskı, İmge yay., Ankara, 2001.
- Dayıoğlu, Ali, **Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı**, 1.baskı, İletişim yay., İstanbul, 2005.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu, **Mustafa Kemal'in Sofya Askeri Ateşeliğinin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913- 1938)**, Genelkurmay yay., Ankara, 2006.
- Draganova, Slavka , **Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih yay., Ankara, 2006.
- Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, 2.baskı, İletişim yay., İstanbul, 2002.
- Ergenç, Leman, **Bulgar Yayınlarında Türkler**, TTK yay., Ankara, 1989.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, C.1, Ankara, 1953.
- Halaçoğlu, Ahmet, **Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, 2.baskı, TTK yay., Ankara, 1995.
- Hall, Richard C. ,**Balkan Savaşları 1912-1913**, 1.baskı, Homer yay., İstanbul, 2003.
- Heinzelmann, Tobias, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908- 1914**, 1.baskı, Kitap yay., İstanbul, 2004.
- Horvath, Bela, **Anadolu 1913**, 2. baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1997.
- İpek,Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**,1.baskı,TTK yay.,Ankara,1994.
- Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi**, II, 1.baskı, Küre yay., İstanbul, 2006.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, IX, 1.baskı, TTK yay., Ankara, 1996.
- Karpat, Kemal H., **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge yay., Ankara, 2004.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, 1.baskı, İmge yay., Ankara, 2002.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003.
- Kaya, Ayhan- Şahin, Bahar, **Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri**, 1.baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2007.
- Kocabaş, Süleyman, **Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm**, İstanbul, 1986.
- Kutlu, Sacit , **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2007.
- Lauzanne, Stephane, **Uçurumun Kenarındaki Türkiye**, Çeviren:Teoman Tunçdoğan, 1.baskı, Bileşim yay., İstanbul, 2005.

- Muhtar Paşa, Mahmut; Necip, Fazlı, **Rumeli'yi Neden Kaybettik**, Örgün yay. , İstanbul, 2007.
- Muhtar Paşa, Mahmut, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, 2.baskı, Güncel yay., İstanbul, 2003.
- Önder, Selahattin, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912- 1930)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Eskişehir, 1990.
- Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler1914-1918**, 1.baskı,TTK yay., Ankara, 2005.
- Remond, Georges, **Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, Profil yay., İstanbul, 2007.
- Shaw, Stanford J. – Shaw, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, E yay., İstanbul, 2006.
- Şentürk, M. Hüdayi, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, TTK yay., Ankara, 1992.
- Şimşir,Bilal N., **Bulgaristan Türkleri**, 1.baskı, Bilgi yay., Ankara, 1986.
- Şimşir,Bilal N., **Rumeli'den Türk Göçleri**, I-II, TTK yay.,Ankara,1968-1972.
- Tağmaç, Memduh, **Balkan Harbi (1912- 1913)**,I, Genelkurmay yay. , Ankara, 1970, s.3.
- Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, Kaynak yay., İstanbul, 2006.
- T.C.Genelkurmay Başkanlığı, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, 1.baskı, Genelkurmay yay., Ankara, 2004.
- Tuğlacı, Pars, **Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri**, 1.baskı, Cem yay., İstanbul, 1984.
- Vıçkov, Aleksandır, **Balkanskata Voyna 1912- 13**, Anjela yay., Sofya, 2005

B- Makaleler

- Alp, İlker, “Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezaliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Tel’ini”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, S.26, Nisan 1987, İstanbul, s. 44- 53.
- Alp, İlker, “Tarihte Türklerin Bulgarlaştırılması”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.37, Ağustos 1985, İstanbul, s.100- 116.

- Ayan,Dursun ;Türkdoğan, Berna ,“Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göçlerinin Sosyal Tarih Açısından Değerlendirilmesi”,**Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**,Genelkurmay yay.,Ankara,2005,s.225-250.
- Balkaya, İhsan Sabri, “Balkanlar’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Bulgar Münasebetlerinin Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Boyutları (1913–1918)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.150, (Mayıs-Haziran 2004), s.25–37.
- Baran, Tülay, “Balkan Harbinden Sonra İzmir’e Yönelik Göçler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1, **DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay.**, İzmir, 1991, s.201-219.
- Bilecen, Tuncay, “Balkan Göçleri’nin Sosyal Boyutu”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S: 142, (Ekim 2005), s.78–84.
- Bora,Tanıl, “Türk Milli Kimliği,Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu”,**Yeni Balkanlar,Eski Sorunlar**,1.baskı,Bağlam yay.,İstanbul,1997,s.183-207.
- Dağlar, Oya, “Balkan Savaşı’nda Salgın Hastalıklar”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S: 104, (Ağustos 2002), s.56–59.
- Deliorman, M. Necmeddin, “Bıraktığımız Ülkelerde Zamanın Silemediği İzler: Balkanlar’da 500 Yıllık Türk Hâkimiyetinin Hatıraları”, **Tarih Konuşuyor Dergisi**, C.5, S.27, Nisan 1966, s.2195- 2200.
- Engin, Vahdettin, “Balkan Savaşları”, **Popüler Tarih Dergisi**, S.50 (Ekim 2004) s.28–34.
- Ercan, Yavuz, “Balkan Türkleri ve Bulgarlar”, **Bellekten**, LIV, S 209, TTK yay., Ankara, 2000.
- Erendil, Muzaffer, “Balkan Savaşı ve Türk-Bulgar Harekâtına Dair Stratejik,Taktik ve Lojistik Değerlendirme”, **XX.Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, 1.baskı, Genelkurmay yay., Ankara, 2005, s.37-70.
- Eroğlu, Hamza, “Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan’daki Türk Azınlığı Sorunu”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı**, TTK yay., Ankara, 1992.
- Hacıoğlu, Sevim, “Güvenlik Boyutunda Bulgaristan’daki Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 5, Genelkurmay yay., Ankara, Temmuz 2005, s.133.
- Hakov,Cengiz, “1913 Yılında İstanbul’da İmzalanan Bulgar- Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk-Müslüman Nüfusun Hakları”, **XIII.Türk Tarih Kongresi**, C.III, K. I, TTK yay.,Ankara, 2002, s.419-424.
- Haytoğlu, Ercan, “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Bulgaristan’dan Denizli’ye Yapılan Göçler”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (Güz 2005), s.73–89.
- Kiutuckas, Yeorgios, “1878’e Kadar İstanbul’daki Bulgar Cemaati”, **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayri Müslimler**, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 2003.

- Kocacık, Faruk, “Bulgaristan’daki Türklerin Kökeni”, **Türk Kültürü**, S.263, Yıl XXIII, s. 156- 160.
- Kutlu, Sacit, “Filibe Üsera Hastanesi’nde Osmanlı Askerleri Esaret Hatırası İki Fotoğraf ve Balkan Harbi”, **Toplumsal Tarih**, S.112, Ağustos 2003, s.40-41.
- Macar, Elçin, “İstanbul Bulgarları”, **Toplumsal Tarih**, S 117, İstanbul, Eylül 2003.
- Orhonlu, Cengiz, “Balkan Türklerinin Durumu”, **Türk Kültürü**, S.21, Ankara, Temmuz 1964, s.49- 60.
- Önder, Selahattin, “Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi”, **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:3, S:1, 1991,s.207–225.
- Sarısır, Serdar, “1913 Türk-Bulgar Mübadele Sözleşmesi”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**,Genelkurmay yay.,Yıl:4,Şubat 2006,S:7,s.55-60.
- Şimşir, Bilal N., “Bulgaristan Türk Azınlığının Ahdi Durumu”, **Türk Kültürü**, S. 264, Nisan 1985, s.241- 263.
- Şimşir, Bilal N., “Bulgaristan Türkleri”, **Türk Kültürü**, S.263, Mart 1985, s.137-151.
- Şimşir,Bilal,“Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı**, 3.baskı,TTK yay.,Ankara,1992,s.47-67.
- Toprak, Zafer, “Cihan Harbi’nin Provası Balkan Harbi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.104,Ağustos 2002,s.44–51.
- Tufan, Muzaffer, “Sırp Kaynaklarına Göre I.Balkan Savaşı”, **90.Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri**,1.baskı, Lüleburgaz Belediyesi Kültür yay., Lüleburgaz, 2004, s.31-49.
- Turan, Ömer, “Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşı’na Kadar Uzanan Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri (1912-1920)”, **XX.Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri-Siyasi İlişkileri**, 1.baskı, Genelkurmay yay., Ankara, 2005, s.95-108.
- Ülküsal, Müstecib, “Tarih Boyunca Türk Göçleri (Kırım’dan ve Dobruca’dan), **Türk Dünyası Dergisi**, S.1, Şubat- Mart-Nisan 1966, s.17- 25.